

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O'RTA MAXSUS
TA'LIM VAZIRLIGI**

TOSHKENT DAVLAT SHARQSHUNOSLIK UNIVERSITETI

*O'zbekiston Respublikasi
Mustaqilligining 29 yilligi hamda
“Ilm-ma'rifat va raqamli iqtisodiyotni
rivojlantirish” yiliga bag'ishlanadi*

YOSH TARJIMASHUNOS

(“Qiyosiy tilshunoslik, lingvistik tarjimashunoslik” va “Sinxron tarjima” mutaxassisliklari magistrantlari hamda “Tarjima nazariyasi va amaliyoti” yo‘nalishi talabalarining yillik an'anaviy ilmiy-amaliy anjumani materiallari)

V

Toshkent – 2020

Yosh tarjimashunos, V. “Qiyosiy tilshunoslik, lingvistik tarjimashunoslik” va “Sinxron tarjima” mutaxassisliklari magistrantlari hamda “Tarjima nazariyasi va amaliyoti” yo‘nalishi talabalarining yillik an’anaviy ilmiy-amaliy anjumani materiallari. – T., 2020. – 144 b.

O‘zbekiston Respublikasi Mustaqilligining 29 yilligi hamda “Ilm-ma’rifat va raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish” yiliga bag‘ishlab tayyorlangan mazkur to‘plam TDSHUNing “Qiyosiy tilshunoslik, lingvistik tarjimashunoslik” va “Sinxron tarjima” mutaxassisliklari magistrantlari hamda “Tarjima nazariyasi va amaliyoti” yo‘nalishi talabalarining 2020-yil 15 aprel kuni bo‘lib o‘tgan V an’anaviy ilmiy-amaliy anjumani materiallari hamda “Tarjimashunoslik va xalqaro jurnalistika” kafedrasida talaba yoshlarga tarjima sirlarini o‘rgatayotgan yosh muallimlar, fanning turli mavzu-muammolari tadqiqi us-tida ish olib borayotgan mustaqil izlanuvchilar va tayanch doktorantlarning ilmiy maqolalarini o‘z ichiga olgan. To‘plamdan o‘rin olgan maqolalar TDSHUNing “Tarjimashunoslik va xalqaro jurnalistika” kafedrasida o‘qitilayotgan ixtisoslik fanlarini o‘qitishda qo‘srimcha material sifatida foydali bo‘ladi, deb umid qilamiz.

To‘plovchi va nashrga tayyorlovchi:
Shahzoda Xasanova

Mas’ul muharrir va so‘zboshi muallifi:
PhD. Xayrulla Hamidov

Taqrizchilar:
filologiya fanlari nomzodi, katta ilmiy xodim Ergash Ochilov
PhD. Nilufar Xodjayeva

Toshkent Davlat sharqshunoslik universiteti Sharq filologiyasi va tarjimashunoslik fakulteti kengashining 2020 yil 25 iyun kuni bo‘lib o‘tgan 10-sonli majlisida nashrga tavsiya etilgan.

TARJIMA – ASARNING BOSHQA TILDAGI TO‘LIQ NUSXASI **(So‘zboshi o‘rnida)**

*Tarjima jarayonida tarjima
qilib bo‘lmaydigan unsurlarga qadar
yetib borish kerak bo‘ladi, faqat
shundagina boshqa xalq, boshqa tilni
yaqindan bilib olish mumkin.*
Gyote¹

Taniqli tarjimon, olim Sanjar Siddiq ta’kidlaganidek, “Tarjima – asarning boshqa tildagi to‘liq nusxasidir”. Tarjima adabiyoti millliy adabiyot xazinasidan o‘z o‘rnini topib, yildan-yil boyib borayotgan bunguni kunda olimning yuqoridagi so‘zlari qanchalik to‘g‘riliği takror-takror o‘z tasdig‘ini topmoqda.

Bugun tarjima vositasida butun jahon xalqlari bilan madaniy muloqot o‘rnatilmoqda. Endi tinimsiz izlanishlar, chuqur nazariy, tanqidiy tadqiqotlar olib borilishi kerak. Muhimi, badiiy ijodning bu injiq sohasi vakillari, ya’ni tarjimashunos-tadqiqotchilar qancha ko‘paysa, soha ham shunchalik taraqqiy etadi, original bilan bellasha oladigan tarjima asarlari bunyodga keladi.

Darhaqiqat, tarjima – azaldan til bilan bir qatorda mavjud bo‘lib, adabiyot bilan uzviy bog‘liqlikda taraqqiy etgani bois bu sohalarni bir-biridan alohida ajratish mumkin emas.

Badiiy tarjima vositasida dunyo adabiyoti namunalarining xalqlarning madaniy hayotiga kirib kelishi bir xalqning boshqa xalq ma’naviy hayoti, urf-odat, an’analari bilan yaqindan tanishishiga ko‘mak beradi.

So‘nggi chorak asr mobaynida bu sohada erishilgan yutuqlarimizning asosiy sababi bu yil 29 yilligi nishonlanacak mamlakatimiz Mustaqilligidir. Jahon adabiyotidagi eng sara asarlarning o‘zbek tiliga va o‘zbek adabiyoti namunalarining dunyoning o‘ndan ortiq tiliga tarjima qilish jarayonining yangi pallasi aynan ana shu – 1991-2020 yillarni o‘z ichiga olgan davrga to‘g‘ri keladi.

Tarjima asarlari milliy adabiyotimizning beباho boyligiga aylan-gan hozirgi davrda milliy adabiyotimizni asrash, ma’naviy qadriyatlarni e’zozlab, keljak avlodlarga yetkazish, shuningdek, adabiyot orqali xal-

¹ Влахов С., Флорин С., Непереводимое в переводе. – Москва “Международное отношение”, 1980, 344 с.

qaro aloqalarni kuchaytirishga alohida e'tibor berish talab etilmoqda. Millatning badiiy tafakkuri oynasi bo'lmish o'zbek adabiyoti namunalarini xorijiy tillarga tarjima qilish ishini keng miqyosda amalga oshirishning qanchalik dolzarb masalaga aylanganligini so'nggi yillarda davlatimiz tomonidan qabul qilingan qarorlar yana bir bor tasdiqlaydi. Jumladan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 13 sentyabrda "Kitob mahsulotlarini nashr etish va tarqatish tizimini rivojlanish, kitob mutolaasi va kitobxonlik madaniyatini oshirish hamda targ'ib qilish bo'yicha kompleks chora-tadbirlar dasturi to'g'risida"gi Qarori hamda 2018 yil 5 apreldagi "O'zbekiston Yozuvchilar uyushmasi faoliyatini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-3652-son Qarori ijrosini ta'minlash, jahon adabiyotining sara namunalarini o'zbek tiliga hamda o'zbek adabiyoti durdonalarini chet tillariga tarjima qilish bo'yicha davlat buyurtmasi berish tizimining aniq mexanizmi ishlab chiqilayotgani tarjimonlarimiz zimmasiga yuksak mas'uliyat yuklaydi. Jumladan, ushbu qarorda "...katta iste'dod va yuksak grajdaniqlik pozitsiyasiga ega bo'lgan keksa avlod vakillarining ijodiy salohiyati va mahoratidan yoshlarni keng bahramand etish; yosh iste'dod sohiblarini izlab topish, ularning iqtidorini ro'yobga chiqarish uchun chuqur o'ylangan, zamonaviy ilm-fan yutuqlariga asoslangan innovatsion usullarni ishlab chiqish va joriy etish; dunyo adabiyotining eng yaxshi namunalarini o'zbek tiliga tarjima qilish va chop etish, mumtoz va zamonaviy adabiyotimizning eng sara namunalarini xorijiy tillarga o'girish va chet ellarda targ'ib etish tizimini yaratish... Badiiy asarlarni xorijiy tillarga tarjima qilish maqsadida milliy adabiyotimizning eng yaxshi namunalarini aniqlash..." Badiiy adabiyot bo'yicha yosh tarjimonlarni tayyorlash, faoliyat ko'rsatayotgan tarjimonlarning professional malakasi va mahoratini oshirishga doir chora-tadbirlarni ishlab chiqish va amalga oshirish" bilan bog'liq dolzarb vazifalar alohida ta'kidlangan². Bunday yuksak e'tibor mamlakatimizda badiiy tarjimaning umum davlat ishiga aylanayotganidan dalolat beradi.

Hukumatimiz tomonidan chiqarilgan qaror va farmoyishlarda yoshlarning intellektual saviyasini o'stirishga xizmat qiladigan, yuksak insoniy fazilatlarni ulug'laydigan, odob-axloqqa chaqiradigan jahon adabiyotining badiiy jihatdan yetuk namunalariga bo'lgan talabni o'r-

² O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 5 apreldagi "O'zbekiston Yozuvchilar uyushmasi faoliyatini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qaroridan.

ganish; xalqimizning, ayniqsa, yosh avlodning ma’naviyati yuksalishi, milliy tafakkuri rivojlanishi uchun ma’naviy muhit yaratish; yoshlarni xorij adabiyotining yorqin namunalari bilan yaqindan tanishtirib borish; jahon adabiyotidagi jarayonlarni xolis va haqqoniylarini tahlil qilish orqali o‘zbek adabiyotini yangi asarlar bilan boyitib borish; xalqlar o‘rtasida do‘stlik va madaniy aloqalarni yanada kengaytirish vazifalari aniq belgilab qo‘yilgan.

TDSHUning “Tarjimashunoslik va xalqaro jurnalistika” kafedrasi-da talabalarni ilmiy tadqiqotlarga keng jalb qilish Davlatimiz tomonidan bu sohada olib borilayotgan oqilona siyosatga javob sifatida baholanmog‘i kerak. Shu maqsadda, xususan, jonajon **O‘zbekistonimiz Mustaqilligining 29 yilligi hamda 2020 – “Ilm-ma’rifat va raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish”** yiliga bag‘ishlab tayyorlangan tayyorlangan to‘plamimizdan kafedraning “Qiyosiy tilshunoslik, lingvistik tarjima-shunoslik” mutaxassisligi va shu o‘quv yili ochilgan “Sinxron tarjima” mutaxassisligi magistrantlari hamda “Tarjima nazariyasi va amaliyoti” ta’lim yo‘nalishida tahsil olib, tarjima tarixi, nazariyasi, amaliyoti va tanqidi masalalari bilan shug‘ullanishga kirishgan iqtidorli talabalarining yaqinda bo‘lib o‘tgan V an’anaviy ilmiy anjumani materiallari o‘rin olgan. Bu yil ushbu to‘plamning V soni nashr etilish arafasida turibdi.

Kafedrada Respublika ilmiy-tadqiqot va ijodiy muassasalari bilan yo‘lga qo‘yilgan hamkorlik va ustoz-shogird an’anasi mexanizmining yaxshi ishlayotgani, ustozlar bilan yosh tadqiqotchilar orasida yuzaga kel-gan uyushqoqlik, o‘zaro fikr almashish tizimining natijadorligini ushbu to‘plam bilan tanishgach bilib olasiz.

Kafedradagi ta’lim yo‘nalishi va magistratura mutaxassisliklarida tahsil olayotgan talabalarimizning ilmiy faoliyatga chuqur kirib bora-yotganliklari oliy ta’lim sohasida olib borilayotgan islohatlar, yangi us-lublarni ta’lim jarayoniga tatbiq qilish, ma’naviyatimizni yuksaltirish, yoshlarmizda milliy va umuminsoniy qadriyatlarga chuqur hurmat his-sini uyg‘otish doirasida amalga oshirilayotgan sa’y-harakatlarning ijobiy samarasidir. Talabalar orasidan eng iqtidorlilarini ilmiy faoliyatga jalb qilish, ularning intellektual salohiyatlarini ro‘yobga chiqarishlari uchun barcha zarur sharoitlar mavjud, ammo bu tezkor davr talablariga javob berish uchun kifoya emas. Demak, bu isni yanada kuchaytirish bugunning kechiktirib bo‘lmash vazifasidir.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan ilgari surilgan 5 ta muhim tashabbusdan biri “Yoshlar ma’naviyatini yuksaltirish, ular o‘r-

tasida kitobxonlikni keng targ‘ib qilish bo‘yicha tizimli ishlarni tashkil etishga yo‘naltirilgan” 4-tashabbus yozuvchi va shoirlar, tarjimonlar va tarjimashunos olimlar zimmasiga jahon adabiyotining eng sara namunalarini o‘zbek tiliga hamda o‘zbek adabiyoti durdonalarini xorijiy til-larga tarjima qilish, tarjimalarning badiiy saviyasi va mazmuniga jiddiy e’tibor qaratish singari mas’uliyatli vazifalar esa bu borada olib borilayotgan ishlarning davlat siyosati darajasiga ko‘tarilganligini ko‘rsatmoqda.

Shuni ham ta’kidlash joizki, O‘tgan yili “Tarjimashhunoslik” kafedrasida yangi “Sinxron tarjima” magistratura mutaxassisligi ochildi va ushbu mutaxassislikda talabalar 6 ta sharq tili asosida tarjimaning eng nozik, ham murakkab turi sanalgan sinxron va ketme-ket tarjima sirlarini o‘rganmoqdalar. Bu esa zamon talablaridan kelib chiqib, bugungi kunda O‘zbekistonning dunyo mamlakatlari orasida nufuzi yuksalib, xalqaro munosabatlar kengayib borayotgani, yuqori saviyali sinxron tarjima mutaxassislariga bo‘lgan talab, ehtiyoj yanada ortganligini hisobga olib, TDSHU o‘z zimmasiga katta mas’uliyat olganligini ko‘rsatradi. Global-lashgan postindustrial dunyoda xalqaro anjumanlar va tadbirlarning turлari ko‘payib borayotganligi, anjuman ishtirokchilarining tillarni yaxshi bilishlariga qaramay, professional sinxron tarjima, jumladan, sharq tillaridan o‘zbek tiliga va o‘zbek tilidan sharq tillariga sinxron tarjimaga ehtiyoj sezilayotgani ana shunday sharoitni taqozo qilmoqda.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoev tomonidan imzolangan “Sharqshunoslik sohasida kadrlar tayyorlash tizimini tubdan takomillashtirish va ilmiy salohiyatni oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-4680-sonli tarixiy Qaror imzolangan 2020 yilning 16 aprel sanasidan bir kun oldin (bu voqeani ramziy ma’noda qabul qilish joiz), ya’ni 2020 yil 15 aprel kuni Rejada belgilangan anjumanlar doirasida “Tarjimashhunoslik” kafedrasi miqyosida “Qiyo-siy tilshunoslik, lingvistik tarjimashhunoslik” va “Sinxron tarjima” mutaxassisliklari magistrantlari va “Tarjima nazariyasi va amaliyoti” yo‘nalishi talabalari ishtirokida O‘zbekiston Respublikasi Mustaqilligining 29 yilligiga bag‘ishlab Onlayn tarzda o‘tkazilgan yillik an’anaviy ilmiy-amaliy konferensiyasi – “Yosh tarjimashunoslar” anjumanining maqsadi tarjimashhunoslikning lingvomadaniy aspektlari, zamnaviy nasr va she’r tarjimasi muammolari, muallif uslubini qayta yaratish, sinxron tarjima sohasini rivojlantirish, o‘zbek adabiyoti namunalarini sharq xalqlari tillariga tarjima qilish, shuningdek, sharq tillar-

ridan o‘zbek tiliga badiiy tarjimani amalga oshirish bilan bog‘liq dolzarb muammolar hamda bu borada erishilgan yutuqlar doirasida talabalarнning fikr almashuvini ta’minlashdan iborat bo‘ldi.

Anjumanda tinglangan yigirmadan ziyod ma’ruzaning bir qismi og‘zaki tarjimaning murakkab turi bo‘lgan sinxron tarjima masalalariga bag‘ishlandi. Shuningdek, ma’ruzalarda o‘zbek adabiyoti namunalarini sharq tillariga va sharq xalqlari adabiyotidan tanlangan asarlarning o‘zbek tiliga tarjimalari ham tahlil qilindi. Bunda talabalarning tarjima nazariyasi va amaliyoti, tarjima tanqidiga qanchalik chuqur kirib borayotganliklari yaqqol namoyon bo‘ldi. Tarjima asarlari tahlili va tanqidiga asosiy e’tibor berilgan talaba tadqiqotlarida tarjimalarning chog‘ishtirib o‘rganilganligi hamda ularning boshqa tillarga qilingan tarjimalari bilan muqoyasa qilib tekshirish natijasida nazariy-lingvistik va badiiy-estetik xulosalar chiqarilganligi talabalarda ilmiy tadqiqot ko‘nikmalari shakllanganligidan dalolat berib turibdi.

Shuni ham ta’kidlash o‘rinliki, to‘plamdan joy olgan maqola va ilmiy axbortlarning mavzulari bir-biridan farq qilishi, yosh tadqiqotchilarning tarjimashunoslikning turli masalalariga yondashishlari farqliligi, ilmiy saviyaning turlichaligi, ayrim magistrant va talabalarning fikrlari ilmiy jihatdan hali uncha pishib yetilmaganligi seziladi. Shunga qaramay, barcha qilingan ishlar yagona maqsad – tarjima nazariyasi, amaliyoti va tanqidini rivojlantirishga yo‘naltirilganligi kishini quvontiradi. Xususan, yosh, bo‘lajak tarjimon va tarjimashunoslарimizdan 1-kurs magistrantlari P.Ko‘chimova (“Hindiy tilida “bachcha” so‘zi yoxud “vachcha” qo‘srimchasing etimologiyasi xususida”), D.Rahmonova (“Tarjimada adaptatsiya masalasi”), A.Qudratov (“Sinxron tarjima strategiyalari xususiida”), B.Allamurodov (“Turkiyada sinxron tarjima matabining tashkil etilishi va ilk sinxron tarjimonlar haqida”), bakalavriat yo‘nalishi 4-kurs talabasi L.Orordova (“Lingvokulturema, realiya va lakunalarning o‘zaro farqli jihatlari”), 3-kurs talabasi F.Rajabov (Said Ahmad hikoyalari turk tilida (“Mehribon” va “Qora-ko‘z Majnun” hikoyalari misolida), shuningdek, yosh mutaxassis-muallimlarimiz, ilmiy tadqiqotlar olib borayotgan mustaqil izlanuvchi va tayanch doktorantlarimizning yuqori saviyada yozilgan maqolalarini alohida ta’kidlash kerak bo‘ladi.

Tarjimon nafaqat til bilimdoni, balki yetarli bilimga ega tilshunos, adabiyotshunos va elshunos ham bo‘lishi kerak. Milliy adabiyotni o‘sha xalqning madaniyati, assotsiativ tafakkurini chuqur bilmasdan, til

boyligini yaxshi egallamasdan turib ishga kirishgan tarjimon badiiy til vositalarini ham to‘g‘ri tanlay olmasligi, tilning poetik jihatlarini ham his qila olmasligi, natijada tarjimaning yetarli darajada to‘g‘ri va ta‘sirchan chiqmasligiga sabab bo‘lishi mumkin. Buning uchun yosh tarjimonlarga tarjima va talqin borasida sohaning yetuk mutaxassislari yordamida master-klasslar tashkil etish, tarjimaning nozik jihatlari, jumladan, tarjimada milliy koloritning berilishi, so‘z tanlash mahorati, davr ruhining til birliklari vositasida to‘g‘ri aks ettirilishi, nihoyat asar mualifining g‘oya maqsadini aniq yetkaza berishga o‘rgatish uchun tajribali sharqshunos tarjimonlar ishtirokida davra suhbatlarini ko‘proq o‘tkazish, shuningdek, kafedrada tashkil etilgan “Yosh sharqshunos-tarjimonlar” va “Bu qadimiy san’at” deb nomlangan ijodkor yoshlari to‘garaklari ishtirokchilarining ilmiy ishlari jamlangan to‘plamni nashr etish kutilgan natijalarni berishi, o‘zining an‘analariga ega sharq tarjimashunosligining taraqqiy etishida muhim ahamiyat kasb etadi.

“Tarjimashunoslik va xalqaro jurnalistika” kafedrasida mehnat qilayotgan yosh mutaxassis-muallimlarimiz, “Qiyosiy adabiyotshunoslik, chog‘ishtirma tilshunoslik va tarjimashunoslik” ixtisosligi bo‘yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyalari ustida ish olib borayotgan mustaqil izlanuvchi va tayanch doktorantlarimizning ham ilmiy maqolalariga alohida rukn ostida o‘rin berilgan ushbu to‘plamdan joy olgan materiallar “Qiyosiy tilshunoslik, lingvistik tarjimashunoslik” va “Sinxron tarjima” mutaxassisliklari magistrantlari hamda “Tarjima nazariyasi va amaliyoti”, ochilishi rejalashtirilgan “Gid hamrohlik va tarjimonlik faoliyati” ta’lim yo‘nalishlarida amaliy yozma, badiiy tarjima hamda og‘zaki tarjimaning sinxron va ketma-ket tarjima sirlari, tarjima tarixi, nazariyasi, tarjima amaliyoti bilan bog‘liq fanlarni o‘rganayotgan barcha talabalar uchun foydali bo‘ladi, deya umid qilamiz.

PhD. Xayrulla Hamidov

“BACHCHA” SO‘ZI YOXUD “VACHCHA” QO‘SHIMCHASINING ETIMOLOGIYASI XUSUSIDA

*Parizod KO‘CHIMOVA, TDSHU “Qiyosiy tilshunoslik, lingvistik
tarjimashunoslik” mutaxassisligi 1-kurs magistranti*

Ilmiy rahbar: PhD. Nilufar Xodjayeva

Til kishilar o‘rtasida eng muhim aloqa vositasi sifatida ijtimoiy mohiyat kasb etadi. Demak, u boshqa ijtimoiy hodisalar bilan uzviy aloqadadir. Shu bois ham u xalqning dunyoqarashi, o‘tmishi, madaniyati, ruhiyati kabi masalalarni o‘rganuvchi falsafa, tarix, etnografiya, sotsiologiya, psixologiya, etika kabi fanlar bilan bog‘liq. Bu bog‘liqlik natijasida tilshunoslikda bir qator oraliq yo‘nalishlar – mentalingvistika, etnolingvistika, sotsiolingvistika, psixolingvistika, neyrolingvistika kabi yangi fan sohalari vujudga keldi. XX asrning 70-yillaridan boshlab so‘zning etimologiyasini o‘rganishga katta ahamiyat berila boshlandi. Tilning umumiy leksik fondini yaratishdagi roli hali qadrlanmagan etimologik lug’at lingvistik va etimologik nuqtai nazardan juda kam o‘rganilgan. So‘nggi yillarda har xil turdagи so‘zlarning tarixi yoki etimologiyasiga bag‘ishlangan individual asarlar paydo bo‘ldi (A.D.Vasilyev, S.V.Zorina, M.E.Rut). Biroq so‘zni tarixiy va etimologik o‘rganish tamoyillari to‘g‘risida umumiy fikr hali ham mavjud emas, shuning uchun bu sohadagi etimologik ishlar izchil olib borilmoqda³.

Biz e’tiborimizni qaratgan *bachcha* so‘zining etimologiyasiga to‘xtalib o‘tadigan bo‘lsak, o‘zbek tiliga ushbu so‘z fors tili orqali kirib kelgan. *Bachcha* so‘zi ot so‘z turkumiga mansub bo‘lib, o‘zbek tilida “bola” ma’nosini anglatadigan tojikcha bacha oti tarkibidagi ch tovushini qatlab hosil qilingan bo‘lib, *xushro‘y*, *kelishgan* o‘yinchi bola ma’nosini anglatadi.

1 shv. *Bola. Duoyi salom o‘sha bachchalarning onasiga, umid bilan bir yostiqqa bosh qo‘yib, kecha-kunduz duoyi jonimda bo‘lganga!* Oydin, Shirin keldi.

2 *etn.* Birovning (akavachchasining) qaramog‘ida va ixtiyorida bo‘lgan xushro‘y, kelishgan o‘yinchi o‘g‘il bola; besoqol. (*O‘sha bachcha ham odam farzandi. Ota-onasi kambag‘allikdan uni bachcha likka sotgandir.* Oybek, Tanlangan asarlar).

³ Шарифуллин Б.Я. Проблемы этимологического изучения русской лексики, диссертация. – Красноярск, 1998.

3. Umuman o‘yinchi bola, raqqos. (*Nog‘ora-chining bachchasi. O‘rtada o‘n olti-o‘n yetti yashar bachcha o‘ynaydi. Oybek, Tanlangan asarlar. Nog‘ora cho‘pining tez urilishi, bachchaning bir aylanishi va kuchli, yalpi qiyqiriq bilan bazmning birinchi qismi tugadi. Oybek, Tanl. asarlar*)⁴.

Surxondaryoning Boysun tumanida “bachcha” so‘zi to‘p, kishilar to‘dasi, avlodi yoki ma‘lum kasb-hunar bilan shug‘ullanuvchilar guruhi-ni bildiradi⁵. Endi hindiy tilidagi “बच्चा” so‘zining kelib chiqishiga e’tiborimizni qaratamiz. Hindiy tiliga ham ushbu so‘z fors tili orqali kirib kel-gan. Uning hindiy tilidagi ma’nosi *bola*, *farzand*, *o‘gil bola* kabilarni anglatadi. Shuningdek, hindiy tilida “बच्चा” so‘zining hayvonlarning yangi tug‘ilgan, onasidan ajralmagan bolasi kabi ma’nosi ham mavjud. Bunda tashqari “बच्चा” so‘zining ko‘chma ma’nosi ham mavjud. Ko‘chma ma’noda “बच्चा” farosatsiz deb tarjima qilinadi.⁶

1. “बच्चा” – *bola*, *o‘gil bola* यह तो एक बच्चा भी जानता है। (yah to ek baccā bhī jāntā hai.) Buni hattoki yosh bola ham biladi.

2. “बच्चा” – *hayvon* bolasi हिरण के बच्ची घास में छिपते हैं। (hiran ke bacce ghās mē chipte hāi.) Bug‘u bolalari o‘tlar orasiga berkinadi.

Hindiy tilida bola ma’nosini beruvchi sanskritcha so‘zlar ham mavjud. Masalan, “वत्स” so‘zi sof sanskritcha so‘z bo‘lib, *bola*, *yosh bola*, *bolakay*, *o‘g‘ilcha*, *o‘g‘iltoy* degan ma’nolarni bildiradi. “बछड़” so‘zi ham sanskritcha so‘z bo‘lib, *buzoqcha*, hayvonlarning yangi tug‘ilgan, onasidan ajralmagan bolasi kabi ma’nolarni anglatadi. Tarjima sohasi bo‘yicha badiy tarjima anchagina zahmatli ish bo‘lishiga qaramay, bu yo‘nalishga bo‘lgan talab va taklif ortib bormoqda. Buni zamonning o‘zi ham talab etmoqda. Tarjima – bir tilda yaratilgan asarning o‘zga bir xalq ma’naviy ehtiyojiga xizmat qildiradigan, undan badiiy zavq olish uchun imkoniyat yaratib beradigan kommunikativ vositadir. Tarjima matni ham asliyat matniga teng bo‘lib, u bilan yaxlit tasavvurni uyg‘otishi lozim⁷.

Yuqorida keltirilgan “बच्चा” so‘zining tarjimada berilishini ko‘rib chiqamiz. Krishan Chandarning “Bir qizga ming oshiq” asarida “बच्चा” so‘zi

⁴ Ўзбек тилининг изоҳли лугати. 5 жилд. – Тошкент: Ўзбекистон, 2006.

⁵ Турсунов С. Сурхондарё вилояти топонимлари. Тошкент: Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси нашриёти, 2008. – Б. 46

⁶ Хинди-русский словарь. В двух томах. / А.С Бархударов, В.М Бескровный и др. Под ред. В.М Бескровный. – Москва: Советская энциклопедия, 1972.

⁷ Сирожиддинов Ш., Одилова Г. Бадиий таржима асослари. – Тошкент: Мумтоз сўз, 2011. – Б. 16.

quyidagicha tarjima qilingan: "हुश! सूअर का बच्चा!" — लाची ने पानवाले को गाली दी। फिर उसने ज़ोर से पान की पीक मोरी में गिरा दी और अपनी नीली छींट का घेरदार घाघरा झुलाती हुई माधो की दुकान पर चली गई; क्योंकि अब शाम हो चली थी।⁸ ("huś! sū'ara kī bachchi!" lācī nē pānavālē kō gālī dī. ga'ī usanē zōra sē pāna pīka mōrī mōrī dī dī aura aura chīñta chīñta ghāgharā jhulātī jhulātī hu'ī mādhō ga'ī ga'ī; kyōñki aba śāma hō calī thī.)

Tarjimasi: — *O'chir cho 'chqavachcha! - La'chiy ponfurushni qarg'ab berdi. Keyin Og 'zidagi pon qoldig 'ini ariqqa qattiq tuflab tashladi va ko 'k xolxol burma yubkasini hilpiratgancha Madho 'ning do 'koni tomon oshiqdi, chunki kech tushib qolgan edi*⁹.

Yuqorida keltirilgan jumladagi “सूअर का बच्चा” so‘z birikmasi tarjimon tomonidan “cho ‘chqavachcha” tarzida tarjima qilingan. Ya’ni hindiy tilidagi so‘z birikmasi shaxs oti yasovchi “-vachcha” qo‘shimchasini qo‘shish orqali tarjima qilingan. Ushbu so‘z birikmasi vulgarizm hisoblanadi, shuning uchun tarjimon uni ot yasovchi qo‘shimchani qo‘shish orqali tarjima qilib o‘zbek tilida ham vulgarizm sifatida ifodalagan. Chunki tarjimon to‘g‘ridan to‘g‘ri cho‘chqaning bolasi deb tarjima qilganda bu so‘z qahramonning nafratini, his-tuyg‘ularini ifodalab bera olmas edi.

Shuningdek, “सूअर का बच्चा” - “cho ‘chqavachcha” so‘zi jins nuqtai nazaridan oladigan bo‘lsak, hindiy tilida ham o‘zbek tilida ham muzakkar jins-ga nisbatan ishlatiladi. Tilshunoslikda vulgarizmlar deb ataluvchi haqorat so‘zlarida o‘ta salbiy munosabat, kamsitish, mensimaslik, haqorat kabi bir qator ifoda semalari juda ochiq ko‘rinib turgan bo‘ladi. Haqorat so‘zleri badiiy asarlarda, asosan, qahramonlar nutqida ishlatiladi. Vulgarizmlar aslida nutqni nursizlantiruvchi, tinglovchi yoki o‘quvchida salbiy munosabat o‘rnatuvchi birliklar sanalsa-da, nutqda ularning o‘z o‘rni bor.

B.O‘rinboyev vulgarizmlarni ma’no ottenkasi va qo‘llash doirasiga ko‘ra 3 guruhga bo‘ladi: 1. Kishilarning xarakteri va mijozidagi ojizlikni ifodalovchi vulgarizmlar; 2. Kishining tashqi kamchiligin ko‘rsatuvchi vulgarizmlar; 3. So‘kish, koyish ma’nosini ifodalovchi vulgarizmlar¹⁰. - “कमीने! कुता का बच्चा!!” लाची ने एक पत्थर उठाया। ड्राइवर ने जल्दी से टैक्सी स्टार्ट कर दी और माधो को लेकर भाग गया। पत्थर एक के बाद दूसरा और दूसरे के बाद तीसरा टैक्सी के मडगार्ड को छूता हुआ

⁸ कृशन चन्दर, एक लड़की हज़र दीवाने (उपन्यास), उपेन्द्र नाथ एण्ड सन्स् प्रकाशन 2013.

⁹ Кришан Чандар. Бир қизга минг ошиқ. (Амир Файзуллаев таржимаси) // Жаҳон адабиёти (З-сон). – Тошкент: Ўзбекистон, 2011. – Б. 20.

¹⁰ Ўринбоев Б. Ҳозирги ўзбек тилида вокатив гап катагорияси. – Т.: Ўқитувчи, 1987.

गुजर गया¹¹। (- kameene! Kutta ka bachcha!!" laachee ne ek patthar uthaaya. draivar ne jaldee se taiksee staart kar dee aur maadho ko lekar bhaag gaya). Tarjimasi: Iflos! Itvachcha! – La'chiy yerdan bir tosh oldi. Haydovchi tezlik bilan mashinasini o't oldirdi-da, Madhuni olib, qochib qoldi. Otilgan toshlar birin-ketin takssini goh u, goh bu tomonidan o'tib ketmoqda edi¹². Ushbu jumlada berilgan “कृत्ता का बच्चा” so‘z birikmasi ham o‘zbek tiliga shaxs oti yasovchi qo‘sishimchasi orqali “itvachcha” shaklida tarjima qilingan. Bunda tarjimon qahramon nutqini, ya’ni uning nutqida ifodalangan g‘azabini kitobxonga to‘liq yetkazib berish maqsadida vulgarizmdan foydalangan holda tarjima qilgan. *Bachcha* so‘zi orqali yasalgan vulgarizmlar o‘zbek tilida ham mavjud. Masalan, *Bachchataloq* – taloq qilingan xotindan tug‘ilgan bola; *Bachchag‘ar* – nafrat, g‘azab bilan qattiq koyishni ifodalaydi.

Xulosa. Barcha ishning murakkabliklari bo‘lganidek, har bir so‘zni o‘z o‘rnida to‘g‘ri tarjima qilish ham mushkul ish hisoblanadi. Bu ham tarjimonning mahoratiga bog‘liq. Shuning uchun so‘zlarni kelib chiqishi ya’ni etimologiyasini o‘rganish tarjimon uchun foydali hisoblanadi. Agar tarjimon so‘zlearning ma’nosini izlanib, qididrib, oldin o‘zi tushunib olib, keyin tarjima qilsa, bu shubhasiz, yaxshi natija beradi hamda kitobxonlarda estetik zavq uyg‘otishga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Шарифуллин Б.Я. Проблемы этимологического изучения русской лексики, диссертация. – Красноярск, 1998.
2. Турсунов С. Сурхондарё вилояти топонимлари. Тошкент: Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси нашриёти, 2008.–Б.46.
3. Сирожиддинов Ш., Одилова Г. Бадиий таржима асослари. –Тошкент: Мумтоз сўз, 2011. – Б. 16.
4. Ўринбоев Б. Ҳозирги ўзбек тилида вокатив гап катагорияси. – Тошкент: Ўқитувчи, 1987.
5. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 5 жилд. – Тошкент: Ўзбекистон, 2006.
6. Хинди-русский словарь. В двух томах. / А.С Бархударов, В.М Бескровный и др. Под ред. В.М.Бескровный. –Москва: Советская энциклопедия, 1972.
7. Кришан Чандар. Бир қизга минг ошиқ. (Амир Файзулаев таржимаси) // Жаҳон адабиёти (З-сон). – Тошкент: Ўзбекистон, 2011. – Б. 20
8. कृशन चन्दर, एक लड़की हज़र दीवाने (उपन्यास), उपेन्द्र नाथ एण्ड सन्स् प्रकाशन 2013.

¹¹ कृशन चन्दर, एक लड़की हज़र दीवाने (उपन्यास), उपेन्द्र नाथ एण्ड सन्स् प्रकाशन 2013.

¹² Кришан Чандар. Бир қизга минг ошиқ. (Амир Файзулаев таржимаси) // Жаҳон адабиёти (З-сон). – Тошкент: Ўзбекистон, 2011. – Б. 21

TARJIMADA ADAPTATSIYA MASALASI

Dildora RAHMONOVA, TDSHU “Qiyosiy tilshunoslik, lingvistik tarjimashunoslik” mutaxassisligi 1-kurs magistranti

Ilmiy rahbar: PhD. Nilufar Xodjayeva

«*Tarjima (yoki adaptatsiya) – bu har doim ongli ravishda bajariladigan harakat va oxir-oqibat uslub yoki tartibga aylanadigan, qaror yoki afzalliklar yordamida amalga oshiriladigan vosita».*

Jorj Bastin

“Adaptatsiya” so‘zi lotin tilidan olingan bo‘lib, *adaptatio* – “moslashuv” degan ma’noni anglatadi. Bu termin turli sohalar doirasida turli vazifada qo‘llaniladi. Hozirgi zamonaviy tarjima nazariyasida “adaptatsiya” tushunchasi ikki xil ma’noda ifodalanadi: 1) asarni qisqartirib, yengillashtirib, o‘zgartirib, milliyashtirib tarjima qilish; 2) ayrim so‘z, tushuncha va terminlarni tarjima qilish jarayonida o‘quvchiga moslash-tirish. Tarjimashunoslik tarixida adaptatsiyaning bir necha ko‘rinishlari-ga duch kelamiz: 1) asarni qisqartirib tarjima qilish – “Shohnoma” ning “Turkiy shohnoma” nomi bilan ixchamlashtirib o‘zbekchallashtirilgan nazmu nasr aralash tarjimalari; 2) muayyan darajada milliyashtirib tarjima qilish – Gogolning “Uylanish” komediyasining o‘zbekcha, Shekspirning “Hamlet” fojiasining urducha tarjimalari; 3) yirik she’riy asarlarni nasrda tarjima qilish – Attor “Ilohiynoma” dostonining N.Komilov tomonidan nasrda amalga oshirilgan qisqartirilgan tarjimasi; 4) ayrim urf-odat va marosimlar, milliy so‘z va tushunchalarni milliyashtirib tarjima qilish – “Kalila va Dimna”ning hind urf-odatlari tasviriga bag‘ishlangan o‘rinlarining milliyashtirilib tarjima qilinishi; 5) jahon adabiyoti durdonalarini bolalarga moslab, qisqartirib tarjima qilish – “Robinzon Kruzo” asarining qisqartirilgan tarjimasi va h.k. [1;9].

Hozirgi kungacha “adaptatsiya” termini ko‘plab bahs-munozaralaraga sabab bo‘lgan tarjimashunoslikning dolzarb masalalaridan biri bo‘lib kelmoqda. XX asrning 70-yillariga qadar bu masalaga jiddiy munosabat bildirilmagan. Ba’zi tadqiqotchi olimlar “adaptatsiya” terminini umuman tarjimaga aloqasi yo‘q deb sanagan bo‘lsa, ba’zilari esa “adaptatsiya – tarjima qilishning bir usuli” sifatida qarashgan. Masalan, ukrain tadqiqotchisi V.V.Demestkaya o‘zining “Tarjima nazariyasi” nomli ilmiy ishida “adaptatsiya” tushunchasiga “o‘gay qizning kamta-

rona roli” deya ta’rif beradi [2;107]. L.L.Nelyubinaning “Zamonaviy tarjima atamalari lug‘ati”da “adaptatsiya” quyidagicha izohlanadi:

1. Matnda tasvirlangan vaziyatni retseptorga moslashtirish maqsadida tegishli yo‘l orqali o‘zgartirish usuli;

2. Adaptatsiya deganda, odatda, matnni turli xil usulda qayta ishlash tushuniladi: shakl va mazmunini soddalashtirish, hamda kitobxoniga tushunarli bo‘lishi uchun matnni qisqartirish usuli;

3. Tayyorgarligi bo‘lmagan kitobxonlar uchun matnni moslashtirish, masalan, badiiy san’at asarini endigina chet tilini o‘rganishni boshlagan kitobxon uchun “yengillashtirish” [3;12-13]

A.V.Fedorov o‘zining mashhur “Umumiylar tarjima nazariyasi asoslar” nomli kitobida tarjima faoliyatining barcha turida adaptatsiyani butunlay inkor etadi: «Tarjimonga taqdim etilgan materialning o‘ziga xos talab, turli darajadagi qobiliyat va ijodiy tashabbus, hajm va ma’lumot xususiyatlari, zarur u yoki bu hodisaga qaramasdan, bu faoliyatning barcha turi uchun quyidagi ikki holat umumiylar hisoblanadi:

1. Tarjima maqsadi – chet tilini bilmaydigan kitobxonni imkon qadar matn bilan yaqinroq tanishtirish;

2. Tarjima qilish – allaqachon bir tilda yaratilgan matnni boshqa bir tilga to‘liq va aniq vositalar orqali ifodalashni anglatadi» [4;15].

R.K.Minyar-Beloruchev Fedorov nazariyasini qo‘llab-quvvatlagan holda, adaptatsiya va tarjima mutlaqo bir-biriga to‘g‘ri kelmaydigan tushunchalar ekanligini aytib o‘tadi, uning ta’kidlashicha, tarjimada xabar uzatilishi kuzatiladi, adaptatsiyada esa, xabar uzatilmaydi, balki og‘zaki asarning umumiylar qisqa mazmuni bayon qilinadi [5;36].

Ya.I.Retsker o‘zining “Tarjima nazariyasi va amaliyoti” kitobida butunlay “adaptatsiya” terminidan o‘zini olib qochadi. U faqat “so‘zlab berish” tushunchasi bilangina cheklanib qoladi. Bu holatga tadqiqotchi quyidagicha izoh beradi:

«Tarjimonning vazifasi – boshqa til vositalari yordamida asarning asl nusxasini to‘liq va aniq holda yetqazib berishdan iborat. Asar o‘z uslubiy va ekspressiv xususiyatlarini saqlab qolishi shart. Boshqacha qilib aytganda, tarjima “so‘zlab berish” dan farqli o‘laroq, u asarning asl nusxa mohiyatini ochib berishdan tashqari, asar mazmuni, emotsiyonal holati qanday ifodalangan bo‘lsa, xuddi shu holatda saqlab qolishi zarur. Bu talab asarning nafaqat o‘ziga, balki uning tarkibiy qismlariga ham tegishlidir» [6;10]. “Adaptatsiya” atamasi, asosan, XX asrning 70-yillarida Otto Kade, Komissarov kabi tarjimashunos olimlar ilmiy izlanish-

larida ko‘zga tashlanadi. Komissarov adaptatsiyaning ikki xil ko‘rinishini ta’kidlab o‘tgan: bular – stilistik adaptatsiya va pragmatik adaptatsiyalar. Uning izohiga ko‘ra, stilistik adaptatsiya “ma’lum bir tilda o‘ziga xos xususiyatlari aniqlangan taqdirda, original matnda keltirilgan o‘ziga xos vositalarni til vositalariga o‘zgartirish maqsadida qo‘llaniladi. Pragmatik adaptatsiya negizida erkin tarjima yotadi. Bunda tarjimon matn tarjimasiga turli mubolag‘a unsurlarini qo‘shgan holda “tarjima chegarasi”dan chiqa oladi. Bu holat ko‘proq reklama, afisha tarjimalarida uchraydi.

O‘sha davr olimlari nazariyalariga ko‘ra, tarjimshunoslikda “adaptatsiya” termini tarjima jarayonida matnni o‘zgartirish usulini tanlash uchun xizmat qiladi, natijada, bunda u yoki bu narsa-hodisalarning ko‘rinishigina emas, balki o‘zi ham butunlay o‘zgaradi. Adaptatsiya – bu so‘nggi qadam, qaysiki, mutarjim tarjima maydonini tark etib, qat’iy qonun-qoidalar hukmron bo‘lmagan, ammo tarjimaga o‘xhash maydon sari qo‘yiladigan oxirgi qadamdir [7;127].

Ukrain tadqiqotchisi V.V.Demetskaya tarjimada adaptatsiyaning ahamiyatini o‘rganish bo‘yicha ko‘plab ilmiy izlanishlar olib borgan. Ubu mavzu yuzasidan ko‘plab maqolalar yozibgina qolmay, “Adaptatsiya nazariyasi: madaniyat va tarjima masalalari”[8] nomli monografiya hamda “Tarjimada adaptatsiya nazariyasi”[9] mavzusidagi doktorlik dissertatsiyaning ham muallifi sanaladi. Demetskaya dissertatsiya annotatsiyasida adaptatsiyaga odatiy qarashdan voz kechishni taklif qiladi. U adaptatsiya ayrim matnlar uchungina xizmat qilishini ta’kidlab o‘tadi. Bunday matnlarga esa lug‘at shaklidagi maqola, dars shaklidagi matn, notiqlik matni hamda reklama matnlarini kiritadi. Demetskaya nazariyasiga ko‘ra: «Har xil turdagи matnlar turli xil darajadagi adaptatsiyani talab qiladi. Aynan adaptatsiya usulidan foydalanishni semantik, struktur va pragmatik darajadagi matnlar talab qiladi. Shu sababdan quydagi adaptatsiya turlari taklif qilinadi:

1. Katta hajmli matnlar darajasidagi adaptatsiya;
2. Matn darajasidagi adaptatsiya (uslubiy);
3. Kichik hajmli matnlar darajasidagi adaptatsiya». [10;37]

Adaptatsiya faqat tillararo emas, balki madaniyatlararo assimetriyada ham qo‘llaniladi. Shu sababdan ham, biz adaptatsiya hodisasiga, aksar hollarda, realiyalar tarjimasida duch kelamiz. Ushbu usuldan asarning asl ma’nosini saqlab qolib, kommunikativ ta’sirga ega bo‘lish maqsadida foydalaniladi. Bunday hollarda adaptatsiyaning ishlatalishi tarjima asarni qa-

bul qilgan kitobxon asar matnini tushunmasligi bilan emas, balki dunyo tillari manzarasining assimetriya ekanligi bilan izohlanadi, ya’ni bir tilda mavjud narsa-hodisa nomlari boshqa bir tilda bo‘lmasligi mumkin. Misol uchun, 60-yillarning «Летят журавли» nomli rus filmi fransuz tiliga «*Quand passent les cigognes*» tarzida tarjima qilingan. Bunda fransuzcha tarjimada bir predmet (журавли) (turna) boshqa bir predmetga (аисты) (lay-lak) o‘zgartirilgan. Fransuz madaniyatiga turna huddi laylak kabi yaxshi tanish. Hattoki, fransuz tili lug‘atida bu qushning aynan tarjima varianti – *la grue* mavjud. Shuning uchun ham, tarjima asl ma’noni butunlay yo‘qotmagan holda amalga oshishi uchun imkon ham, sharoit ham bor edi. Ammo XV asrdan boshlab, fransuz tilida bu so‘z o‘z ma’nosini yo‘qotib, ko‘chma ma’noda – axloqsiz ayol tarzida qo‘llanila boshlagan. Turna haqida so‘z ketgan boshqa kontekst, masalan, turnaning tumshug‘i jumlesi fransuzchaga - *les vols en de la grue*, ya’ni hech qanday o‘zgartirishsiz o‘girilgan. Oxir-oqibatda bu film sarlavhasidagi turna so‘zi laylakligicha fransuz kinomatografiyasi tarixiga muhrlangan. Aslida «Летят журавли» filmi vatanga muhabbat, insoniy fazilatlarni tarannum etgan kinoasar hisoblanadi. O‘scha paytda fransuz tarjimoni sarlavhani shunday asl holicha to‘g‘ridan-to‘g‘ri tarjima qilganida, balki kino muallifi o‘z ko‘zlagan maqsadiga yetisha olmagan bo‘lar edi. Chunki sarlavhadagi turna so‘zi fransuz tomoshabinida noto‘g‘ri taassurot uyg‘otishi mumkin edi [11;78-79].

Tarjimashunoslik tarixiga nigoh tashlagudek bo‘lsak, yuqorida kel-tirib o‘tilgan vaziyat yoki misollar ko‘plab uchrashiga guvoh bo‘lamiz. Ushbu taqdriqot ishimiz davomida nafaqat XX asr tarjima nazariyasi, balki hozirgi zamon tarjimashunoslik sohasida ham adaptatsiya tarjima usuli sifatida qo‘llanilib kelinayotganiga yana bir bor amin bo‘lamiz.

Bugungi kunda ham ganalik kinorejisser Tomas A. Daniyels «Hamlet» asosida «Hamile» filmini qo‘ydi va Hamletni – Hamilega, Ofe-liyani - Habibaga, Poloniyni - Ibrohimga aylantirgan. Bu bayon-tarjima-ning o‘ziga xosligi asarni tushunarli qilishdan iborat.

Shuningdek, soddalashtirib o‘girishga ishtiyoq turkiy tillardagi adabi-yotlarda ham sezila boshlagan. Masalan, qirg‘iz oqini To‘g‘oloq Moldo (1860-1942) o‘z asarlarida I.A.Krilov masallaridagi timsollar, syujet unsurlaridan foydalandi, ularni O‘rta Osiyo xalqlari turmushiga moslashtirdi. «Bo‘ri va Mushuk» masalining tarjimoni Alikul Usmonov 1938 - yili masaldagi ruscha ismlarni qirg‘izchaga «tarjima» qilib, Stepanni – Kalakbash, Demyanni - Jilamish, Trofimni - Kalbay, Klimni – Komonkulga aylantirgan va hokazo. Badiiy tarjimada moslashtirish muammosiga to‘g‘ri yon-

dashish zarur. Zero, murakkab san'at asarlarining omma tushunadigan darajada soddalashtirib, jo‘nlashtirib qilingan tarjimalarini yaxshi tarjima deb bo‘lmaydi. Murakkab va mukammal tarjima kitobxonning faol mutolaasiga mo‘ljallangan bo‘ladi.

Xulosa qilib aytganda, tadqiqotchilarning xima xil nazariya, qarash, munozaralariga qaramasdan, shuni ta’kidlash mumkinki, “adaptatsiya” atamasi tarjima nazariyasi sohasida tarjima turi, usuli, murakkablikdan soddalik tomon yetaklovchi, asar yoki matnlarning xalqona tarzda mutolaa qilinib, kitobxon shuurida tushunarli tarzda mujassamlashishini ta’minlovchi bir vosita sifatida tadbiq etiladi. Adaptatsiya masalasi esa, oldin ham, hozir ham va keyinchalik ham tarjimashunoslikning jiddiy e’tibor talab qiladigan bir yirik mavzusi bo‘lib qoladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Ochilov E. Tarjimashunoslik terminlarining izohli lug‘ati, Т.: 2014. 288 б.
2. Демецкая В.В. Определение понятия адаптация в рамках теории коммуникации и переводоведения // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И.Вернадского. Серия “филология”.2007.Т.20(59).No2.C.107-111.
3. Нелюбин Л.Л. Толковый переводоведческий словарь. М., 2003. 320 с.
4. Федоров А.В. Основы общий теории перевода (лингвистические аспекты). М. И СПб., 2002. 416 с.
5. Миньяр-Белоручев Р.К. Теория и методы перевода. М., 1996. 208 с.
6. Рецкер Я.И. Теория и перевода и переводческая практика. М., 2007. 244 с.
7. Комиссаров В.Н. Теория перевода (лингвистические аспекты). М., 1990. 253 с.
8. Демецка В.В. Теория адаптации: крос-культурни та перекладознавчи проблеми: Монография. Херсон., 2006. 378 с.
9. Демецка В.В. Теория адаптации в переклади (Дисертация на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук). К., 2008. [электрон.ресурс].
10. Демецка В.В. Эквивалентность и адекватность видтворения прагматичных текстов у переклади // Науковые записки. Выпуск 104 (1). Серия «филологични науки (мовознавство) ». Кировоград, 2012. С. 35-39
11. Вине Ж.П., Дарбальне Ж. Технические способы перевода // Вопросы теории перевода в зарубежной лингвистике. М., 1978. С. 157-167.

BADIY TARJIMADA O'XSHATISHLAR TRANSFERI

Saida NORBOYEVA, “Qiyosiy tilshunoslik, lingvistik tarjimashunoslik”
mutaxassisligi 1-kurs magistranti

Ilmiy rahbar: PhD. Nilufar Xodjayeva

O'xhatishlar adabiyotshunoslik, tilshunoslik va tarjimashunoslikda atroficha o'rganilgan. Professor S. Karimov fikriga ko'ra, o'xhatishning tasviriy vosita sifatida badiiy adabiyotda tutgan o'rni, uning lingvistik tutgan o'rni tilshunoslikda durust o'rganilgan... Hatto boshqa tasviriy vositalarga nisbatan u bir muncha mukammal va atroficha o'rganilgan deyish mumkin¹³.

O'xhatishlar tashqi dunyoni bilishning eng qadimiylaridan hisoblanadi. O'xhatishlar muayyan xalqning ilk tafakkur tarzini va tasavvurlarini tamsil etadi. Ularda ma'lum davrda yashagan ajdodlarimizning kechinmalari, tasavvurlari muhrlangan bo'ladi.

O'xhatishlar – har bir xalqning lingvomadaniy boyligi bo'lib, ular milliy dunyoqarash, dunyodagi predmet, hodisa va harakatlarni milliy tasavvurlarga ko'ra taqqoslash, qiyoslashdir¹⁴.

Har xil lingvomadaniyatlardagi turg'un o'xhatishlarni qiyoslash insонning xarakteri va xatti-harakati bilan bog'liq bo'lgan o'xhatishlarning etaloni sifatida hayvon va jonivorlarni bildiruvchi so'zlardan ko'proq foydalilaniganini ko'rsatadi. Masalan, qiyoslanilgan tillarning aksariyatida tulki ayyorlik, aldoqchilik, yolg'onchilik ramzi, etaloni sifatida faol ishlatiladi: *tulkiday ayyor, хитрый как лиса* (ruscha), *as false as fox* (englizcha), *you kathi* (koreyscha), लोमडि की तरह झूठ (hindchada). Mutaxassislarning ta'kidlashicha, g'arb va slavyan lingvomadaniyatlarida, xususan, ingliz va rus tillarida *as false as fox*, *хитрый как лиса* turg'un o'xhatishlari mifopoetik manbalarga asoslanadi, chunki qadimgi tasavvurlarga ko'ra, tulki jodugar hisoblangan, unda yo'qolish, ko'rinmaydigan bo'lib qolish qobiliyati mavjud bo'lgan¹⁵. Qayd qilingan xususiyatni Sharq lingvomadaniyatida, xususan, hind, koreys va

¹³ Xodjayeva N. Premchandning “Vardan” romani o'zbek tarjimasida o'xhatishning berilishi. Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiyalari to'plami –Toshkent.: 2017. – B.133

¹⁴ Usmonova Sh. Tarjimanining lingvomadaniy aspektlari. O 'quv qo 'llamma. – Toshkent: 2015. – B.135

¹⁵ Панченко Н. Сравнение как средство дескрипции лжи и обмана // Основное высшее и дополнительное образование: проблемы дидактики и лингвистики. – Волгоград: ВГТУ, 2000. – С. 138-143.

xitoy madaniyatida ham kuzatish mumkin. Koreys va xitoy mifologiyasida tulkinining qizga aylanib qolishi keng tarqalgan¹⁶.

O'zbek tilida o'xshatishlar leksik va Grammatik vositalar yordamida aks etadi. Leksik vositalar – kabi, singari, qadar, yanglig‘, bamisoli, misoli, misli, monand, xuddi, bir, aynan, o'zi, tus, naq, go‘yo, teng, eslatmoq, o'xshatmoq, demoq, bo'lmoq va boshqalar kirsa, Grammatik vositalarga –dek.,/-day/-dag/-dak/-tak/-dag‘/-dog‘/-dayin; -dan, -dir,-namo, -simon, -ona. -omuz, -li. -cha/larcha, -chasiga kabilar hosdir.

Hindiy tilida qo'lllaniladigan o'xshatishlar o'zbek tiliga quydagicha tarjima qilinadi: की भाँति - o'xhab, kabi, -dek, -day; की तरह -dek, -day, o'xhab; मानो - go‘yo, xuddi, kabi, singari; जैसा/जैसे -dek, go‘yo, kabi, xuddi; की -yang‘lig‘, bamisoli; कि -misli, - सा - dek¹⁷.

O'xshatishlar transfer orqali bizning madaniyatimizga huddi o'sha holatida kirib kelgan. "Transfer" tushunchasi tarjimashunoslik tadqiqotlarida "noma'lum bir belgini ma'lum bir belgi tuzilishining elementi sifatida va boshqa belgi tarkibiga kiruvchi shakl va funktsiyaning potensiali sifatida, boshqa belgi tuzilishining elementi sifatida ko'chirish "ma'nosida qo'lllaniladi, bu tushuncha "qiyin" iboralarni tarjima qilish uchun to'g'ridan-to'g'ri yoki aylanib o'tish manevralarini aniqlashda juda foydalidir. Bunda bir tildan boshqasiga tarjima qilish ya'ni ko'chirish da qulay hisoblanadi¹⁸. Transfer bir madaniyatga tegishli bo'lgan bilimni bosh bir madaniyatga ko'chirish vositasi hisoblanadi. U orqali chet el davlatlar madaniyati haqida ko'proq va aniqroq ma'lumot olish mumkin. U davlatlarni o'rghanish uchun ko'prik vazifasini bajaradi. Shunday madaniy transfer hodisasiga bir qancha misollar ko'rib chiqaylik:

भोली जिसकी ओर कटाक्षपूर्ण नेत्रों से देखती थी वह मुग्ध हो जाता था, मानो साक्षात् राधा - कृष्ण के दर्शन हो गये । इस दृश्य ने सुमन के हृदय पर वज्र का - सा आघात किया । उसका अभिमान चूर - चूर हो गया । वह आधार जिस पर वह पैर जमाये खड़ी थी पैरों के नीचे से सरक गया । सुमन वहाँ एक क्षण भी खड़ी न रह सकी । भोली के सामने केवल धन ही सिर नहीं झुकाता , धर्म भी उसका कृपाकांक्षी है । धर्मात्मा लोग भी उसका आदर करते हैं¹⁹।

¹⁶ Usmonova Sh. Tarjimaning lingvomadaniy aspektlari. –Toshkent, 2015. – B.136.

¹⁷ Xodjayeva N. Premchandning "Vardan" romani o'zbek tarjimasida o'xshatishning berilishi. Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiyalari to'plami –Toshkent.: 2017. – B.134.

¹⁸ Reiss K., Vermeer H.J. Grundlegung einer allgemeinen Translations theorie. – Tübingen, 1984.

¹⁹ प्रेमचंद. "सेवासदन". – जयपुर: राजस्थान पीपुल्स पब्लिशिंग, २००४.

Tarjimasi: Bhuliy o‘zining g‘amzali nigohini ulug‘lardan qaysi biriga tashlamasin, xuddi ro‘parasida fohisha Bhuliy emas, **tangri Krishna turgandek** og‘izlarini ochgancha mahliyo bo‘lib qolar, “vox-vox“ deb olqishlay boshlardi. Bu manzarani ko‘rib Sumanni yashin urgandek bo‘ldi. Ashrofu allomalarga bo‘lgan e’tiqod chil-chil sindi²⁰.

O‘xshatishlarda манो-“dek” shaklida tarjima qilingan. Krishna hinduizimning sevimli xudolaridan bo‘lib, u Vishnuning eng qudratli timsolidir. Odamlar Krishnani ularning rahbari, qahramoni, himoyachisi, faylasufi, o‘qituvchisi va do’sti deb hisoblaydi. Hind xudolarining eng sevimplilaridan biri, ko‘k teri bilan qoplangan Krishna - sevgi va rahm-shafqat xudosi hamdir. Krishna Hind Bibliya "Bhagavad Gita" ning asosiy belgisidir²¹. Shu tufayli asarda uni aynan Krishna mabudasiga o‘xhatilgan. Bundan tashqari o‘zbek madaniyatida bu tushuncha bo‘limgani sababli Krishna mabudi transfer orqali o‘zlashtirilgan va shu holicha tarjima qilingan, उसकी इष्टि एक भिखारिन पर लगी हुई थी, जो अपने बालक को गोद में लिये भिक्षा मांग रही था । बालक माता की गोद में बैठा इस प्रकार प्रसन्न था, जैसे वह किसी राजसिंहासन पर विराजमान हो²²। Tarjimasi: Uning ko‘zlari bolasini bag‘riga bosgancha sadaqa so‘rayotgan tilanchi xotinda edi. Go‘dakkina onasining bag‘ridaligidan shunday xursand ediki, go‘yo Sulaymon taxtida o‘tirgandek²³.

Hindiyda जैसे- birligi jins va sonda moslashadi. O‘zbek tiliga bami-soli, dek, day, kabi, xuddi deb tarjima qilinadi. Asardagi “राजसिंहासन” so‘zi hindiydan o‘zbek tiliga taxt deb tarjima qilinadi, biroq tarjimon uni bezakdorligini kuchaytirish uchun oddiy taxt deb emas “Sulaymonning taxtida o‘tirgandek” deb tarjima qilgan. Bilamizki Sulaymon turk xal-qining rahnamosi ya’ni sultonni bo‘lgan va u butun dunyoni egallagan qudratli shox edi. Onasi bag‘rida o‘tirgan bola o‘zini butun dunyoning egasidek his qilganligi tufayli, aynan Sulaymon taxtida o‘tirgandek deb tarjima qilingan.

“राजा के साथ ही प्रजा जानित है, यदि राजा न रहे तो प्रजा भो नहीं रहतो। प्रजा तो उन कमलों को भाँति है जो सूर्य रूपी राजा के उदय के साथ - साथ ही खिलने लगते हैं”²⁴।

²⁰ Premchand. Fidoyi. (tarjm. A. Fayzullayev). – Toshkent.: “O ‘zbekiston”, 2012.–B. 27.

²¹ <https://uz.eferrit.com>

²² प्रेमचंद. “निर्मला”. – नई दिल्ली: प्रकाश बुक्स इंडिया, २०१९.

²³ Premchand . Nirmala. (tarj.A. Fayzullayev) //Jahon adabiyoti jurnali, №2,2016.–B. 26.

²⁴ नरेन्द्र शर्मा. “हितोपदेश”.–दिल्ली: Daimond books, २००३

Tarjimasi: Fuqaro **bamisoli nilufar** gulidir, roja esa quyosh. Erta tongda quyosh nurlari tushishi bilan nilufar ochila boshlaydi²⁵.

кмлөн көн бांти- bamisoli nilufar guli deb tarjima qilingan. O‘zbek tiliga ки бাংти -singari, o‘xshab, kabi, bamisoli, misoli,day, dek tarzida tarjima qilinadi. Aytish joizki hind madaniyatida nilufar gulining ro‘li juda katta bo‘lib, u Hindiston madaniyatining milliy ramzi hisoblanadi. U poklik, go‘zallik va nirvana ramzi hisoblanadi.

उसका सास - ससुर देवी - देवता हों। उसके पति शिष्टा की मूर्ति और श्रीरामचन्द्र जी की भांति सुशिल हो²⁶। Tarjimasi: Odamshavanda qaynota-qaynona qo‘liga topshirishda edi. Odob-axloqda yagona janobi Ramday vafodor, qiziga shamolni ham ravo ko‘rmaydigan kiyov bo‘lishini orzi qilardi²⁷.

Hind mifalogiyasida ma’bud Ram timsoli vafodor turmush o‘rtoq, sarkarda va davlat arbobi sifatida tasvirlanadi. Ram va Sita er bn ayolning vafosi timsolidir.

Xulosa. Hind madaniyati afsona, mo‘jizalarga boy. Ushbu madaniyat aks etgan asarlar tarjimasida transfer tushunchasidan keng foydalaniladi. Transfer bir xalq madaniyatini boshqa bir xalq madaniyatga ko‘chirish vositasi hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Xodjayeva N. Premchandning “Vardan” romani o‘zbek tarjimasida o‘xshatishning berilishi. Xalqaro ilmiy-amaliy konfer-lari to‘plami –Toshkent.: TDSHU, 2017
2. Usmonova Sh. Tarjimaning lingvomadaniy aspektlari. O‘quv qo‘llanma.–Toshkent, 2015.
3. Панченко Н. Сравнение как средство дескрипции лжи и обмана // Основное высшее и дополнительное образование: проблемы дидактики и лингвистики. – Волгоград: ВГТУ, 2000.
4. Reiss K., Vermeer H.J. Grundlegung einer allgemeinen Translations theorie. – Tübingen, 1984.
5. Premchand. Fidoyi. (tarjm. A. Fayzullayev). -T.: “O ‘zbekiston”, 2012.
6. प्रेमचंद. “सेवासदन”. – जयपुर: राजस्थान पीपुल्स पब्लिशिंग, २००४.
7. Premchand. Nirmala. (tarj.A.Fayzullayev)//Jahon adabiyoti, № 2,2016.
8. प्रेमचंद. “निर्मला”. – नई दिल्ली: प्रकाश बुक्स इंडिया, २०१९.

²⁵ Narendr Sharma. Hitopadesha yoki ibratli hikoyalar (tarj. Ansoriddin Ibrohimov). - Toshkent : O‘qituvchi. 2008. – B.98.

²⁶ Xodjayeva N. Premchandning “Vardan” romani o‘zbek tarjimasida o‘xshatishning berilishi. Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiyalari to‘plami –Toshkent.: 2017. – B.134-135.

²⁷ O‘sha manba

9. Narendr Sharma. Hitopadesha yoki ibratli hikoyalar (tarj. Ansoriddin Ibrohimov). - Toshkent : O‘qituvchi. 2008.
 10. नरेन्द्र शर्मा. “हितोपदेश”.— दिल्ली: Daimond books, २००३
 11. <https://uz.eferrit.com>
-

TURKIYADA SINXRON TARJIMA MAKTABINING TASHKIL ETILISHI VA ILK SINXRON TARJIMONLAR HAQIDA

Bahrom Allamurodov, “Sinxron tarjima” mutaxassisligi 1-kurs magistranti

Ilmiy rahbar: PhD. Xayrulla Hamidov

Iqtisodiy-ijtimoiy rivojlanishning yangi bosqichiga o‘tgan O‘zbekiston mintaqa va xorijiy mamlakatlarning strategik sherigi, shu bilan birga ko‘plab xalqaro tashkilotlarning muhim a’zosiga aylandi. Bugungi kunda davlatlararo integratsiyaning jadallahuvi siyosiy, savdo-iqtisodiy, madaniy-gumanitar sohalarda fikrlar almashinuvi birgalikdagi sa’y-harakatlarni muvofiqlashtirish zaruriyatini yuzaga keltirishi shubhasiz. Ushbu jarayonda davlatlar o‘rtasidagi munosabatlarda tarjima, xususan, sinxron va ketma-ket tarjima, ya’ni ikki va ko‘p tilli kommunikatsiyaning o‘rnii o‘ta muhim hisoblanadi.

Sinxron tarjima – og‘zaki tarjima turlari orasida eng murakkabi bo‘lib, u tarjimondan nafaqat o‘zi tarjima qilayotgan tillarni chuqur bilishni, balki ijtimoiy hayotning deyarli barcha sohasi bo‘yicha salkam mutaxassis darajasida ma’lumotga ega bo‘lishlikni, shuningdek, fan va texnika olamining zamonaviy tushunchalari, sohalardagi zamonaviy tendensiyalar haqida fundamental bilimlarga ham ega bo‘lishni talab qiladi. Sanab o‘tilgan sifatlarga ega tarjimongina notiq nutqini tinglovchilarga, ya’ni axborotni tarjima tilida qabul qiluvchilarga adekvat tarzda yetkaza oladi.

Bevosita mavzuga kelinganda, Usmoniyalar imperiyasining chegaralari Yevropa mamlakatlari ostonalariga qadar kengaygan XV asrda Usmoniy sultonlarning Yevropa davlatlari hukmdorlari bilan o‘zaro munosabatlarni yo‘lga qo‘yishlari uchun har ikki tilda ravon so‘zlay oladigan tilmochlarga ehtiyoji yuzaga kelgan. Bunday kishilar turklar bosib olgan hududlardan saroyga keltirilgan tutqun bolalar orasidan tanlab olingan va ularga maxsus ta’lim berilgan. Faktlarga e’tibor berilsa, Usmoniyalar davlati bilan Fransiya o‘rtasida savdo-iqtisodiy va diplomatik aloqalar mustahkamlana boshlagach, 1669 yilda Fransiyaning o‘scha davrdagi hukumat rahbari

*Kolbert*²⁸ tomonidan tilmochlar tayyorlash to‘g‘risida rasmiy qaror qabul qilinadi va uch tilda: arabcha, forscha va usmonlicha (turkcha)ni chuqur biladigan tarjimonlar yetishtirishga kirishiladi. Qisqa vaqt ichida ushbu tarjimonlar diplomatik aloqalarda o‘zlarining munosib o‘rinlariga ega bo‘lishadi. Hatto ulardan ayrimlari Sultonning shaxsiy kotibi, elchi yoki konsul darajasigacha ko‘tariladilar. Ushbu maktab fransuz tilida *École des Jeunes de langues* - frans. “*O’smirlar til maktabi*”²⁹ deb nomlangan va maktabga nafaqat bosib olingan o‘lkalarning tutqun bolalari, balki Fransiyadagi yuqori tabaqali, zodagon oilalarning 9-10 yoshli farzandlari ham qabul qilingan. E’tiborlisi, fransuz zodagon oilalari kelajakdagi ma’lum bir manfaatlarni ko‘zlagan holda o‘z ixtiyorlari bilan o‘g‘il farzandlarini mazkur maktab ixtiyoriga berishgan. Uch yillik ta’limdan so‘ng maktab bitiruvchilari saroy va davlat xizmatiga olingan. Bitiruvchilar turkchada “*dil oğlani*”, Yevropada esa “*dragoman*” deb atalganlar. Bu so‘z arab tiliga fors tilidan o‘zlashgan “tarjimon” so‘zining yevropa tillariga, xususan italyan tiliga “*dragomanno*”³⁰, fransuz tiliga “*drogman*”³¹ shaklida qabul qilingan variantidir.

I Jahon urushi va uning natijalari, Milliy ozodlik harakatlari, Respublika davrining ilk yillarda mustaqillikni saqlab qolish va mustahkamlash davrlarida Turkiya tashqi dunyo mamlakatlariga o‘z eshiklarini “yopadi”. Bu o‘z navbatida tarjimonlarning keyingi faoliyatiga, ularning yangi avlodlari yetishib chiqishiga ham salbiy ta’sir ko‘rsatadi.

II Jahon urushidan keyin, XX asrning 50-yillariga kelib Turkiya dunyo mamlakatlari bilan iqtisodiy va ijtimoiy sohalarda faol aloqalarni yo‘lga qo‘yib, mamlakatda xususiy sektor tobora rivojlanib yangi zavod-fabrikalar ishga tushgach, zamonaviy tadbirkorlar qatori malakali tarjimonlarga ham ehtiyoj sezila boshladi. Masalan, mashhur “Ford” jamg‘armasi Istanbul Universitetiga 100.000 AQSh dollari miqdorida grant ajratib, shu asosda 1954 yil Istanbul Universiteti Iqtisodiyot fakulteti qoshida Biznes boshqaruvi Instituti tashkil etadi. Ushbu institut Yevropadan malakali professor-o‘qituvchilarni jalb qilish maqsadida Garvard Universitetiga grant mablag‘i ajratadi. Bundan maqsad har tomonlama bilimli tadbirkorlarni tayyorlash va xususiy sektorni rijovlantirish edi. O‘sma davrning xususiy kompaniyalari hisoblangan

²⁸ Jean-Baptiste Colbert – fransuz siyosatchisi, 1661-1683 yillarda Fransiya qiroli Lyudovik XIV ning Moliya vaziri va hukumat rahbari.

²⁹ https://en.wikipedia.org/wiki/%C3%89cole_des_Jeunes_de_langues

³⁰ Türkçe Sözlük, 10. Baskı, Türk Dil Kurumu. Ankara, 2005. 572-b.

³¹ <https://fr.wikipedia.org/wiki/Drogman>

“Eczacıbaşı” ve “Koç” kabi yirik shirkatlarning boshqaruvchi-xodimlarini buxgalteriya, bozor iqtisodiyotini yuritish, iqtisodiy aloqalarni o’rnatish sohalari bo‘yicha kurslarda o‘qitish ishlari jadal boshlab yuborildi. Ushbu o‘quv kurslari orqali Garvard Universitetida ham tahsil olib qaytganlar orasida keyinchalik sinxron-tarjimonlik faoliyatini yuritgan Nezih Neyzi ham bor edi. U institutda amerikalik professorlarning ma’ruzalarini kabina jihozlari yo‘qligi sababli ketma-ket turk tiliga tarjima qiladi. Ba’zida “shivirlab o‘girish” usulini qo‘llaydi. Shu tariqa talabalarning darslarni o‘zlashtirishi yaxshilanib, tarjimalar o‘z samarasini bera boshlagach Istanbul Universiteti Iqtisodiyot fakulteti o‘zining anjumanlar zalini barcha zarur texnik vositalar bilan jihozlaydi.

Turkiyadagi iqtisodiy taraqqiyot sinxron tarjima sohasiga ham keng yo‘l ochib beradi. Bu sohada yuzaga kelgan ehtiyoj tufayli 1959 yilda Garvard universitetidan bir guruh mutaxassis Istanbul Universiteti Iqtisodiyot fakultetida 9 oylik o‘quv dasturi asosida ishga taklif qilinadi. Dasturning asosiy maqsadi tadbirkorlar tayyorlash emas, yuqori malakali sinxronist-tarjimonlar tayyorlashdan iborat edi³².

Turkiyada sinxron tarjima tarixida Nezih Neyzi bilan birga uning safdoshi bo‘lgan Hulki Saner, shuningdek, birinchilardan bo‘lib professional tarzda ta’lim olgan turkiyalik sinxron-tarjimon Norayir Altinyan, uning ustozи Gloriya Vagner xonimlarning faoliyati va o‘quv dasturining ilk bitiruvchilari hisoblangan Okshan Atasoy va Ertan Bashar’lar bilan ham tanishamiz.

Turkiyada sinxron tarjimaning yuzaga kelish omillari. Sinxron tarjima Turkiyaning diplomatiya sohasida 1960-yillardagi faol say-harakatlari davrida haqiqiy ma’noda o‘zining yuksak ahamiyatini kasb etdi. 1950-yillar oxiridagi siyosiy beqarorlik vaziyati, ijtimoiy-iqtisodiy va o‘tish davri masalalari Turkiyani o‘tkir muammolar girdobida qoldirgan edi. Mamlakatdagi siyosiy beqarorlik iqtisodiyot va jamiyat hayotida yaq-qol namoyon bo‘la boshladи. Hukumat mavjud muammolarni bartaraf etish uchun ta’sirchan choralarini ishlab chiqolmasdi. 1950-yillar oxiriga kelib tobora kuchaygan siyosiy va iqtisodiy tangliklar mamlakatda butun boshli xaosni yuzaga keltirgan edi. Shu tariqa, 1960-yil Turkiya Qurolli Kuchlari davlat to‘ntarishini amalga oshirdi va davlat boshqaruvini o‘z qo‘liga oldi. 1960-yildagi davlat to‘ntarishi ijtimoiy sohada va ayniqsa

³² Lale Arslan Özcan. Türkiye’de konferans çevirmenliğinin doğuşu ve gelişimi. (YTÜ Fransızca Mütercim Tercümanlık Lisans Bitirme Tezi)

jamiyat qurilishida o‘zining ijobiy aksini ko‘rsatdi. Ushbu davlat to‘ntarishi natijasida 1961-yil qabul qilingan Konstitutsiya Turkiya uchun yangi davrni boshlab berdi. Bu davr kuchli demokratik davlat boshqaruvi bilan birga, yanada barqaror va puxta o‘ylangan iqtisodiyotni tashkil etishni o‘z oldiga maqsad qilib qo‘ydi. 1960-yildagi davlat to‘ntarishi tufayli yuz bergen o‘zgarishlar natijasida xususiy sektorning ahamiyati yanada ortib bordi va davlat sektori bilan raqobat qila oladigan darajada rivojlandi. Yirik turk firmalarining rahbarlari va ish boshqaruvchilari xususiy sektor va davlat sektori o‘rtasida dialog yaratish, hamkorlikni yo‘lga qo‘yish maqsadida biznesmenlar va siyosatchilarning davlat oldida turgan muammolarni hal etishga qaratilgan seminarlar, konferensiyalarni tashkil etishdi. Bu kabi seminarlar siyosatchilar va biznesmenlar, hatto akademiklarning bir doiraga yig‘ilishiga sababchi bo‘ldi.

Mana shu vaqtga kelib, Nejat Ejzajibashi, Vehbi Koch kabi Turkiya sanoatning ikkita eng katta vakillari bu kabi dialoglar ko‘laminani yanada kengaytirishga qaror qilishdi. 1970 yillar o‘rtalarigacha har yili Kilyosda mamlakatning iqtisodiy holatini tahlil qiluvchi konferensiyalarni tashkil-lashtira boshladilar. Yangi iqtisodiy va ijtimoiy shart-sharoitlar yuzaga keltirgan muhitda davlat sektorida ham, xususiy sektorda ham xalqaro miqyosda tadqiqotlar o‘tkaza oladigan, konferensiya va seminarlarni uyushtira oladigan tashkilotlar va muassasalarga bo‘lgan ehtiyoj yuzaga keldi. Kilyos konferensiyalaridan so‘ng, Turkiyaning xorijiy davlatlar bilan, ayniqsa, Yevropa davlatlari bilan aloqalari yana kuchaya boshladi. Buning isboti tarzida Izmir, Anqara va Istanbul kabi asosiy madaniy shaharlarda va biznes markazlarda ketma-ket konferensiyalar, seminarlar tashkil qilina boshladi. Bu konferensiyalar davomida og‘zaki tarjimaga bo‘lgan ehtiyoj yuzaga keldi.

Sinxron (konferensiya) tarjimonligi kasbining ilk vakillari. Konferensiya tashkilotchilari bu sektorda tarjimonga bo‘lgan ehtiyojni qondirish uchun chet tillarini biladigan, lekin tarjimonlik malakasiga ega bo‘lmagan boshqa soha vakillarini jalb etishdi. Hattoki, Yevropadan sinxron tarjimonlarni taklif etishdi, lekin bu amaliyot ham natija bermadi. Chunki xorijdan kelgan tarjimonlar turk tilini bilishmas, ustiga-ustak, faqat ingliz tilidan fransuz tiliga yoki boshqa farqli til kombinatsiyalarida tarjima qila olishardi. Shu sababli turli ishbilarmonlik doiralaridan va yana ingliz, nemis yoki fransuz tillarini yaxshi o‘zlashtirgan xorijdagi fuqarolardan ko‘mak berishlari so‘raldi. Faqat kabina, qulogchin kabi texnik vositalar yetishmaganligi uchun konferensiyalarda sinxron tarjimadan ko‘ra ketma-ket tarjima amalga oshirilar edi. Shu tarzda turli soha vakillaridan

iborat bir yoki undan ortiq chet tilini yaxshi o‘zlashtirgan, ma’lumot va madaniyat darajasi yuqori, o‘zi faoliyat yurituvchi sohaning mavzulari va terminologiyasini yaxshi biladigan ba’zi professional shaxslar bu kabi majlislarda, konferensiyalarda tarjimon vazifasini bajarganlar. Yaqin-yaqingacha ularning barchasi bu ishni shunchaki bir xobbi sifatida qabul qilishgan, konferensiya tashkilotchilariga xolis ko‘mak berish tarzida amalga oshirishgan.

Sinxron tarjimonlik ilk bor professional tarzda amalga oshirilgan konferensiya. 1962 yil Turkiyada sinxron tarjima rivojlanishidagi muhim yil bo‘ldi. Turkiyada va butun dunyoda turli sohalardagi faoliyati bilan muhim rol o‘ynagan, Istanbul Universiteti Iqtisodiyot fakultetining tashkil etilishida katta hissa qo‘shtigan, mamlakatda so‘nggi yillar bir necha mavzularda konferensiyalar tashkillashtirgan “Ford” jamg‘armasi 1962 yilda “Population Control” (*ingl. Aholi ko‘payishini nazorat qilish*) mavzusidagi konferensiyaning ikkinchi ishini Istanbulda o‘tkazish tashabbusi bilan chiqadi. Ushbu konferensiyaning birinchi ishi Gretsiyada tashkil etilgan, ko‘plab xorijiy davlatlar ishtirok etuvchi ushbu konferensiya Turkiya uchun ham muhim o‘rin tutardi.

“Ford” jamg‘armasining 1960 yillardagi direktori va “Ejzajibashi Holding” Aksiyadorlik kompaniyasi Boshqaruv kengashining raisi Nejat Eczajibashi konferensiyaning ahamiyatini anglagan holda bu kabi muhim tadbir uchun professional sinxron tarjimon zarur bo‘lishini hisobga olib, “Ford” jamg‘armasining o‘sha paytdagi Yevropa mintaqasi rahbari Robert Kervindan bu masalada yordam so‘raydi. Robert Kervin bosh ofisi Jenevada joylashgan “Simultat Inc” xalqaro tarjimonlik firmasiga murojaat qiladi. Ushbu firmanın yurituvchilari Brukselning taniqli sinxron tarjimonlaridan Mariya Ginsberg va Gloriya Vagner xonimlar edi. Mariya Ginsberg Jenevadagi ofis ishlari bilan shug‘ullanar, Gloria Vagner esa doimiy safarda bo‘lib, firmanın tashqi aloqalarini yuritar edi. Firma jamoasi dunyoning turli mintaqalarida faoliyat yurituvchi ko‘plab sinxron tarjimonlardan iborat edi. Gloria Vagner safar qilgan mamlakatlarida ular bilan ishlashni istagan va sinxron tarjimonlikdan xabardor shaxslar bilan uchrashar, o‘z jamoasiga qo‘silishi uchun shartnomalar tuzar edi. Ayniqsa tarjimonlik sohasiga qabul qilingan yangi tarjimonlar uchun zarur paytlarda Jenevada izchil kurslar tashkil etardi. “Ford” jamg‘armasining Yevropa mintaqasi rahbari Robert Kervin G.Wagner bilan uchrashadi va undan o‘sha vaqtida “Ford” jamg‘armasida Nejat Ejzajibashining yordamchisi bo‘lib ishlayotgan Nezih Neyzi bilan gaplashib ko‘rishini so‘raydi.

Robert Kervin Kosta Dapontesning bu taklifini mammuniyat bilan qabul qiladi, chunki Norayir Altinyanni o'sha vaqtarda Mobil S.A. firmasida moliyaviy ishlar bo'yicha maslahatchi bo'lib ishlayotganligidan xabardor edi. Shundan so'ng Kosta Dapontes Norayir Altinyan bilan bog'-lanadi va uni holat bo'yicha xabardor qiladi. Norayir Altinyan bu taklifni qabul qilishdan avval "Simultat Inc" xalqaro tarjimonlik firmasi yurituvchilaridan biri G.Wagner bilan uchrashishi lozimligini bildiradi. N.Altinyan o'sha kunlardagi xavotirini quyidagicha izohlaydi: "*Sinxron tarjimonlik u yoqda tursin, yozma tarjima bo'yicha ham tajribam yo'q edi. Fransuz va ingliz tillarini yaxshi o'zlashtirgan edim va bu tillarda bemalol muloqot qila olardim, ammo sinxron tarjima bo'yicha bu qadar jiddiy konferensiyada tarjimon bo'lib ishtirok etish uchun buning o'zi kamlik qilishini yaxshi anglar edim. Mana shularning barchasini Gloria xonimga tushuntirdim. Xonim menga turk tarjimoni topolmasdan juda qiyin vaziyatda qolganliklarini, konferensiyaning muvaffaqiyatli o'tishi uchun buning muhimligini tushuntirishgach, menga bu borada yo'l-yo'riq ko'rsatish sharti bilan ularning taklifini qabul qildim.*"

Konferensiyadan ikki hafta oldin Gloriya Wagner Istanbulga tashrif buyuradi va Norayir Altinyan bilan yuzma-yuz ko'rishib, qanday ishlar amalga oshirilishi to'g'risida fikrlashadi.

Mana shu davrdan boshlab Norayir Altinyan "Ford" jamg'armasi tomonidan tashkil etiladigan barcha konferensiyalarda jamg'armaning professional tarjimoni sifatida ishtirok etadi. Ushbu davrda ba'zan Berrin Ke-feli xonim bilan ham birga ishlar, shunga qaramay, asosan, yolg'iz o'zi faoliyat yuritar edi.

Turkiyada sinxron tarjima maktabining tashkil etilishi va ilk professional sinxron tarjimonlar (konferensiya tarjimonlari). 1960-yillarda Turkiyaning dunyo mamlakatlari bilan aloqalari tobora kengayib boradi. Istanbul, Anqara va Izmir kabi asosiy biznes va madaniyat markazlari bo'lgan shaharlarda xalqaro konferensiyalar, seminarlar va turli debatlar va uchrashuvlar ketma-ket tashkil etiladi. Bu yig'ilishlarda turk tili va xorijiy tillar bo'yicha tarjimani amalga oshira oladigan mutaxassis-larga bo'lgan ehtiyoj ortadi. 1964-yilda "Iqtisodiy – ijtimoiy tadqiqotlar konferensiyalari" Hay'ati "Ford" jamg'armasining moliyaviy ko'magida Shvetsariyadagi nufuzli sinxron tarjima tashkiloti hisoblanuvchi va "Population Control" (ingl. Aholi ko'payishini nazorat qilish) konferensiyasida "Ford" jamg'armasi bilan ish olib borgan "Simultat Inc" xalqaro tarjimonlik firmasi bilan hamkorlikda ilk turk sinxron tarjimonlar

tarkibini tayyorlaydi. Shu asosda Jenevada bo‘lajak turk tarjimonlari uchun maxsus sinxron tarjima kurslari tashkil etishga kelishib olinadi.

1964-yil yoz oylarida Jenevada tashkil etiladigan kurslarga nomzodlarni aniqlash uchun Gloriya Vagner va Norayir Altinyan “Ford” jamg‘armasining ko‘magida chet tillari o‘rgatiladigan maktablardagi nomzodlar bilan suhbatlashishadi. Tanlov o‘ta talabchanlik bilan bir necha bosqichda o‘tkaziladi. Dastlab nomzodlarning madaniy saviyasi yuqoriligi, o‘z ona tilini yoki chet tilini qay darajada o‘zlashtirganligi, so‘z boyligining kengligi, fikran tez reaksiya qila olishi, tashqi dunyoga va turli madaniyatlarga, yangiliklarga nisbatan xayrixohlik kabi jihatlariga alohida e’tibor qaratishadi. Uchrashuvlar dastlab og‘zaki suhbat, keyin esa so‘z boyligi va tilning grammatik o‘zlashtirilganligini aniqlash kabi bosqichlardan iborat edi. Tanlov so‘nggida 5 ta nomzod aniqlanadi. Bular, o‘sha vaqtida endigina kollejni bitirgan Okshan Atasoy, “Population Control” konferensiyasida Norayir Altinyanga hamrohlik qilgan Ayshegul Chilli, Suna Bozkir, Dilek Basmaji, Selda va Erkin Kordan ham koordinator sifatida tanlanadi. Shu tarzda 1964-yilda saralangan guruh Jenevaga yo‘l oladi. Kurslarni shaxsan o‘zi tashkil etган Gloriya Vagner ayni vaqtida bu ilk guruhning ham o‘quv ishlarini o‘z nazoratiga oladi. Saralangan besh nomzodning barchasi deyarli Norayir Altinyan darajasida ta’lim olishadi. Guruh bir oylik o‘ta izchil o‘quv yuklamali dasturda ishtirok etadi. Kurslar har yili BMT va NATO kabi nufuzli xalqaro tashkilotlarga professional tarjimonlar tayyorlab beruvchi Jeneva Tarjimonlik oliy maktabida o‘tkaziladi. Ushbu maktabning bir necha professorlari va Gloriya Vagner turk o‘quvchilariga ta’lim berishadi. Sinxron tarjimonlikka nomzodlar Gloriya Vagner ko‘magida BMT va NATO da tashkil etilgan bir nechta konferensiyalarda qatnashish, professional tarjimonlar ishiga ko‘maklashish, ular bilan fikr almashish, professional mahoratini kuzatish imkoniyatlariga ega bo‘lishadi. Gloriya Vagner va u bilan birga kurslarni olib borgan professorlar nomzodlarga sinxron tarjimaning texnikalarini va o‘ziga xos jihatlarini, yozish texnikasi (semantografiya) ni, biror matn yoki nutqni uzoq vaqt xotirada saqlash usullarini va farqli strukturaga ega tillarni bir biriga hamohang qilish usullari, ya’ni “*pharapharaser*”-parafraza texnikasini o‘rgatadilar. Bir oylik izchil o‘quv jarayonidan so‘ng, ta’lim olgan besh nafar sinxron tarjimon Turkiyaga qaytishadi. Ular qaytishlari bilanoq “Konferensiya Hay’ati” tomonidan tashkil etilgan barcha konferensiyalarda professional sinxron tarjimon sifatida ishtirok etishadi. Dastlab har bir konferensiya yangi tarjimonlar uchun tajriba-sinov (stajirovka) vazifasini bajaradi.

Afsuski, vaqt o‘tib ushbu besh kishidan faqat Okshan Atasoy va Suna Bozkir o‘z kasbini davom ettirishadi. Selda bir nechta konferensiyadan so‘ng bu ish unga to‘g‘ri kelmasligini bildiradi va tark etadi. Ayshegul Chilli esa juda qisqa muddat bu sohada faoliyat yuritadi va turmush qurib Amerikaga ko‘chib ketadi. Dilek Basmaji esa qobiliyatli tarjimon bo‘lishiga qaramasdan bank sektoriga ishga o‘tadi va “Sinai” Taraqqiyot bankida bank boshqaruvchisi lavozimini egallaydi. Tanlab olingan nomzodlardan ba‘zilari qisqa fursatdan so‘ng o‘z kasbidan voz kechsa-da, “Konferensiya Hay’ati” tarjimonlarning iqtidoridan ruhlangan va bu kabi tashabbuslarning davom ettirilishi va Turkiyada yaqqol ehtiyoj sezilayotgan mazkur soha mutaxassislarini tayyorlash orqali mamlakat rivojlanishiga o‘z hissasini qo‘shishni maqsad qilgan holda sinxron tarjimonlik sohasiga yanada ko‘proq grant, moliyaviy yordam ajratilishi choralarini ko‘radi.

O‘sha vaqtida, ya’ni 1960-yillar boshida, tarjimon kabinkalari faqatgina “Tarabya” otelining “C” qavatidagi konferensiya zalida mavjud edi. Tabiiyki, ushbu kabinkalar yetarli emasdi. “Konferensiylar Hay’ati” o‘z guruhining ishlashi uchun kabinkalar zarurligini yaxshi angardi. 1966-yil “Konferensiylar Hay’ati” “Ford” jamg‘armasining moliyaviy ko‘magida simli va simsiz eshitish jihozlariga ega bo‘ladi. Sinxron tarjima kabinalarining tashkil etilishi uchun zarur texnik jihozlar va qismlar import qilinadi. Ushbu jihozlardan foydalanishni tashkil etish uchun texnik xizmat ko‘rsatuvchi guruhlardan biri bilan kelishuv tuziladi. Kabinetalar barcha qismlari bilan “Konferensiylar Hay’ati”ning *Harbiye Adil Xandagi* byurosiga o‘rnataladi. Konferensiylar belgilanishi bilan texnik guruh kabinalarni yig‘ib olar va konferensiya o‘tkaziladigan joyga olib borib o‘rnatishar, so‘ngra takror yig‘ib olib byurodagи joyiga olib borishar edi. Biroz vaqt o‘tib Hay’at kabinalarni boshqa tashkilotlarga ham ijara bera boshlaydi. 1965-yilda Hay’at nomzodlarni ilk guruhdagidek Jenevada emas, Istanbulda o‘qitishni rejalashtiradi. Shu maqsadda “Hilton” oteli klubining byurosi ijara olinadi.

1969 yil Istanbulda Hasan Akbelen boshchiligidida kichik sinxron tarjimonlar guruhidan iborat “Turkiya Konferensiya tarjimonlari Assotsiatsiyasi” tashkil etiladi. Hasan Akbelen o‘z navbatida, “*Xalqaro Konferensiya tarjimonlari Assotsiatsiyasi*”ning ilk turkiyalik a’zosi ham edi. “Turkiya Konferensiya tarjimonlari Assotsiatsiyasi” o‘zining normativ-huquqiy assoslari, professional ish uslubi modelini aynan “*Xalqaro Konferensiya tarjimonlari Assotsiatsiyasi*” (AIIC – *The International Association of Conference Interpreters*) modeli asosida

tashkil etgan edi³³. “Turkiya Konferensiya tarjimonlari Assotsiatsiya-si” ning asosiy faoliyat yo‘nalishlaridan biri yangi a’zolar uchun uyd o‘qitish ishlarini tashkil etishgan.

Qayd etish joizki, Turkiyada sinxron tarjimaning yuzaga kelishi o‘ziga xos murakkab jarayonlar va ijtimoiy-iqtisodiy omillarga bog‘liq tarzda kechdi. Mamlakatdagi vatanparvar ziyoli qatlam, “elita”ning sa’y-harkatlari, yurt kelajagi uchun befarq bo‘lmagan biznes sohasining yirik vakillari o‘z kelajagini Turkiyaning kelajakdagi taraqqiyoti bilan uyg‘un ravishda ko‘rishlari natijasida ilm-fan uchun yangi soha, jamiyat uchun yangi maslak “sinxron tarjimonlik kasbi” yuzaga keldi. O‘tish davri shart-sharoitlari va talablarini qondirish maqsadida jamiyatning o‘sha davrdagi ziyoli qatlami o‘zining bor kuch va imkoniyatini ishga soldi va o‘z-o‘zidan Turkiyada sinxron tarjimonlikning tamal toshini qo‘yishdi. Xususan, professor Nezih Neyzi, jurnalist Norayir Altinyan kabi yurt fidoyilari o‘z bilim va salohiyatini mamlakat rivoji uchun safarbar etishdi. Ushbu shaxslarni va sinxron tarjimonlik faoliyatini professional tarzda tashkil etishga katta hissa qo‘shtan “Iqtisodiy – ijtimoiy tadqiqotlar konferensiyalari Hay’ati”, ushbu Hay’atni moliyaviy jihatdan qo‘llab-quvvatlagan Nejat Ejzajibashi, Vehbi Koch kabi Turkiya sanoatining eng katta vakillarini alohida e’tirof etish joiz. Shuningdek, Turkiyada ilk professional sinxron tarjimonlar (konferensiya tarjimonlari) ni kasbiy-malakaviy tayyorlashda bor kuch-g‘ayratini sarflagan Gloriya Vagner xonimning xizmatlarini ham qayd etib o‘tish lozim. Aynan Gloriya Vagner sa’y-harakatlari natijasida Turkiyada dastlabki professional sinxron tarjimonlar tarkibiga va sinxron tarjima maktabiga asos solindi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Lale Arslan Özcan. Türkiye’de konferans çevirmenliğinin doğuşu ve gelişimi. (YTÜ Fransızca Mütercim Tercümanlık Lisans Bitirme Tezi)
2. Türkçe Sözlük, 10. Baskı, Türk Dil Kurumu. Ankara, 2005.
3. Nur Deris Ottoman. From dragomans to interpreters : A brief overview of the profession in Turkey. <https://aiic.net/page/1525/from-dragomans-to-interpreters-a-brief-overview-of-the/lang/1>
4. Diriker Ebru. On the evolution of the interpreting profession in Turkey. www.researchgate.net/publication/300778416

³³ Nur Deris Ottoman. From dragomans to interpreters : A brief overview of the profession in Turkey. <https://aiic.net/page/1525/from-dragomans-to-interpreters-a-brief-overview-of-the/lang/1>

XITOY-O'ZBEK TILLARI ORASIDA SINXRON TARJIMANING SINTAKTIK MUAMMOLARI

Adolat SHASALIMOVA, "Sinxron tarjima" mutaxassisligi 1-kurs magistranti

Ilmiy rahbar: PhD. Nilufar Xodjayeva

Hozirgi kunga kelib, sinxron tarjima jadalllik ildamlab borayotgan fanlar sirasiga kiradi. Mazkur maqola xitoy va o'zbek tillari sinxron tarjimasi jarayonida uchraydigan sintaktik muammolariga oydinlik kiritish uchun xizmat qiladi. Har ikki tilning sintaksis tizimidagi farqli va o'xshash jihatlari imkon qadar tahlil qilindi. Xitoychadan o'zbek tilliga sinxron tarjima qilish jarayonining o'ziga xos qiyinchiliklari mavjud. Maqolada ana shu ikki tilning sintaktik qurilishi chog'ishtirildi hamda ushbu tahlil natijasida ayrim xulosalarga erishildi.

Ma'lumki, har bir tilda ma'lum bir shaklda gap qurilishi uchun, albatta, sintaktik bog'lanmalar, ya'ni gap bo'laklarning o'zaro to'g'ri bog'lanishi kerak bo'ladi. Gap to'la qonli bo'lishi uchun, albatta ega, kesim va boshqa gap bo'laklaridan hosil bo'lgan bo'lishi lozim. O'zbek tilida gap bo'laklari 2 turga bo'linadi: asosiy gap bo'laklari (ega, kesim) va ikkinchi darajali gap bo'laklari (aniqlovchi, to'ldiruvchi, hol). O'zbek tilida gap tuzilishi quyidagicha bo'ladi: *ega + ikkinchi darajali gap bo'laklari + kesim*. Xitoy tilida esa: *ega + kesim + ikkinchi darajali gap bo'laklari* shaklida keladi.

Sintaksis atamasini ikki ma'noda ishlatish mumkin:

- tilning sintaktik qurilishi;
- grammatikaning tarkibiy qismi.

Biz sintaksis atamasini ikkinchi ma'nosida qo'llab, birinchi ma'no ifodasi uchun sintaktik qurilish atamasini ishlatamiz.

Asosiy sintaktik birliklar. So'z birikmasi va gap sintaksisning asosiy birliklaridir. Shunga ko'ra, sintaksis uchga bo'linadi; so'z shakli sintaksisi: so'z birikmasi sintaksisi; gap sintaksisi. So'zlarning nutqda o'zaro aloqaga kirishuvidan so'z qo'shilmalari vujudga keladi. So'z qo'shilmalarini ikki guruhga birlashtirish mumkin: gap (osmon tip-tiniq); so'z birikmasi (tip-tiniq osmon).³⁴

³⁴ Nazarova S. Hozirgi o'zbek adabiy tili. – Buxoro: Buxoro Davlat Universitet, 2014. – 2-3 betlar.

Sintaktik birliklar – gap va so‘z birikmalari – so‘zlarning qo‘shilishidan hosil bo‘lishi, bu qo‘shilishning esa turli vosita (qo‘shimchalar, yordamchi so‘zlar) va usul (masalan, tobe aloqaning turlari)lar orqali yuzaga kelishi sintaksisning boshqa sathlar bilan zich aloqada ekanligini ko‘rsatadi. Xitoy tilida esa o‘zbek tilidan farqli sintaktik tuzilish strukturalari mavjud bo‘lib, ular besh turga ajratiladi. “主谓结构” “*weiyu jiegou*” Ega-kesim strukturasi, “动宾结构” “*dongbin jiegou*” fe’l va to‘ldiruvchi strukturasi, “偏正结构” “*Pianzheng jiegou*”, “补充结构” atribut struktura, “*buchong jiegou*” va “联合结构” “*lianhejiegou*” qo‘shma struktura.

1. “主谓结构” “*weiyu jiegou*” Ega-kesim struktura

Gap tarkibida ikkala komponent o‘rtasida aniq bo‘lgan va belgilangan munosabatlar mavjud bo‘ladi.

2. “动宾结构” “*dongbin jiegou*” Fe’l va to‘ldiruvchi strukturasi gapning ichida ikkala komponent o‘rtasida ta’sir qilish va ta’sir ostida bo‘lish munosabatlarga ega bo‘ladi.

3. “偏正结构” “*pianzheng jiegou*” To‘ldiruvchi struktura gap tarkibidagi ikkala komponent o‘rtasida bezatilgan va bezatilgan munosabatlar mavjud bo‘ladi.

4. “补充结构” “*buchong jiegou*” Qo‘shimcha struktura

Tarkib ichidagi ikkita tarkibiy qismlar o‘rtasida qo‘shimchalar va qo‘shimchalar o‘rtasida bog‘liqlik bo‘ladi.

5. “联合结构” “*lianhejiegou*” Qo‘shma struktura

Tarkibda ikki yoki undan ortiq tarkibiy qismlar mavjud bo‘lib, ular tuzilish yoki tanlanish munosabatlariga ega hisoblanadi. Sinxron tarjima jarayonida o‘zbek va xitoy tillari o‘rtasidagi sintaktik farqlar Jumlalar tuzilish xususiyatlari o‘rtasidagi farqlar:

Xitoy tilining asosiy xususiyati parataksisdir, shuning uchun xitoycha jumlalar grammatik vositalar bilan emas, balki har bir tushunchaning ichki o‘zaro mantiqqa ega ekanligi bilan tartibga solinadi. Shu sababli sinxron tarjima jarayonida o‘zbek tilidagi jumlalar tuzilishiga va xitoy tilidagi jumlalarning ichki mantig‘iga e’tibor berilishi lozim. Masalan:“我们必须积极采用新技术，新设备，新工艺，新材料”。

“*Wǒmen bìxū jījí cǎiyòng xīn jìshù, xīn shèbèi, xīn gōngyì, xīn cáiliào*”. So‘zma-so‘z tarjima: “*Biz yangi texnologiyalar, yangi uskunalar, yangi*

jarayonlar va yangi materiallarni faol ravishda o‘zlashtirishimiz kerak”. Tarjima: “*Biz yangi texnika, uskunalar, texnologiyalar va materiallarni faol qo‘llashimiz kerak*”.

Yuqoridagi tarjima misolida asl xitoycha matnda “yangi” sifati takrorlangan, o‘zbek tarjimada esa takrorlanmasdan, “yangi” so‘zi bir marotaba qo‘llanilgan. Buning sababi, xitoy tilidagi jumlalarda “yangi texnologiya”, “yangi uskunalar”, “yangi jarayon” va “yangi material” kabi turli xil tushunchalar birma-bir ifoda etilishi kerak, aks holda ularning ma’nosini to‘liq bo‘lmaydi. O‘zbek tilida esa, “yangi” so‘zini qayta-qayta qo‘llash hojati yo‘q.

1. Sinxron tarjima jarayonida vaqt o‘ta chegaralanganligi, hamda agar notiqning nutq tempi tezligi sababli, yuqorida misol tariqasida berilgan jumla tarjimasidagi “yangi” so‘zi xitoy tilida “新” “xin” deb nomlanib, bu so‘zning fonetik jihatdan o‘xshash bo‘lgan so‘z “型” “xing” “shakl”, “tur” deb tarjima qilinib, ya’ni notiq “新” “xin” “yangi” so‘zini ko‘zda tutgan bo‘lsada, lekin tarjimon xatolikka yo‘l qo‘yadi, bu bilan tarjimada urinish strategiyasidan foydalanishi mumkin.

2. Sodda gaplarda aniqlovchi va to‘ldiruvchi so‘z tartibidagi farqlar:

So‘zlarning gapdagi joylashuvi gap tarkibiy qismlarining tartibini anglatadi, bu so‘zlar va jumlalar tarkibiy qismlari o‘rtasidagi munosabatlarning timsoli hisoblanadi. Jumlalar orasidagi so‘z tartibining moslashuvchanligi ko‘pincha o‘zbek va xitoy tillari orasida farq qiladi, shuning uchun tarjima paytida til foydalanuvchilarining mantiqiy fikrlab so‘z tartibi ko‘pincha tartibga solinadi³⁵.

3. Fe’lning joylashishiga ko‘ra farqlar: Xitoy tili grammatikasida fe’l odatda kesim vazifasida kelib, egadan keyin qo‘llaniladi, o‘zbek tilida esa, kesim gapning oxirida ishlatiladi. “我再次向您和中国人民祝贺中华人民共和国成立的70周年”。 *Wǒ zài cì xiàng nín hé zhōng guó rénmín zhùhè zhōnghuá rénmín gònghéguó chénglì de 70 zhōunián.* Tarjima: “*Men sizni va Xitoy xalqini X.X.Rni tashkil topganligining 70 yillik bayrami bilan yana bir bor tabriklayman*”.

Xitoy tili dunyoning eng keng tarqalgan tillaridan biri xisoblanib, fe’l fe’l sintaktik jihatdan gapning oxirida turadi. O‘zbek tilida esa gap-

³⁵ 张洁. 从英汉两种语言的词汇和句法差异视角研究翻译技巧. —湖北, 2012 年。 79-80页.

ning oxirida turadi. Yuqoridagi gapda o‘zbek va xitoy tillaridagi kesimning joylashuv tartibi o‘zgargan. Shu bois, tarjimon sinxron tarjima jarayonida kutish strategiyasidagi “p” qisqa pauzadan foydalansa, tinglovchiga ma’lumotni yetarli darajada lo‘nda va qisqa bo‘lishini ta’minlab berishda yordam beradi.

Yana shuni ta’kidlab o‘tish kerakki, xitoy tilida fe’llar tuslanmaydi, o‘zbek tilida fe’l tuslanligi sabab, fe’lga qo‘sishimchalar qo’shiladi. “他几点来谁都不知道”。 “*Tā jǐ diǎn lái shuí dōu bù zhīdào*”. Tarjima: “*U soat nechchida kelganini hech kim bilmaydi*”.

Yuqorida keltirilgan misolda xitoy tilida fe’llarning tuslanmasligi sinxron tarjima jarayonida vaqt tejalishi va shakl jihatdan tarjimonga qulay bo‘lsada, murakkab gaplar tarkibidagi jumlalarni ya’ni murakkab gaplarni tarjima qilish jarayonida noqulaylik keltirishi mumkin.

Xulosa tarzida shuni ta’kidlash joizki, tarjima ko‘p jihatdan tarjimon mahoratiga bog‘liq. Sinxron tarjima jarayonida vaqt bosimi sababli tarjimondan katta tajriba talab qilinadi. Tarjima jarayonida tarjimon asl matning funksional xususiyatlarini to‘liq anglashi va o‘zga tilning ehtiyojlariga muvofiq tarjima strategiyasini qabul qilishi lozim. Shuningdek, tarjima funksiyasini maksimal darajada amalga oshirish uchun mos keladigan tarjima strategiyasini tanlanishi muhim. Asliyat va tarjima tili o‘rtasidagi leksik va sintaktik tafovutlarni chog‘ishtirish, asliyat va tarjima tili o‘rtasidagi farqni chuqurroq tushunishga imkon beradi. Lekin so‘zlarning tartib jihatdan joylashuvi ikki tilda farqli bo‘lganligi sababli, vaqt tig‘izligi jihatidan sintaktik farqli bo‘lgan muammolar keltirib chiqarishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. X.Xamidov, N.Ismatullayeva, S.Ergasheva. Sinxron tarjima. – Toshkent: TDSHU, 2017. – 8-9 betlar.
2. Nazarova S. Hozirgi o‘zbek adabiy tili. – Buxoro: Buxoro Davlat Universiteti, 2014. – 2-3 betlar.
3. S.Usmonov, Umumiyl tilshunoslik – Toshkent 1972, 139-143 betlar.
4. Ғуломов А.Ғ., Асқарова М.А. Ҳозирги ўзбек адабий тили синтаксис. – Тошкент: Ўқитувчи, 1965.
5. 张洁. 从英汉两种语言的词汇和句法差异视角研究翻译技巧. – 湖北, 2012 年。79-80页。
6. 现代汉语词典. – 北京: 2012年。
7. 黄伯荣. 廖序东. 现代汉语: 下册北京: 高等教育出版社, 2017.

KONSEPT VA UNI O'RGANISH METODLARI XUSUSIDA

*Malohat Yoqubjonova, "Qiyosiy tilshunoslik, lingvistik tarjimashunoslik"
mutaxassisligi 1-kurs magistranti*

Ilmiy rahbar: PhD. Xayrulla Hamidov

“Konsept” termini XX asrning 90-yillaridan boshlab qo‘llanilib keladi. Ushbu tushuncha hali hamon bitta umumiylizoh bilan talqin qilinmagan. Uning ustida tadqiqotlar olb borgan tilshunoslardan biri S.A.Askoldov konseptga “bir tur yoki boshqa turdagitushunchalar haqida fikrlash jarayonini o‘zida aks ettiradigan birlik” deb izoh beradi³⁶. N.D.Aryutunova esa “Konsept falsafadagi amaliytushuncha bo‘lib, milliy an’ana, hayotiy tajriba, din, ideologiya, folklor, san’at obrazlari kabi ko‘plab omillar va fikrlash jarayoni o‘rtasidagi munosabatlarni aks ettiradi. U – inson va dunyo o‘rtasida bog‘liqlik o‘rnatadigan madaniy qatlamni o‘zida namoyon qiladi”³⁷ – deya yozadi.

D.S.Lihacheva o‘zining «Концептосфера русского языка» ilmiy ishida konseptni “so‘zning lug‘at ma’nosibilan insonning o‘z milliy qarashlari bilan to‘qnashuvini natijasida hosil bo‘ladigan fikrlash jarayonining maxsuli”. – deb ta’riflaydi³⁸. Turli tilshunoslarning ilmiy ishlarini solishtirish natijasida ko‘plab xususiy xulosalar qabul qilindi. Konsept tushunchasining tilshunoslikda qabul qilinganligi madaniyat, ong, tafakkur va til birligining asosiy o‘ziga xosliklarini aniqlashda, lingvistikaning kulturologiya, falsafa va kognitologiya aspektlari uchun yangi bosqich bo‘lib xizmat qildi.

Lingvistik adabiyotlarda “konsept” tushunchasiga turlicha yonda shuvlar mavjud. Shu sababli ham bu termin haqida juda ko‘p izohlar mavjud, turli yondashuvlar natijasida esa konseptning tasniflari ham turlicha aniqlanadi. Konsept o‘z strukturasiga ega. Oddiy muayyan fikr, butun konseptual struktura, abstraktlikning bosqichlarini tashkil qilgan tushuncha ham konsept funksiyasini bajarishi mumkin. O‘z mazmuni va abstraktlik darajasiga ko‘ra A.P.Babushkin konseptni quyidagi turlarga tasniflab chiqqan: 1) *konkret obraz*; 2) *sxema*; 3) *tushuncha*; 4) *prototip*; 5) *freym*; 6) *senariy(skript)* va 7) *geshtalt*.

³⁶ Асколдов С.А. Концепт и слово // Русская словесность.– М.: Академия, 1997. – С.269.

³⁷ Арютунова Н.Д. Введение // Логический анализ текста. Ментальные действия. – М.: Наука, 1993. - С. 3.

Konkret obraz – bu tasavvur yoki tafakkurdagi konkret predmet yoki voqelikning aks etishi. Abstraktlik darajasi yuqoriroq bo‘lgan konsept turi tasavvur (fikrlar kartinkasi) – turli predmet yoki voqeliklarning umumlashtirilgan obrazlari. Tasavvur konseptning ko‘proq tashqi belgilariga asosan aks ettirgan turi hisoblanadi.

Sxema – umumlashgan makon-grafik obrazlari haqidagi tasavvurlar («daryo» ko‘k lentaga qiyoslanadi). Tushuncha – predmetning umumiyligi yoki konkret belgilari, obyektiv, mantiqiy xarakteristikalarini o‘zida aks ettiradi. Tushuncha tasavvur yoki sxema asosida ikkinchi darajali begilardan bosqichli abstraktlashtirish natijasida yuzaga keladi.

Prototip – muayyan kategoriyali tipik predmet yoki voqelik haqida boshlang‘ich tasavvurni yuzaga keltiruvchi birlikdir. Misol uchun ideal uy bekasi haqida tasavvur, avtomobil haqidagi tasavvur. Mazkur konseptlar kishiga olamdagisi obyekt va voqeliklarni kategoriyalarga ajratishga yordam beradigan birlik sifatida xizmat qiladi.

Freym – xotiradagi assotsiatsiyalar. Konsept-freymni “kadr” tushunchasi bilan solishtirish ham mumkin, chunki bu konsept turi muayyan konseptning ramkasiga tipik tarzda nima kirsa, shu belgilarni o‘zi chiga oladi. Freymlar sxemasidan tashqari voqealar sxemasi degan tushuncha ham mavjud.

Ssenariy – faktor freymidan vaqt o‘lchami orqali farq qiladi. Ssenariy o‘zida voqealarining syujetli rivojlanishi haqidagi bilimlarni jamlaydi. Bu esa kishiga kundalik hayotiy hodisalarga diqqat qaratishga imkon beradi: misol uchun “uchrashuv” konsepti borasida, sevishganchalar uchrashuvining restoranda sham yorug‘idagi kechki ovqat, romantik musiqa bilan, biznes uchrashuvni ofis stoli atrofida hamkorlar bilan qahva yoki mineral suv bilan assotsiyalashgan tasavvurda reprezentatsiyasi bu voqealar sxemasi, ya’ni ssenariy deb yuritiladi.

Geshtalt – xis-tuyg‘u yoki ratsional komponentlarni o‘zida jamlab konseptual struktura yoki butun bir obrazni aks ettirishi, situatsiyaning butun holda qabul qilinishi, abstraktlikning eng yuqori darajasi bilan bog‘liq birlikdir. Geshtalt anglash va tushunish jarayonining boshlang‘ich bosqichidir, biron predmet, voqelik haqidagi qismlarga bo‘linmaygan bir butun tasavvurlar to‘plami. Insonda konseptning har bir obyekti va komponenti haqida yetarlicha bilim mavjud bo‘lganida geshtalt shu bilimlar ichida eng yuqori pog‘onadagi birlik bo‘lib turadi.

Geshtalt konsept turlarini bir birlikka jamlovchi konseptual sistema, konsept esa shu sistema ichiga kirgan qolgan obyektlarni aniqlash-

tiruvchi termin sifatida qo‘llaniladi. A.P.Babushkinning aniqlashicha, bu kabi konsept turlarining o‘rtasidagi farq juda katta emas. Ularning har biri nisbatan o‘zgaruvchanlik xossasiga ega bo‘lib, vaqt o‘tishi bilan qayta qayta shakllanishi ham mumkin. Erkin so‘z birikmalari konsept kartinalar, sxemalar, freymalar, ssenariylarning shakllanishi uchun manba ya’ni material vazifasini o‘taydi³⁹.

Konsept o‘zining aniq strukturasiga ega. Tadqiqotchilar strukturing murakkabligi, konseptning ko‘p qatlamlari ekanligiga diqqat qilib, ular umuman olib qaraganda, ongli konstruktni tashkil qilishini aniqlashdi. Struktura konsept haqidagi ma’lumotni qayta shakllantirishga imkon beradi. Strukturasiga ko‘ra konseptlar ham turlicha bo‘lganidek, ularning aniq klassifikatsiyasini ishlab chiqish tilshunoslar uchun haligacha yechim talab qiladigan muammoligicha qolmoqda.

Klassifikatsiyani strukturaga ahamiyat berib tuzish g‘oyasini I.A.Sternin taklif qilgan. U uch turdagি konseptlarni ajratib ko‘rsatgan. Bir bosqichli – faqat bazali qatlamni o‘z ichiga oladi. Ko‘p bosqichli – turli bosqichli bir necha kognitiv qatlamlarni o‘z ichiga oladi. Segmentli – bazali qatlamdan iborat bo‘lib, abstraktlik darajasiga ko‘ra bir xil hajmli segmentlardan tarkib topgan bo‘ladi⁴⁰.

I.A.Sternin konsept strukturasida bazali qatlamni ajratib ko‘rsatib, unda konkret vooqelikning belgilari, universal prdmet-kod mavjudligini ham aniqlaydi. Qolaversa bu kod konseptni, shuningdek ba’zi qo‘shimcha konseptual belgilarni fikr operatsiyalari uchun kodlashtiradi. Konseptning rivojlanishi, uning boshqa konseptlar bilan aloqasini p’zida jamlagan kognitiv qatlam boshqa konseptual belgilar orqali aks etib o‘zining konseptual qatlamini to‘ldirib boradi. Baza qatlami va qo‘shimcha kognitiv belgilarning mosligi konseptning hajmini tashkil qilib, uning strukturasini aniqlaydi. Shunday qilib, bazadagi kognitiv qatlam obrazli yadro bilan har qanday konseptning ajralmas tarkibiy qismi sanaladi, ko‘p sonli kognitiv qatlamlar esa konseptning strukturasida mavjud bo‘lmasisligi ham mumkin.

Konseptning strukturasiga tushuncha, obrazli elementlar kiradi. Konseptning tushunchali elementida Yu.S.Stepanov quyidagi qatlam va komponentlarni alohida ko‘rsatib o‘tgan bo‘lib, ular har bir konseptda mavjud:

³⁹ Бабушкин А.Р. Типы концептов в лексико-фразеологической семантике языке // Воронеж, 1996. – с.54-55.

⁴⁰ Стернин И.А. Методика исследования структуры концепта //Методологические проблемы современной лингвистики // Воронеж , 2001. – с.59.

birinchi qatlam o‘zida muhim belgini aks ettiradi, ikkinchi qatlam bitta yoki bir nechta qo‘sishimcha belgilarni, passiv belgilarni, uchinchi qatlam esa o‘zida konseptning ichki shaklini o‘zida aks ettiradi.

G.G.Slishkin tomonidan taklif qilingan konseptlar tipologiyasida konseptning asosiy tarkibiy qismlaridan biri bo‘lgan qadriyatlarga asoslangan elementi haqida yaxshi ma’lumotlar berilgan. U bu borada quyidagi tasnifni kiritgan: *individual (personal, muallif tomonidan ishlangan); mikroguruuhlangan (masalan, oila, do’stlargategishli); makroguruuhlangan (sotsial, rolgaasoslangan, statusga asoslangan); - etnik, umuminsoniy qadriyatlar*. Ushbu tasnifdagi omillar oppozitsion metod orqali tahlil qilinadi. Bu kriteriya bo‘yicha *individual, mikroguruuhlangan, makroguruuhlangan, milliy, sivilizatsion, umuminsoniy* konseptlar borligi aniqlandi⁴¹:

Konseptning struktur va ko‘p qatlamligi konseptni anglash protsedurasida o‘z aksini topadi. Bu jarayonning birinchi bosqichida konseptning tashqi faktorlari, ikkinchi bosqichida konseptning ichki markazi, konsept-obrazi aks etadi. Uchinchi bosqichda obrazning metonimik konsentratsiyasi yuzaga kelib, bu so‘zning simvolik ma’nosini shakllanishiga imkon beradi. To‘rtinchi bosqichda mifologik ustakovka jarayoni borib, madaniyat paradigmaida simvolik xususiyatlar jonlantiladi. Bu yerda esa so‘zning ancha chuqurroq semantikasini tahlil qilish jarayoni kiradi. Shunday qilib, mavjud tasniflar konseptlarning struktur va ma’noviy organizatsiyasining keng qamrovlligi va murakkabligidan dalolat beradi.

Hozirgi kunga kelib konseptlarni o‘rganishning bir necha metodlari ishlab chiqildi. Bugungi kundagi tadqiqotlar uchun konseptual analizni amalga oshirish metod va usullari bir talaygina.

Konseptual tahlil qilishdan maqsad madaniy ahamiyatga ega konseptlarning paradigmaini aniqlash va ularning konseptosferasini ta’riflashdir. Bu kabi tadqiqotning obyekti alohida so‘zlar, grammatik kategoriyalar yoki matnlar orqali beriladigan fikrlar, shuningdek katakorpusli so‘z va leksemalarning badiiy adabiyotda qo’llanilishi nafaqat o‘rganilayotgan konseptni ta’riflash, uni strukturasini tuzish, asosiy belgilarini aniqlash imkonini beradi.

⁴¹ Слишкин Г.Г. От текста к символу // лингвокультурные концепты прецедентных текстов в сознании «дискурсе». М.: Азбуковник, 2000. – с.56.

V.A.Maslova konseptning struktur xususiyatlariga asoslanib konseptual analizni amalga oshirish metodikalarini ishlab chiqdi. Yadro u yoki bu leksemaning lug‘at ma’nosи bo‘lib, konseptning mazmunini ochish va uning tildagi ifodasining spetsifikasini yoritishda juda katta imkoniyatlarga ega. Periferiya esa subyektiv taasurot, leksemaning turli pragmatik tarkibiy qismlari, konnotatsiyalar va assotsat⁴²siyalardir. V.I.Karasikning fikriga ko‘ra onseptning ta’riflanishi – uning nomlanishi, unga yaqin ma’no kasb etuvchi birliklarni izohlash bo‘yicha ilmiy tadqiqot jarayonidir.⁴³

- 1) Definitsiya berish- ma’noviy belgilarining aniqlanishi;
- 2) Kontekstual analiz – assotsiativ bog‘liq ma’noviy belgilarning ajratib ko‘rsatilishi;
- 3) Etimologik tahlil;
- 4) Paremiologik tahlil;
- 5) Intervyular, anketalar, kommentlar olish:

Konseptlarning tahliliga turlicha yondashuvlar, ularni ta’riflashning turli yo‘llari mavjud. Quyidagi metodikalar nisbatan ko‘proq qo‘llaniladi:

1. Kalit so‘zning sema tarkibining aniqlanishi. Turli izohli lug‘atlarda konseptning leksik reprezentatsiyasi tahlil qilinadi. Shuningdek diaxron tahlil ham juda ko‘p olimlar tomonidan qo‘llaniladi: Leksemaning kelib chiqishi haqidagi etimologik ma’lumotlarning to‘planishi.

2. Turli hajm va turdagи u yoki bu konseptni verballashtiruvchi leksik paradigmasing tahlili: a) Kalit so‘zning sinonimik qatori. Bunday tahlil ma’nosи yaqin so‘zlar bilan kalit so‘zni solishtirib, konseptning differensialbelgilarini aniqlash; b) kalit so‘zning leksik-semantik, leksik-frazeologik, assotsiativ-semantik maydonining tahlili. Bu metod nafaqat kalit so‘zga sinonimlar, balki antonim, giperonimlar, maydonning yadro va periferiyasini tahlil qilishni ham taqozo qiladi; d) Kalit so‘zning derivatsion maydonining tahlili. Kalit leksemaning derivatsion tahlili, ajratilgan derivativlar semantikasi o‘rganilayotgan konseptning qo‘shimcha kognitiv belgilarini aniqlashga imkon beradi.

3. Paremiya va aforizmlar materialining tahlili’:

⁴² Маслова В.А. Когнитивная лингвистика. – М., 2005. – С. 98.

⁴³ Карасик В.И. Языковая личность // аспекты лингвистики и лингводидактики. // Волгоград, 1999. – С. 69.

Til konseptosferasini tadqiq qilishda bu metoddan foydalanuvchilar mos konseptlarning milliy-madaniy o‘ziga xosligi, u yoki bu madaniyat vakilining konseptosferasida mutanosib konseptlarning spetsifikasi va mazmunining aks etilishini o‘rganishadi.

4. Konseptning so‘z-reprezentlarining leksik mosligining tahlili:

Bu kabi tahlil odatda badiiy, publisistik matnlar materiali asosida olib borilib, konsept tarkibida simvolik ma’no kasb etadigan belgilarni aniqlashga yordam beradi. Konsept mazmunini tariflashga eksperimental metodikalar juda samaralidir.

1. Erkin assotsiativ eksperiment metodi. Bu metod shunisi bilan muhimki, bunda biron fikrni ifoda qilish uchun miyaga kelgan stimul so‘zlar bilan fikrni ifodalash eksperiment testi deb olinadi. Bu konsept belgilarini topishda juda ko‘p yordam beradi. Reaksiyaning chastotasi esa konseptning aktual yoki noaktual ekanligini bildirib turadi.

2. Retseptiv eksperiment metodi. Uning maqsadi – bilim, til birligining tushunilishini tadqiq qilish. Bunda esa turli xil ko‘rinishdagi metodlar qo‘llanilishi mumkin. (Masalan, eksperiment asosida kuzatilayotgan subyekt, ya’ni shaxsdan biron konsept-so‘zga ta’rif berilishi so‘raladi, yoki shu konsept so‘zga, mazmunan zid antonimik so‘zlarni aytish, vizual obrazini tasvirlash so‘raladi).

Xulosa. Konseptni o‘rganish uchun qanday turdagи metod tanlanmasin, agar uning reprezentatsiyasi keng qamrovda ko‘rib chiqilsa, o‘rganilayotgan konseptning mazmuni va strukturasini kengroq tasavvur qilishga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Арутюнова Н.Д. Язык и мир человека. – М.: Языки русской культуры, 1999.
2. Басова Лариса Валерьевна. Концепт ТРУД в русском языке (На материале пословиц и поговорок) : Дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01 : Тюмень, 2004. 241 с.
3. Воркачев С.Г. Концепт счастья в русском языковом сознании: опыт лингвокультурологического анализа. Краснодар, 2002.
4. Жинкин Н. И. Язык. Речь. Творчество. — М.: Лабиринт, 1998.
5. Карасик В. И. Значение слова: определение и толкование // Коммуникативные аспекты значения. Волгоград, 1990.
6. Кубрякова Е.С. Краткий словарь когнитивных терминов. – М.: Московский гос. ун-т, 1996. – С.31.
7. Леонович О.А. Россия и США: Введение в межкультурную коммуникацию. – Волгоград, 2003.
8. Лихачев Д.С. Концептосфера русского языка. М., 1993.

9. Маслова В.А. Когнитивная лингвистика. – М.: Тетра Системс, 2004.
 10. Никишина И.Ю. Язык сознание коммуникация. // “Понятие концепт в когнитивной лингвистике”. – М., 2002. – № 21. – С.5-7.
 11. Рябкова Е.С. Альманах современной науки и образования//“Лингвокультурный концепт как элемент языка и культуры”. – М.:, 2012. – №4 (59). – С.187.
 12. Сепир Э. Избранные труды по языкоznанию и культурологии. – М.: Прогресс, 2001.
 13. Слышкин Г.Г. Лингвистика и межкультурная коммуникация//“Лингвокультурный концепт как системное образование”. – Волгоград, 2004. – № 1.– С.33.
 14. Степанов Ю.С. Константы: Словарь русской культуры: Изд. 2-е. – М.: Академический проект, 2001.
 15. Чернов Г.В. Лингвистические основы синхронного перевода / док. дисс. -М., МГЛУ, 1980;
 19. Ҳамидов X., Синхрон таржима масалалари доир, мақола, Ўзбек шарқшунослиги: Бугуни ва эртаси. Илмий мақолалар тоъплами, 4, Тошкент, 2013, 224-231-6.
-

SINXRON TARJIMAGA OID ROSSIYADA NASHR ETILGAN O'QUV VA ILMIY ADABIYOTLARGA DOIR

Mafstuna Bahramova, “Sinxron tarjima” mutaxassisligi 1-kurs magistranti

Ilmiy rahbar: PhD. Xayrulla Hamidov

XX asrning eng katta intellektual va texnikaviy yutug‘i hisoblangan sinxron tarjima sohasida olib borilgan ishlar, xususan, ilmiy tadqiqotlarda Rossiyada bu sohada olib borilayotgan ishlarning o‘rni beqiyos. Bunda birinchi navbatda, og‘zaki tarjimaning eng asosiy turi hisoblangan sinxron tarjima sohasida yaratilgan o‘quv va ilmiy adabiyotlar yetakchi o‘rin egallaydi.

Sinxron tarjima tarixiga nazar solsak, ushbu soha bo‘yicha ilk tajriba 1928-yilda sobiq Sovet Ittifoqida Kominternning VI Kongressida amalga oshirilganidan xabardor bo‘lamiz. Shunga qaramay, sinxron tarjimani birdaniga yuzaga kelib qolgan deyish noto‘g‘ri. Tarjimaning bunday turi aslida o‘tgan asrlarda ham amalga oshirilgan. Masalan, davlat rahbarlari o‘rtasidagi diplomatik aloqalar o‘sha davrning tilmochlari tomonidan tarjima qilingan. O‘sha davrlardan boshlab turli sharoitlarda so‘zlovchi nutqi bilan bir paytda tilmoch tomonidan “shivirlab” amalga oshirilgan tarjima hozirgi til bilan aytganda, sinxron tarjima hisoblanadi. Lekin og‘-zaki tarjimaning bunday turini o‘tgan XIX asrga nisbatan olib qaraganimizda, sinxron tarjima deb atash maqsadga muvofiq emas. Demak, sin-

xron tarjima texnik vositalar yordamida amalga oshirilgan sharoitdagina ushbu nom bilan atalishi mumkin. Shundan bo‘lsa kerak, sinxron tarjima nazariyotchilari ushbu tarjima turining XX asr ikkinchi choragi mahsuli, ya’ni texnik jihatdan to‘ldirilgan “bir paytda amalga oshiriladigan tarjima turi” deb to‘g‘ri tavsiflaydilar. Aslida esa, sinxron tarjimaning boshlanishi XIX asr oxiri – XX asr boshlarida, inson faoliyatining ko‘plab sohalarida – sanoat, fan, savdo sohalarida rivojlanish sur’ati bilan ajralib turadi. Umumlashtiradigan bo‘lsak, sinxron tarjimaning boshlang‘ich nuqtasi rasman 1945-yildagi Nyurenberg jarayoniga to‘g‘ri keladi. Bu bir vatqning o‘zida tarjima qilish imkoniyatlari to‘la yaratilgan ilk keng ko‘lamli eksperiment edi. Germaniyadagi fashist - urush jinoyatchilariga qarshi sud ishi 10 oy-u 10 kun davom etdi. Unda yirik tarjimonlar jamoasi mehnat qildi. Tarjima rus, ingliz, fransuz hamda nemis tillarida olib borildi. Sud jarayonining muvaffaqiyati ko‘p jihatdan tarjimonlar eshitganlarini tez va to‘g‘ri tarjima qilish qobiliyatiga bog‘liq edi. Keyinchalik sinxron tarjima Tokio jarayonida, BMT yig‘inlarida qo‘llanildi. Bugun BMT tomonidan rasmiy ravishda ingliz, rus, fransuz, xitoy, arab va ispan tillariga sinxron tarjimalar amalga oshirilmoqda.

Tarjimonlar tayyorlanadigan Rossiya ta’lim muassasalarining global ta’lim makoniga kirishi, tizimli ravishda tajriba va ilmiy ma’lumotlar almashinushi, xususan, tarjima universitetlarining doimiy xalqaro kengashi doirasida, rus tarjima maktabining, boshqacha aytganda, nazariya va metodologiyaning mavjudligini tasdiqlash imkoniyati yaratildi. Tarjima faoliyati, tarjima va uni o‘qitish uchun uslubiy o‘quv tizimlari Rossiyadan tashqari mamlakatlarda yaxshi ma’lum emas. Aksincha, rus tarjimonlar tayyorlash maktabi G‘arb dunyosi uchun sirdir. Shunga qaramay, xorijlik tarjimon va mutaxassislar sobiq sovet va rus tarjimonlarining o‘tmishdagi ishlarining yuqori sifatini, shuningdek, ularning professionalligini tan olishadi. Bu ma’lum bir samarali didaktik tizimning ishlayotganligidan darak beradi, bu hatto temir parda sharoitida ham tillararo va madaniyatlararo aloqada mutaxassislarni tayyorlashga imkon berdi.

Sovet tarjima maktabi haqida gap ketganda, chet ellik tarjimonlar Rossiyalik Andrey Fedorovni va o‘tgan asrning 50-yillari boshida nashr etilgan “Tarjima nazariyasiga kirish” ni eslashadi (Fedorov, 1953-yil). Tarjima nazariyasiga kelsak, ular BMTning sinxron tarjimoni Gely Chernovni eslashadi, u Nyu-Yorkda uzoq vaqt xizmat qilib, sinxron tarjimaning psixolingvistik modellaridan birini ishlab chiqqan. Odatda, bu nomalar zamonaviy rus tarjimashunosligining asosini yaratgan sobiq Sovet maktabi haqida xorij tarjimonlarining taqdimotini cheklaydi.

Ammo N.Komissarov, L.S.Barxudarov, A.D.Shveytser va zamonaviy xorijiy tarjima ilm-faniga salmoqli hissa qo'shgan Xorijiy tillar universitetining tarjima ilmiy maktabi vakillari, xususan, M.Beloruchev va A.F.Shiryayev kabi qator tarjimonlarni qayd etib o'tish muhimdir. Shu o'rinda sinxronist tarjimonlar yaratgan nazariyalar, ilmiy va o'quv adabiyotlariga to'xtalish kerak bo'ladi.

1953-yilda nashr etilgan "Tarjima nazariyasiga kirish" kitobi muallifi A.V.Fedorov o'z e'tiborini asosan, tarjimaning lingvistik muammolariga qaratadi, ya'ni umumiy tarjima nazariyasini ishlab chiqadi. Biroq Fedorovning kitobida atigi bir nechta sahifa og'zaki tarjima, ya'ni ma'ruzachilar nutqi tarjimasiga bag'ishlangan. U og'zaki nutqni tarjima qilish uchun uslubiy modelni yaratgan. Muallif shunday yozadi: "Bu tarjima matnni baland ovozda talaffuz qilish, talaffuz qilish qiyin bo'lgan undosh tovushlar guruhlarini chetlab o'tish, bir xil tovushlarni yaqin masofada ko'p takrorlash, qofiyali so'zlar va shuningdek, talaffuz paytida jumlalarni qiyinlashtiruvchi so'z va iboralarni tasavvur qilish zarurligini anglatadi. Asl nusxaning janr-stilik xususiyatlari tarjimaning amaliy vazifalarini bevosita belgilab beradi"⁴⁴ – deb yozadi.

Sinxron tarjima nazariyasini ishlab chiqishda Minyar-Beloruchevning ham alohida o'rnii bor. U o'zining "Eshitish orqali tarjima qilishni o'rganish usullari" qo'llanmasida tarjima jarayonida dastlabki matnni eshitish orqali idrok etishga e'tibor qaratgan⁴⁵. Muallif Sobiq sovet psixologik maktabining nutq faoliyatini o'rganishga bag'ishlangan qismiga asoslanib, (Artyomov, Vygotskiy, Leontyev) tarjimondan aqliy faoliyatining uch asosiy jihatini o'rganishni talab qiladi: tinglash, tushunish va takrorlashning iloji bo'lмаган шароитда dastlabki matnni eslab qolish.

Eshitib tarjima qilishni o'rganish muammolarini hal etishda M.Beloruchevning murojaatlari sovet tarjimachilik ilmiy nazariy maktabining didaktik yo'nalishini aniq ko'rsatib turadi. Tarjima faoliyatini o'rganish, asosan, tarjimani o'qitish manfaatlarini ko'zlab amalga oshiriladi. U tarjimani o'qitishda aniq yozma dominantlikni ta'kidlaydi: "Tarjima faoliyati turli xil, lekin tarjimonlarni tayyorlashda ko'pincha vizual yozma tarjimaga e'tibor qaratish ba'zan unutiladi. Hozirgi kunga

⁴⁴ Фёдоров А.В. Введение в теорию перевода. М.: Изд-во литературы на иностранных языках, 1953.

⁴⁵ Миньяр-Белоручев Р.К. Методика обучения переводу на слух. М., Изд-во ИМО, 1959.

qadar eshitib tarjima qilishning o‘qitish usullariga bag‘ishlangan deyarli biror bir asar ham yaratilmagan”. O‘sha davrda tarjimonlarni o‘qitish boshlanishi bilan tarjimonning o‘ziga xos sobiq sovet professional modeli shakllanayotgan edi, bu esa tarjimon ham tarjimonlik malakalariga ega bo‘lishi kerakligini ko‘rsatar edi. Bu bo‘yicha M.Beloruchev shunday deb yozgan:

“Biz tarjimonni eshitish orqali tarjima qilishni o‘qitishning aspektlaridan biri sifatida ko‘ramiz, bu vizual-yozma tarjimani o‘qitishni istisno etmaydi, balki aksincha, uni o‘z ichiga oladi. Vizual-yozma tarjima, shubhasiz, umuman tarjimani o‘qitishning asosi bo‘lib qoladi. Shu bilan birga, tarjimani eshitish orqali o‘qitish metodikasi vizual-yozma tarjimani o‘qitish metodologiyasini takrorlamasligi, balki uni to‘ldirishi kerak.

Minyar-Beloruchev ketma-ket tarjimaga ko‘proq ahamiyat qaratgan. U taklif etgan nazariyada tarjima ma’lumot uzatish vositasi sifatida namoyon bo‘ladi. K.Shennonning xabarlarning matematik nazariyasiga asoslanib, Minyar-Beloruchev ketma-ket izohlash uchun muhim bo‘lgan matn tarkibidagi ma’lumotlarning nazariyasini yaratdi. Ushbu nazariya unga sovet tarjimashunosligi fanida birinchi marta ketma-ket tarjimada ma’lumotni yozib olish tizimini ishlab chiqish, shuningdek, izohlashda “nomuvofiqliklar” toifasini taklif qilish imkonini beradi, bu muallifning fikriga ko‘ra, izchil tarjima sifatini baholash uchun asos bo‘lishi mumkin.

G.Chernov hamda F.Shiroyayev nutq faoliyatini o‘rgangan sovet psixologlari – V.A.Artyomova, I.A.Zimney, V.P.Zinchenko, A.A.Leontyeva, A.N.Leontyeva va boshqalarga tayanib, sovet psixolingvistikasi nuqtayi nazaridan sinxron tarjimani o‘rganishga kirishdilar.

F.Shiroyayev sinxron tarjimani faoliyat sifatida o‘rganadi va ushbu faoliyatning tuzilishiga o‘z nuqtayi nazarini taklif qiladi. Matnni maqsadli tilda talaffuz qilish jarayonida manba matnni tushunishni ta’milovchi mexanizmlar, sinxron tarjimada nutqni siqish usullarining miqdoriy xususiyatlari va usullari, matnni maqsadli tilda idrok etish va matnni naslga olish jarayonlarining parallelligi tadqiqotchining nuqtayi nazar sohasidandir⁴⁶. Dastlabki usul bilan o‘tkazilgan eksperimental tadqiqotlar ma’lumotlarga asoslanib, F.Shiroyayev sinxron tarjimaning

⁴⁶ Ширяев А.Ф. Синхронный перевод: Деятельность синхронного переводчика и методика преподавания синхронного перевода. – М.: Воениздат, 1979.

keng qamrovli modelini quradi: “Sinxron tarjimonning faoliyat modeli umumiy uchta parallel jarayondan iborat: manba matnida yo‘naltirish jarayoni, tarjima bo‘yicha yechim izlash va tarjima harakatini amalga oshirish jarayonidir. Har uch jarayon bir-biri bilan chambarchas bog‘liq va yagona faoliyat jarayonlarini tashkil etadi.

G.Chernov shuningdek, sinxron tarjimanini sobiq sovet psixolingistikasi nuqtayi nazaridan o‘rganadi⁴⁷. U tarjima nazariyasi, jumladan madaniyatlararo muloqot masalalari bo‘yicha ikki monografiya va 60 ga yaqin ilmiy nashrlar muallifidir. Chernov sinxron tarjimada nutqni qisqartirish, grammatik va semantik muvofiqlashtirish tushunchalariga asoslangan sinxron tarjimaning ehtimoliy bashorat modelini yaratdi. Uning tadqiqotining asosiy mazmuni muallif ta’kidlaganidek, “ehtimoliy bashorat qilish mexanizmi” paydo bo‘lishi uchun zarur bo‘lgan nutqning qisqarish darajasi (komponentlarning o‘zaro bog‘liqligi va takrorlanishi tufayli) ni ta’minlaydigan til tizimi va nutq mexanizmlari darajasini aniqlashni tashkil etadi.

Minyar-Beloruchev, A.F.Shiryayev, G.Chernov sobiq sovet tarjimalar ilmiy maktabining yetakchilari hisoblanishgan. Ushbu tadqiqotchilar tomonidan olib borilgan tarjimonlar faoliyatini eksperimental tadqiqotlar zamonaviy rus ta’lim tizimida muvafaqqiyatlari qo‘llaniladigan tarjimonlar tayyorlash uchun o‘quv modellarini yaratishga imkon berdi.

Adabiyotlar jahon ilmida har xil fanlarga oid lug‘atlarning turli avlod olimlar tomonidan yaratilgan ko‘plab nusxalari mavjud bo‘lgani holda, tarjimashunoslik, xususan, sinxron tarjima terminlari lug‘ati haligacha biror bir mamlakatda yaratilgani ma’lum emas. X.Hamidov Sh.Hasanova tomonidan tuzilgan “Ruscha sinxron tarjima terminlarining o‘zbekcha izohli lug‘ati” bu boradagi dastlabki tajriba bo‘lib, uning yutug‘i ham, kamchiligi ham shu bilan izohlanadi.

Talabalarda sinxron va ketma-ket tarjima hamda uning nazariyasi ning vujudga kelishi, rivojlanishi, uni amalga oshirish tizimi, sinxron tarjima strategiyalari hamda ularning afzallik va kamchiliklari, sinxron tarjimonga qo‘yiladigan talablar, tarjimonlarni tayyorlash borasidagi amaliy masalalar bilan tanishtirish hamda sohaviy atamashunoslik, aso-

⁴⁷ Чернов Г.В. Теория и практика синхронного перевода, Москва, Изд. “Международное отношение”, 1978, 208 с.

siy o‘rganilayotgan sharq tilidan grammatik, stilistik malaka bilan bog‘-liq chuqur bilim va ko‘nikmalarni shakllantirish zarur.

Ushbu lug‘at sinxron tarjima sohasiga oid yangi adabiyotlar yaratish va tadqiqotlar olib borish sohasida amalga oshirilgan ilk urinish bo‘lganligi bois sohaga tegishli eng muhim va eng faol ruscha terminlar tanlab olinib, ular o‘zbek tilida izohlashga harakat qilingan⁴⁸.

Xulosa o‘rnida shuni aytish kerakki, sinxron tarjimaga oid ilmiy hamda o‘quv adabiyotlarda keltirilgan nazariyalar umumlashtirilib, tahlil qilindi. Ushbu keltirilgan nazariy qarashlar jamlanib, ularning o‘zbek tiliga mos yoki mos emasligini aniqlash maqolamizning asosiy maqsadlaridan hisoblanadi.

SINXRON TARJIMADA STRATEGIYA VA TARJIMA JARAYONIDA TURLI STRATEGIYALARINING O‘ZARO MUNOSABATI

Azamat KUDRATOV,

TDSHU “Sinxron tarjima” mutaxassisligi 1-kurs magistranti

Ilmiy rahbar: PhD. Dilshoda Mubarakova

Sinxron tarjimada strategiya – asliyat tilidan tarjima tiliga tarjima qilishda xabarga ishlov berishdagi konferensiya tarjimoniga zaruriy ko‘nikma yoki ma’lum bir mahoratlar tizimidir. Sinxron tarjima tadqiqotchilarining aksariyati strategiya deganda asliyat tilidan tarjima tiliga o‘girishda xabarga ishlov berishdagi konferensiya tarjimoniga zaruriy ko‘nikma, mahoratni tushunadilar.

Baker strategiyani “Tarjima strategiyasi matn yoki uning qismini tarjima qilishda duch keladigan muammoni hal qilish tartibidir”⁴⁹, deya ta’riflaydi. Sinxron tarjimada strategiya – tarjima vazifalarini amalga oshirish uslubi bo‘lib, bu ma’ruzachining madaniy va shaxsiy xususiyatlari, baza darajasi, til ustkategoriyalarini va ostkategoriyalarini

⁴⁸ Ҳамидов X., Ҳасанова Ш. Русча синхрон таржима терминларининг ўзбекча изоҳли луғати –Тошкент: Нодирабегим нашриёти, 2019.

⁴⁹ Baker Mona. In Other Words: A Coursebook on Translation. – London: Routledge, 2005. – P.188.

hisobga olgan holda xabar yuboruvchining kommunikativ maqsadini asliyat tilidan tarjima tiliga adekvat tarzda yetkazib berishdan iborat.

Mazkur izohdan shuni ko‘rish mumkinki, strategiya tushunchasi ham lisoniy, ham g‘ayrilisoniy omillarni o‘zida jamlab, bu omillarning har biri tarjimaning ma’lum bir parchasida u yoki bu (yoki bir vaqtida bir necha) uslublar tanlovini shart qilishi mumkin. Tajribali tarjimonning strategiya tanlovi ko‘pincha avtomatizm rejimida amalga oshadi. Bundan tashqari, strategiya asliyat tilidan tarjima tiliga tarjima qilishda adekvatlik va muqobillikka erishish vositasi bo‘lganligi sababli sinxron tarjimon tomonidan bir vaqtning o‘zida bir necha strategiyalar qo‘llanilishi mumkin. Shuningdek, asos sifatida strategiyalardan biri olinib, boshqalari esa qo‘srimcha bo‘lishi mumkin. Masalan, dastlab tanlab olingan uslub istalgan natijalarga olib kelmasa, ana shu qo‘srimcha strategiya murakkab vaziyatdan chiqishning vositasi bo‘lib xizmat qilishi mumkin. Strategiya tushunchasi ham lisoniy, ham g‘ayrilisoniy omillarni o‘zida jamlab, bu omillarning har biri tarjimaning ma’lum bir parchasida u yoki bu (yoki bir vaqtida bir necha) uslublar tanlovini shart qilishi mumkin.

I. Vaqt omiliga bog‘liq strategiyalar:

1. Sinab ko‘rish va hatolar strategiyasi;

2. Kutish strategiyasi;

3. Stolling strategiyasi;

4. Chiziqlilik strategiyasi;

5. Ehtimoliy bashorat strategiyasi.

II. Statik omillar bilan bog‘liq strategiyalar:

1. Belgili tarjima strategiyasi;

2. Kompressiya strategiyasi;

3. Dekompressiya strategiyasi.

Sinxron tarjima xatolarini ikki xil ta’riflash mumkin:

1. Tarjimonning tilni o‘ta mukammal bilmasligi, jumladan pragmatik nufuzining yetarli emasligi va 2. Ma’ruzachi (notiq) bilan tarjimon o‘rtasidagi aloqaning muvofiqlashtirilmaganligi⁵⁰. Xatolikka yo‘l qo‘yishning boshqa sabablari ham bo‘lishi mumkin. Masalan, zaldagi shovqin tufayli notiqning so‘zlarini yaxshi eshitmaslik, so‘z borayotgan

⁵⁰ Setton, R. A., Pragmatic Theory of Simultaneous Interpretation / doctoral dissertation, Ann Arbor, Michigan, 1997. -P.231.

mavzuning o‘ziga xosligi sababli tarjimonning spesifik atama va tu-shunchalarni anglab yetmasligi va h.k.

Tarjimonning nazoratidan tashqarida qoladigan bir qator sabablar-
ga ko‘ra, ko‘pchilik hollarda tarjimon nutqni tushunishda qiyinchilik-
larga duch keladi. Bunday vaziyatlarda tarjimon «tarjimani qutqarib qo-
lish» uchun qo‘lidan kelgan barcha ishni amalga oshirishga majburdir.
Bu Strategiyalarning maqsadi aynan yuz berishi mumkin bo‘lgan xat-
toliklarni mumkin qadar kamaytirish va asosiy mazmunni saqlab qo-
lishdan iborat. Yuqorida aytib o‘tilgan fikrlarni inobatga olgan holda
tarjimaning ushbu murakkab sohasi ustida hali qilinadigan ishlar ko‘p-
ligi, xususan, sharq tillaridan o‘zbek tiliga va o‘zbek tilidan sharq til-
lariga sinxron tarjima muammolarini tadqiq qilish “ochilmagan qo‘riq”
ekanligini bir karra ta’kidlab o‘tishni istar edik.

Sinxron tarjimada tarjimon bir vaqtning o‘zida bir necha strategi-
yalardan foydalanadi. Odatda qaror holatga bog‘liq holda qabul qilina-
di. Bu holatga albatta lingvistik va ekstralolingvistik omillar ta’sir ko‘r-
satadi. Kutish strategiyasi dunyo tarjima amaliyotida ma’noli fe’l gap-
ning so‘nggida keluvchi tillardan tarjimalarda tez-tez qo‘llanadi. Misol
uchun, ingiliz tilidan yoki g arab tilidan sinab ko‘rish va xatolar stra-
tegiyasidan foydalanish holatida bo‘lganida, bu strategiya tarjimonning
asosiy vazifasi - to‘g‘ri qaror qabul qilish uchun ko‘proq va kengroq
ravishda kontekstga ega bo‘lish yoki tanishishdir. Kutish strategiyasi
Stolling va Sossisonaj strategiyalari va bir paytda "kutish strategiyasi"
bilan ko‘rib chiqilishi zarur bo‘lgan strategiyalarga yaqin hisoblanadi.
Umuman olganda sinxron tarjimada mavjud bo‘lgan barcha stra-
tegiyalar jamlab yig‘ma holda ko‘rib chiqilishi kerak. Ba’zida, tarji-
monning qaysi bir strategiyani tanlashda umuman kutilmagan omillar
ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Masalan, uning psixologik va shaxsiy sifat-
lari sinxron tarjimonga ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Tarjima kontekstida
strategiyalar tarjima muammolarining yagona tuguniga o‘ralib bir-
galikda funksiya bajaradi.

Kutish strategiyasi shundan iboratki, bildirilgan fikr, mulohaza
ma’nosи mavjud kontekstdan umuman oydin bo‘lmasa, unda sinxron
tarjimon tekstning qolgan qismini, qaysiki ma’noni oydinlashtiruvchi
qolgan qo‘sishimcha qism-komponentlarini ham kutib biroz pauza qiladi.
Agar ma’lumot qabul qilayotgan shaxsni biroz vaqtga tarjimasiz qol-
dirib, noqulay vaziyatga solib qo‘ymasa, sinxron tarjimon bir necha
sekundga pauza qilib turishi mumkin. Bu strategiyadan foydalanishning

eng munosib payti bu haqiqiy, original diskursiya paytidir. Axir, notiqning nutqida ikki gap orasida pauza mavjud bo‘lsa, odatda o‘sha bo‘shliq ma’noni ifodalovchi to‘liq gap yoki uning bir qismi bilan to‘ldiriladi. Bunday taktika faqat pauza unchalik uzoq bo‘lma ganda va hammasi bo‘lib bir necha soniyalardan iborat bo‘lgandagina ma’qullanishi ko‘zda tutiladi va bu soniyadlar davomida chiqishda yanada kengroq kontekstlar paydo bo‘ladi. Aks holda, tarjimonga kamroq afzal ko‘riladigan sinab ko‘rish va xatolar strategiyasiga murojaat qilishga to‘g‘ri keladi. Ammo bu strategiyada xatolikka yo‘l qo‘yish ehtimolligi "kutish strategiyasi"ni foydalanishga qaraganda yuqoriqoq. Aslida, umuman sinab ko‘rish va xatolar strategiyasi tarjimani qutqarib qolish uchun eng so‘nggi chora sifatida foydalaniladi.

Ko‘plab tekshiruvchilar tarjima tilida sinxron tarjimon samarali tarjimaga ega bo‘lishi uchun nutqning optimal tezligini aniqlashga urin-ganlar. Ushbu masala o‘zlarining tajriba tekshiruvlarida ko‘plab qizi-qarli natijalarga erishgan G.V.Chernov va A.F.Shiriyayev ishlarida ham tekshirilgan. Ma’lumki, misol uchun bir minutda notiq ikki yuz ellikdan ortiq bo‘g‘in ishlatsa, amalda sinxronistlar uni quvib yeta ol-maydi va o‘yindan chiqadilar. O‘rta hisobda sinxronist ma’ruzachini o‘zidan ikki-to‘rt soniyagacha qo‘yib yuborish kerak, to‘qqiz sekund-dan ortiq ortda qolish esa xavfli bo‘lib, bunda tarjimon va ma’ruzachini bog‘lab turgan aloqa yo‘qoladi. Kimki ma’ruzachini bir sekundga o‘zi-dan uzoqlashtirmasa, u jiddiy xatolikka yo‘l qo‘yadi.

Agar sinxronist nutqning ikki-uch so‘zini eshitiboq tarjimaga ki-rishsa, u o‘sha yerning o‘zidayoq nochor holga tushadi va beo‘xshov sintaktik va grammatik xato konstruksiyalarni tuzadi. Qanchalik sinxronist gapni tugashigacha sabr qilsa, shunchalik unda aniq va chiroyli tarjima chiqadi va unga o‘zini to‘g‘irlashga hojat qolmaydi. Tajribali, pro-fessional, nutqning birinchi sekundlaridan og‘zaki ma’lumotni eslab qolish, tushunib olish va hatto qanday talaffuz qilishgacha ta’riflab olishda foydalanadi. Misol uchun: Arab gramatikasida manfiy jumla bilan so‘z yuritsa u gapni juda diqqat bilan tinglash zarur, sababi arab tilida manfiy jumlaning o‘rtasida “بل” (bal) va “لا” (illa) qo‘shim-chalarning kelishi jumlaning manfiylik ma’nodan istisnolik ma’noga o‘zgarishini ta’minlaydi.

الى يوم ما حضر الطلاب بل طالبا - ما اتفقوا وفد العرب بل وفدين Ma’nosib: bugun hech qaysi talaba kelmadi ammo bir talab keldi. Ikkinci misolda: Arab delegatlari kelishaolmadi ammo ikki delegat kelishib oldi.

Stolling – vaqtdan yutish strategiyasi. “Stolling – bu tarjima materialini yetkazishni sekinlashtirish yoki o‘ta uzayib ketgan pauzani to‘ldirish uchun hech qanday yangilikni o‘zida aks etmagan tematik ma’lumotni takrorlash yo‘li bilan vaqtdan yutishga urinishdir”, - deb ta’rif bergen Jil. Stolling tarjimashunoslik adabiyotlarida ko‘pincha asliyat tilida gapdagi fe’lning oxirgi o‘ringa joylashtirlishi bilan bog‘liq muammolarni hal etish texnikasi sifatida ta’riflanadi. Kutish strategiyasidan farqli o‘laroq mazkur strategiyani qo‘llashda sinxron tarjimon pauza ushlamaydi, balki uni tematik ma’lumotlar bilan to‘ldiradi, bir qator vaziyatlarda qaytariqlardan ham qochmaydi. Kutish strategiya-sidagi singari vazifa kengroq kontekstga ega bo‘lish uchun vaqtdan yutishdir. Ko‘pincha stolling kutish strategiyasini qo‘llashning imkonini bo‘lmagan vaziyatlarda ishlatiladi. Ya’ni tarjimada pauza juda uzoq bo‘lib qolsa, notiqning “yo‘l-yo‘rig‘i” asliyatdagi bir necha ma’noli qismlardan so‘ng keladi.

Kutish strategiyasini Stolling strategiyasi bilan birga ko‘rib chiqish kerak. Stollingning kutish strategiyasidan farqi shundaki, u o‘zicha hech qanday ma’noni olmagan tematik ma’lumotlarni qaytarish hisobiga ko‘proq vaqtga ega bo‘ladi. Stolling o‘zining ustunlik va kamchiliklariga ega. Ustunliklaridan biri bu: ko‘proq vaqtga ega bo‘lish, kamchiligi qaytarishlar va tarjima matnining noqulayligidir. To‘g‘ri tarjima chiqarish uchun kerak bo‘lgan strategiyani tanlashda quyidagilar xizmat qiladi: yordamchi so‘zlar, tarjimonga bir zumda tushuna olish uchun yordam beradigan so‘zlar va boshqalar.

SS (vaqtdan yutish strategiyasi) tarjimon yetarli darajada tematik ma’lumotga ega bo‘lgan va matndagi mavhum bo‘lakni shu ma’lumot bilan almashtira olishi mumkin bo‘lgan hollarda qo‘llaniladi.

Misol uchun: arablarning jumla orasida stolling uchun qo‘llanadigan bazi so‘zlar shular jumlasidandir. ”مع هذا“ و بعض ذلك ” va ” شعبياً“ bu so‘zlar ma‘no jihattan faqat ”shu bilan birga“ va ”shundan so‘ng“ degan ma’nolarni anglatib jumladagi gap mazmunini sira o‘zgartirmaydi.

Sinxron tarjimada oldindan bahorat qilish strategiyasi. Etimoliy bashorat qilish strategiyasi asliyat tili chiqishida paydo bo‘luvchi matnning lingvistik tarkibiy qismlarining tarjimon tomonidan ertaroq aniqlanishidan iborat. Bir qator vaziyatlarda sinxron tarjimon diskursda paydo bo‘lguniga qadar asliyat matnida qaysi fe’l bo‘lishini aniqlab olishi mumkin. Etimoliy bashorat strategiyasi tarjima adabiyotlarida asosan fe’l so‘nggida turuvchi konstruksiyalar yoki tayanch ot tushunchasi ma’-

noli guruhning so‘nggida joylashgan vaziyatlar uchun qo‘llanishi mumkin bo‘lgan strategiya sifatida ta’riflanadi. Ilk marotaba “ehtimoliy bashorat” atamasini I.M.Feygenberg kiritadi. U ehtimoliy bashorat qilishga quyidagicha ta’rif beradi: “A vaziyatining yuzaga kelishi organizm tizimining reaksiyaga tayyorgarligi uchun signal bo‘lib xizmat qiladi. (Qanchalik bashorat noaniq bo‘lsa) o‘tmishda A ning ketidan ko‘pincha bir xilda yuruvchi voqeа-hodisalarning doirasi qancha keng bo‘lsa, keng fiziologik tizim doirasi shuncha A signaliga javoban ko‘proq safarbar bo‘ladi. O‘tmish tajribalarning ehtimoliy strukturasiga tayangan kelgusi vaziyatga mo‘ljallangan harakatlarni bunday oldindan sozlash ehtimoliy bashorat deb atalishi mumkin”.

Kommunikativ vaziyatda sinxron tarjimada quyidagi savollarga javob berishda namoyon bo‘luvchi unsurlar yoki omillar to‘plamini ajratib ko‘rsatish mumkin: 1) kim? 2) nima bilan? 3) qaysi mavzuda? 4) kim oldida? 5) kimga? 6) qayerda? 7) qachon? 8) qaysi maqsadda? 9) nima uchun? Haqiqatdan ham, sinxron tarjimonga sinxron tarjimani muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun mazkur savollarga javobni bilishi zarur, chunki har qanday sinxron tarjima situativ shartlangan.

Sinxron tarjimaning yozma tarjimadan farqi shundan iboratki, “Sinxron tarjimaning maqsadi – kommunikatsiya faoliyatini amalga oshirish paytida mazkur faoliyatning turli tilli ishtirokchilar o‘rtasidagi muloqotni ta’minlaydi”. Shu nuqtai nazardan sinxron tarjima psixologlarni nihoyatda qiziqtiradi. Misol uchun: ikki delegatsyaning uchrashuvini misol qilish mumkin, albatta ikki taraf ilk ko‘rishish vaqtida bir birlarining holahvolini so‘rashi, mezbon taraf mehmon tarafni yo‘l mashaqqatlarida yo‘lchilik yaxshi yoki yomon o‘tganini soraydi. Albatta tarjimon yetarlichcha bilimga ega bolsa bu so‘zlashmalarni oldinda bashorat qila oladi.

كيف حالكم و كيف اموركم؟ هل كان السفر مطعاً..?
Ma’nosи: Qandaysizlar, ahvollaringiz qanday, yo‘lchilik mashaqqatları yaxshi o‘tdimi?

Aytib o‘tilganlar fikirlardan shu xulosani berishimiz mumkin. 21 asrda innavasion rivojlanishga intilayotgan O‘zbekistonda arab mamlakati bilan iqtisodiy, siyosiy, ijtimoiy, ta‘lim, sport va boshqa soxalarda hamkorlik qilish maqsadini o‘z oldimizga qo‘yar ekanmiz, bu 22 mamlakatning tili urf odatlari va madaniyatlarini chuqur va puxta o‘rganishimiz zarurdir. O‘zbekiston 86 mamlakat uchun viza sistemasini bekor qilib, butun dunyo uchun o‘z eshiklarini katta ochgan bir vaqtda biz tarjimonlar aniq va tezkor va xech qanday xatolarsiz, g‘ayrat va zakovat bilan ish yuritishni taqozo qilmoqda.

Foydalanilgan sadabiyotlar ro‘yxati:

1. As-Safi A.B. Translation Theories, Strategies and Basic Theoretical Issues. – Amman: Dar Amwaj, 2011. – P. 52.
 2. Baker Mona. In Other Words: A Coursebook on Translation. – London: Routledge, 2005. – P. 188.
 3. Hakimi Lahdour, Vahran universiteti Doktorlik desirtatsyasi (Arab - Adabiyoti) 2012, Jazoir;
 4. Zainab Al Saati, Gazi universiteti Magistirlik desirtatsyasi (Turk - Arab) 2018, Turkiya;
 5. Sinxron Tarjima Nazariyasi. Toshkent, Fan 2017;
 6. Mujam al-wasit lughat kitobi;
 7. Setton, R.A., Pragmatic Theory of Simultaneous Interpretation / doctoral dissertation, Ann Arbor, Michigan, 1997. -P.231.
 8. <https://www.almaany.com/ar/dict/ar-ar>
-

ОСОБЕННОСТИ РЕЧЕВОЙ КОМПРЕССИИ В СИНХРОННОМ ПЕРЕВОДЕ

Шаира НАЗАРОВА, магистрант 1-курса специальности магистратуры
«Синхронный перевод»

Научный руководитель: к.ф.н. Пан Л.А.

«Умение сокращать и конденсировать живую речь – одно из первых умений в искусстве синхрониста»⁵¹. Устный перевод требует от будущих профессиональных синхронистов не только глубокого знания иностранных и родных языков, но и обширные знания в области культуры, истории, географии и т. д.

Трудности возникают, в первую очередь, из-за дефицита времени, необходимости сохранять определённый ритм говорения, из-за различий в синтаксических структурах исходного языка и языка перевода, а также из-за невозможности сделать точный прогноз дальнейшего хода рассуждений оратора. Всё это приводит к тому, что темп речи переводчика сбивается, возникают паузы, имеют место случаи потери информации, деформируется синтаксическая структура предложения. В силу данных особенностей к синхронному переводу не применимы те требования, которые предъявляются к

⁵¹ Виссон. Л. Практикум по синхронному переводу с русского на английский. - М.: Р.Валент, 2000. - С.37

переводу письменному. Перед переводчиком-синхронистом стоит сложная задача: уложиться в жёсткие временные рамки и не допустить потери значимой информации.

Согласно фундаментальным исследованиям в области методологии, теории и практики синхронного перевода, компрессия речи является одной из основных лингвистических особенностей этого типа перевода. Практика переводческой деятельности представляет собой набор определенных стратегий, используемых синхронным переводчиком в конкретных ситуациях перевода. Необходимость обеспечения приемлемого качества перевода заставляет переводчика прибегать к использованию приёмов, позволяющих минимизировать информационные потери, причиной которых являются экстремальные условия, сопровождающие процессы одновременного слушания исходного текста и порождения текста на языке перевода.

В синхронном переводе можно выделить ряд стратегий: стратегию проб и ошибок, стратегию ожидания, стратегию линейности, стратегию компрессии, стратегию декомпрессии и другие. Стратегия компрессии является ключевой в деятельности синхронного переводчика.

Стратегия речевой компрессии и на сегодняшний день вызывает интерес у многих ученых-лингвистов. Ведущий специалист по изучению стратегий в синхронном переводе Гурин И.В. характеризует стратегию речевой компрессии следующим образом:

«Речевая компрессия - это способ уменьшения слоговой величины текста без нанесения существенного ущерба выполнению коммуникативной задачи оратора»⁵². Опираясь на данное определение, можно сказать, что речевая компрессия осуществляется путём замены частей высказывания синонимами, а также путём опущения части речи, либо повторяющих смысловое содержание предшествующих отрезков, либо несущих информацию, либо избыточных слов. А.Ф.Ширяев отмечает, что «речевая компрессия – способ уменьшения объема сообщения без нанесения существенного ущерба выполнению задачи, которую ставит перед собой говорящий. Речевая компрессия осуществляется путем синонимической или близкой к ней замены частей высказываний с сокращением слоговой

⁵² И.В. Гурин, Проблема речевой компрессии в синхронном переводе. Подходы и методы исследования. Филологические науки. Вопросы теории и практики. №1 (1) 2008. В 2 ч. Ч. 1 - Тамбов: «Грамота», 2008. - С. 85 - 88.

величины, а также путем опущения отрезков речи, либо дублирующих смысловое содержание предшествующих отрезков, либо несущих информацию, которая содержится в ситуации общения, либо избыточных с точки зрения задачи коммуникации»⁵³.

Стратегия компрессии используется и в тех случаях, когда отправитель информации проговаривает выступление сочень большой скоростью и синхронист не успевает за докладчиком, поскольку ему приходится не только проговаривать полученную информацию на переводимый язык, но и синхронно перерабатывать информацию, получаемую от отправителя в момент проговаривания предшествующей смысловой группы.

Величина речевой компрессии для каждой языковой комбинации будет различной для одного и того же темпа речи оратора. Поэтому не представляется возможным привести какие-либо данные, характеризующие речевую компрессию при любых языковых комбинациях. И.В.Полуян, в свою очередь, утверждает, что «компрессия – это один из способов решения не столько структурных, сколько смысловых, то есть коммуникативных и функциональных, задач в ходе перевода; это способ достижения тех же целей, которыеставил автор оригинала, другими средствами, и нередко выбор этих других средств диктуется соображениями удобства, причем не только удобства переводчика, но и конечного получателя»⁵⁴.

Необходимость речевой компрессии при синхронном или быстром последовательном переводе связана с тем, в отличие от письменного перевода условия его выполнения не всегда позволяют точно и подробно передать содержание оригинала, поскольку оратор может забыть или неспособен строить свою речь так, чтобы устному переводчику было комфортно работать. Также часто, в некоторых конференциях встречаются ораторы, которые вообще не знают, что их речь переводится. При быстрой и сбивчивой речи выступающего переводчик может не успевать произнести полный текст перевода. Поспешное проговаривание фраз переводчиком, стремление любой ценой успеть за оратором без применения компрессии ведет к грамматическим и лексическим неточностям, а также негативно

⁵³ А.Ф. Ширяев. Синхронный перевод: Деятельность синхронного переводчика и методика преподавания синхронного перевода. - М.: Воениздат, 1979, с. 84

⁵⁴ И.В. Полуян в своей книге «Компрессия в синхронном переводе с английского языка на русский и с русского на английский» (М.: Р.Валент, 2011. – С.6

сказывается на правильности интерпретации речевых высказываний на семантическом уровне.

В лингвистике ученые предлагают самую разнообразную классификацию речевой компрессии. Илюхин В.М.⁵⁵ предлагает более упрощенную версию понятия «компрессия». Он предлагает следующую классификацию компрессии:

- 1) слоговая (выбор более краткого слова из нескольких возможных), например, “말하다” вместо “알려주다”;
- 2) синтаксическая (компрессия характеризуется использованием более кратких, компактных структур) например, “성명해서” вместо “성명하기 때문에”;
- 3) лексическая (в синхронном переводе компрессия осуществляется при помощи выражения мысли меньшим количеством слов) “изменение дел к лучшему” -더 나은 것을 위해 변화 на «эффект» -효과;
- 4) семантическая (компрессия осуществляется путем сокращения повторяющихся слов или информации, выводимой из контекста).

Стоит также отметить, что вышеперечисленные тактики синтаксической, семантической, лексической компрессии можно натренировать и со временем начать использовать не только сознательно, но и бессознательно, выработав определенный стиль перевода. В случае же со слоговой компрессией тренировка возможна только при помощи наращивания активного запаса слов, изучения синонимичных рядов. Но в итоге получится, что, даже зная эти синонимы, человеку ввиду когнитивных особенностей придется потратить секунды для анализа и выбора более короткого слова. Переводчик же не может терять драгоценное время. Поэтому формально можно считать это способом осуществления компрессии.

Зачастую используется «комбинированная» компрессия, то есть изменения сразу на нескольких уровнях языка. Это наводит на мысль, что речевая компрессия – способ решения смысловых задач в переводе, а структурные изменения – ее следствие.

Почему – то считается, что компрессия – это просто зеленый свет для опущения якобы ненужных элементов, второстепенной ин-

⁵⁵ Илюхин В.М. Стратегии в синхронном переводе (на материале англо-русской и русско-английской комбинаций перевода): дис. канд. филол. наук. – М. : [б.и.], 2001. – С.95.

формации. При этом многие теоретики и сами клиенты беспокоятся, что переводчик может позволить себе опустить все, что ему покажется ненужным, но на самом деле, эта информация очень важна. Но на самом деле, переводчик - это специалист, который в совершенстве освоил основы коммуникации. Задача переводчика обработать текст и предъявлять главное слушателю в наиболее удобном и убедительном виде. В связи с новизной направления «Синхронный перевод» в Узбекистане, данная статья предназначена для теоретического ознакомления с ключевой стратегией в СТ.

Список использованной литературы

1. Виссон. Л. Практикум по синхронному переводу с русского на английский. - М.: Р. Валент, 2000. - С.37
2. Гурин И.В. Проблема речевой компрессии в синхронном переводе. Подходы и методы исследования. Филологические науки. Вопросы теории и практики. №1 (1) 2008. В 2 ч. Ч. 1 - Тамбов: «Грамота», 2008. - С. 85 - 88.
3. Илюхин В.М. Стратегии в синхронном переводе (на материале англо-русской и русско-английской комбинаций перевода): дис. канд. филол. наук. – М. : [б.и.], 2001. – С.95.
4. Полуян И.В. в своей книге «Компрессия в синхронном переводе с английского языка на русский и с русского на английский» (М.:Р.Валент,2011. – С.6
5. Ширяев А.Ф. Синхронный перевод: Деятельность синхронного переводчика и методика преподавания синхронного перевода. -М.:Воениздат, 1979, с.84.

ФОРС ТИЛИ СИЁСИЙ ТЕРМИНОЛОГИЯСИДА СИНОНИМИЯНИНГ ЎРНИ

Зафар ШАМСИДИНОВ,

“Синхрон таржисма” мутахассислиги 1-курс магистранти,

Илмий раҳбар: PhD. Нилуфар Ходжаева

Бугунги кунда форс ва ўзбек тиллари терминологиясининг аж-ралмас бир қисми ҳисобланувчи сиёсий терминларни ўрганиш ўз аҳамиятига эгадир. Сўнгги йилларда Ўзбекистон ва Эрон ўртасидаги сиёсий-иктисодий ва маданий алоқалар бир мунча жонланди. Жорий йилдан бошлаб Тошкент ва Техрон ўртасида мунтазам авиақатновлар йўлга қўйилиши, эронлик ишбилармон ва сармоядорларнинг юртимиз иқтисоди-ётига инвестиция киритишини ортишига омил бўлиб хизмат қилишига умид қиласиз. Лексик қатламларнинг барчасида бўлгани каби сиёсий терминологияда ҳам синонимия мавжуд. Форс тили ҳам бундан мустасно эмас.

Умуман олганда форс тилида терминларда синонимия борасида бир қанча эронлик ва хорижлик эроншунослар тилшунослар шүгүлланғанлар. Хусусан эронлик тилшунослар Ораш Гўланном Карим ва Ҳосейн Гўломиларнинг мақоласи⁵⁶, рус эроншунос олимаси Гладкова Елена Львовна⁵⁷нинг айнан сиёсий-иктисодий терминларга бағишиланган мақоласини⁵⁸ келтириб ўтиш мумкин.

Ўзбек олимларидан А.Хожиев⁵⁹, С.Акобиров⁶⁰ ва Ҳ.Дадабоевлар⁶¹ терминларни ўрганиш борасида баракали ижод этишган. Айнан форс тилидаги терминларни ўрганиш масаласи бўйича эса, Ҳ.Мирзаҳмедова⁶² ишини келтириб ўтиш мумкин. Бироқ терминологияда синонимия ҳодисасига тўғрисида ўзбек тилида чукур тўхталиб ўтилмаган. Терминологияда синонимия масаласи таниқли олимлар томонидан кўп изланишлар мавзуси бўлиб келган, аммо ҳозирги кунга қадар ушбу лингвистик ҳодисанинг моҳиятига бир хил қарашиб мавжуд эмас⁶³. Терминологик синонимиянинг чегараларини аниқлаш, терминологияда синонимиянинг мезонларини белгилаш, синонимия ва ўзгаришнинг ўзаро боғлиқлиги каби мунозарали масалалар сақланиб қолмоқда.

Терминологияда синонимия ҳақида гап кетганда, шуни таъкидлаш керакки, термин тизимларида умумий тил лугатининг бошқа қатламларида бўлгани каби бир хил тизим муштаракликлари мавжуд⁶⁴. А.Ковалъ⁶⁵ ҳамда Е.Толикина⁶⁶ терминологик синонимияни

⁵⁶ Карим А. Г., Ҳ. Голами. Абсолютные синонимы в научной терминологии в русском и персидском языке в сопоставлении // Lingua mobilis № 1 (54), 2016;

⁵⁷ Гладкова Е.Л. Общественно-политический перевод. Персидский язык. – М., 2005

⁵⁸ Гладкова Е.Л. Новые термины в общественно-политической лексике современного персидского языка (pdf нақли) /// www.mgimo.ru/gladkova

⁵⁹ Ҳожиев А. Термин танлаш мезонлари. – Т.: Фан, 1996

⁶⁰ Акобиров С. Тил ва терминология. – Т., 1968

⁶¹ Дадабаев Ҳ. Общественно-политическая и социально-экономическая терминология в тюркоязычных

письменных памятниках XI-XIV вв. – Т.: Ёзувчи, 1991

⁶² Мирзаҳмедова Ҳ. Форс тили транспорт терминларининг структур қатламлари ва ясалиш усуллари // фил.фан. фалсафа доктори (PhD) дисс. автореферати, Т., 2017

⁶³ И.И. Ворона. К вопросу терминологической синонимии // Филологические науки. Вопросы теории и практики (входит в перечень ВАК). Тамбов: Грамота, 2013. № 3. Ч. 2. стр., 51

⁶⁴ Ўша манба, ўша бет.

⁶⁵ Ковалъ А. П. Синонимика в термінології // Дослідження з лексикології й лексикографії. К.: Наук. думка, 1965

⁶⁶ Толикина Е. И. Некоторые лингвистические проблемы изучения термина // Лингвистические проблемы научно-технической терминологии. М.: Наука, 1970

салбий ҳодиса деб ҳисоблайдилар⁶⁷, чунки у терминологик тизимнинг таркибий яхлитлигини бузади, унинг ишлашини қийинлаштиради, синоним муносабатлариға кирадиган атамалар кўп ҳолларда кераксиз ҳамда терминологиянинг зарурий шартларини бузиш – атаманинг синоним ёзишмалари йўқлиги боис терминологияни ўзлаштиришни қийинлаштириши, шунингдек ахборотни тақдим этишга ва уни ноаниқ қабул қилишга олиб келади деб қаралади. Бошқа олимлар хусусан, О.Ахманова⁶⁸, В.Даниленко⁶⁹лар синонимлар фойдали эканлигини таъкидлайдилар, зеро улар (терминлардаги синонимлар)нинг ҳар бири бу тушунчани турли йўллар билан очиб беради; терминологик синонимларнинг мавжудлиги умуман терминологик тизимнинг семантик ривожланишига ҳисса қўшади, муайян контсепцияга энг муносиб атамани танлашга ёрдам беради, терминологияда синонимларнинг мавжудлиги материал тақдимотида тақорийликни олдини олади ҳамда терминологик синонимлар фойдаланувчиларнинг коммуникатив эҳтиёжларини тўлиқ қондиради⁷⁰. В.Лейчик⁷¹ эса, терминологияда синонимларнинг мавжудлигини фан ривожланишининг табиий натижаси ва объект ҳақидаги илмий билимлар ҳажмининг ўсиши деб баҳолайди.

Синонимия одатда, терминологияни шакллантиришнинг бошланғич босқичига хос бўлиб, бир маънони ифодалаш учун бир қанча вариантларни термин сифатида тавсия этади. Бироқ синонимия терминологияда ўзига хос бир табиатга эга бўлиб, бадиий тилдаги синонимиядан бажарувчи вазифаси бошқа⁷². Терминологияда мутлақ синонимия деганда, дублетлик ҳодисаси тушунилади (мас., потенциал – имконият; капитал – сармоя; офтальмолог – окулист – кўз шифокори ва ш.к.).

Сиёсий лексиканинг ўзига хосликларидан бири доимий равишда янги терминларнинг кириб қелиши ҳисобига бойиб бориши ва за-

⁶⁷ Ворона И.И. К вопросу терминологической синонимии // Филологические науки. Вопросы теории и практики (входит в перечень ВАК). Тамбов: Грамота, 2013. № 3. Ч. 2. стр.,51.

⁶⁸ Ахманова О.С. Очерки по общей и русской лексикологии. М.: Учпедгиз, 1957. 295 с.

⁶⁹ Даниленко В.П. Русская терминология: опыт лингвистического описания. М.: Наука, 1977. 246 с.

⁷⁰ И.И.Ворона. К вопросу терминологической синонимии // Филологические науки. Вопросы теории и практики (входит в перечень ВАК). Тамбов: Грамота, 2013. № 3. Ч. 2. стр., 51

⁷¹ Лейчик В.М. Терминоведение: предмет, методы, структура. М.: КомКнига, 2006.256 с.

⁷² А.Г.Широколобова. Терминологическая синонимия на примере русских и английских терминов дамбостроения // Вопросы когнитивной лингв-ки № 3 (036) 2013 г. С.127.

рурий сиёсий тушунчаларни тилда ифода этишини белгилашдан иборат⁷³. Сиёсий лексиканинг асосий қатламининг юзага келишида халқаро, ташқи ва ички сиёсатда глобал миқёсда ёки мамлакат ичида рўй бераётган сиёсий ҳаётнинг ўзгариши каби омиллар туртки бўлади. Биз кўриб чиқмоқчи бўлган форс тилининг сиёсий лексикасида ҳам бир мунча ўзгаришлар юз берди. Одатда сиёсий матнлар қисқа ва аниқ жумла тарзида тузилади ҳамда уларда оғзаки нуқт шаклини қўллашга йўл қўйилмайди⁷⁴. Терминологияда қўйидағи термин-синонимларни кўриш мумкин: 1) нисбий синонимлар; 2) мутлақ синонимлар; 3) терминологик дублетлар⁷⁵.

Бугунги кунда форс тилида ҳар қандай ўзлашма қатlam ва терминларнинг ўрнига Форс тили ва адабиёти академияси томонидан уларга муқобил бўлган янгидан-янги сўзларни таклиф этилган ва этилмоқда. Шу боис ҳозирги замон форс тили одатда ўз ички бойиш (спонтанлик) йўлидан бормоқда ва бу ҳолат сиёсий терминологияни ҳам четлаб ўтгани йўқ⁷⁶.

Масалан، سیاست *siyāsat* терминининг ўрнига Академия томонидан форсча کشورداری *kešwardāri*, جهان داری *jahāndāri*, *vinārdāri* [5:173] каби терминлар мавжуд.

анаархия آنارشی *ānārši* термини ўрнига *eqtedārgorizi* [2:6] термини кўлланилмоқда.

банкротлик ورشکستگی *varşekastegi* [10] термини билан бир қаторда افلاس *eflās* [10] термини ҳам синоним сифатида кўлланилади.

демократия دموکراسی *demokrāsi* термини ўрнига *mardomsālāri* [5:76].

доктрина دکترین *doktrin* асл французча термин билан бир қаторда راهنمہ *rāhnāme* [2:5] кўлланилади.

идеология французча ایدئولوژی *ideoloži* билан бир қаторда форсча انگارگان *engārgān* [5:36] ҳамда арабча مرام *marām* [2:9] терминлари истифода этилади.

⁷³ Гладкова Е.Л. Новые термины в общественно-политической лексике современного персидского языка (pdf нақли), стр., 5

⁷⁴ Гладкова Е.Л. Общественно-политический перевод. Персидский язык. -М.,2005.С. 15.

⁷⁵ Дублет – тилда маъносига кўра айнан тенг келувчи ва бири иккинчиси ўрнига алмашиниб қўлланилиши мумкин бўлган сўз ва бошқа хил лисоний бирлик.

⁷⁶ Гладкова Е.Л. Новые термины в общественно-политической лексике современного персидского языка (pdf нақли). стр., 7

консул ушбу сиёсий атама ҳам ҳар иккала тилда бирдек *konsul* деб аталади. Бироқ форс тилида бир эмас учта синоними мавжуд: *rāyzan*; پیشانه *pišāne*; مشاور *mošāver* [5:98].

парламент پارلمان *pārlemān* терминига форсий *mehestān* [5:48] варианти Академия томонидан тавсия этилган.

парламентаризм پارلمنتاریسم *pārlāmentārīsm* терминига муқобил равищда مجلس‌محوری *majlesmehvari* [2:4] қўлланилади.

санкция ушбу термин форс тилида одатда арабий сўз бўлган تحریم *tahrim* термини билан ифодаланади. Академия томонидан эса, ناروا *nāravā*, بازداشت *bāzdāštān* [5:134] терминлари тавсия этилган.

терроризм تروریسم *terorism* термини билан бир қаторда دهشت افکنی *dahšatafkani* (а.+ф) [5:221]; مردم‌کشی *mardomkoši* (ф.) [5:568] терминлар ҳам мавжуд.

федерация فدراسیون *federāsiyon* терминига Академия томонидан асл форсий ارمان *ermān* [5:63] термини синоним сифатида тавсида этилган.

хартия термини эса, форс тилида бир қанча синонимлар орқали ифода этилади. Хусусан, فرمان *farmān* (ф.); پروانه *parvāne* (ф.); امتیاز *emteyāz* (а.) [10] кабиларни санаб ўтиш мумкин.

шантаж شانتاژ *šāntāž* ушбу фраузча терминга форс тилида арабча, асл форсча ҳамда туркий ва форсий компонентдан ташкил топган терминлар мавжуд яъни تهدید *tahdid* (а.); جوسازی *jūsāzi* (ф.); هوچی‌گری *howčigari* (т.+ф.) [5].

цензура سانسور *sānsur* асли французча ушбу терминнинг асл форсий муқобили خردہ گیری *xordegiri* [10:852] ҳисобланади.

Хулоса. Эронда XX аср бошларида тил сиёсати натижасида кўплаб соҳаларда қўлланиувчи терминларни форсча муқобиллари билан алмаштириш ҳаттоқи далат сиёсатига айланди. Бунинг натижаси ўлароқ, Академия томонидан форс тилининг сиёсий-иктисодий терминларида аввалдан мавжуд арабча ва французча терминлар билан бир қаторда форсча муодил (эквивалент) терминларни қўллаш тавсия этила бошланди.

Бир сўз билан айтганда, сиёсий терминларда синонимия ҳодисасининг қўлланилиши ушбу синонимик қатор ҳосил қилган терминларнинг бошқа оддий терминлардан фарқини бергилаб беради. Бироқ бизнинг фикримизча, терминларга керагидан ортиқ сунъий сўзларнинг таклиф этилиши мақсадга мувофиқ эмас. Зоро бу тилда

кўплаб ортиқча сўзларни пайдо бўлишига ҳамда таржимонларнинг ҳам ишини мушкиллаштириши мумкин.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ўзбек тилининг изоҳли лугати. «ЎМЭ» – Т., 2007
2. Гладкова Е.Л. Новые термины в общественно-политической лексике современного персидского языка (pdf нақли) // www.mgimo.ru/gladkova;
3. Карим А.Г. Абсолютные синонимы в научной терминологии в русском и персидском языке в сопоставлении // Lingua mobilis № 1 (54), 2016;
4. Гладкова Е.Л. Общественно-политический перевод. Персидский язык.–М., 2005
5) فرنگستان زبان پارسی. واژه نامه پاری سره. تهران،
- 6) Широколобова А.Г. Терминологическая синонимия на примере русских и английских терминов дамбостроения//Вопросы когнит--й лингвист. №3 (036) 2013 г.
7. Апалько И.Ю. Синонимия терминов // «Культурная жизнь Юга России», № 3 (28), 2008
8. Ворона И.И. К вопросу терминологической синонимии // Филологические науки. Вопросы теории и практики (входит в перечень ВАК). Тамбов: Грамота., № 3. Ч. 2. 2013
9. 1383 (10) واژه ياب. فرنگ برابر های پارسی واژگان بيگانه. عبارت از سه جلد. تهران
11. Қисқача сиёсий луғат (тузувчилар: Л. Оников, Н. Шишилин). – Т.: «Ўзбекистон», 1983

XITOY TILIDA RASMIY VA NORASMIY SHAKLLARNING TARJIMA XUSUSIYATLARI

Nilufar ADILOVA, Sinxron tarjima (xitoy tili) 1-kurs magistranti

Ilmiy Rahbar: f.f.n., dots Ergash Ochilov

Hozirgi davrda rasmiy uslubning rivojlanishi Xitoyda islohotlar va ochiqlik siyosatini boshlanishi bilan bog‘liq. V.I.Gorelovning “Стилистика современного китайского языка“ kitobida stilistik leksikologiya, stilistik sintaksis va funksional uslublar tizimi⁷⁷, grammatik tuzilishdagi faktlar hodisalarni tizimli tavsiflash va ilmiy yoritish, rasmiy nutqning stilistik belgilari darajasini miqdoriy jihatdan baholash, leksik va sintaktik darajadagi rasmiy nutqning stilistik xususiyatlarini tahlil qilishga imkon beradi.

Tilshunoslikda uslub (stil) termini to‘g‘risida, uni tushunish borasida turlicha fikrlar mavjud. O‘zbek tilshunosligida uslub haqida bildirilgan

⁷⁷ Горелов В.И. “Стилистика современного китайского языка“ М., “ Просвещение”-1979

fikrlarni umumlashtirishga urinish va uning mukammal ta’rifini yaratishga oid mulohazalar ham uchraydi. «*Stil* tilning jamiyat ijtimoiy faoliyatining ma’lum tomoni bilan bog`langan o‘ziga xos lug`ati, frazeologik birikmalari, grammatik qurilmalari bilan xuddi shunday boshqa turlaridan, o`z ichki xususiyatlari bilan ham tafovut qilib turuvchi podsistema-sidir. Demak, har bir uslub o‘ziga xos lug`aviy qatlam, turg`un birikmalar, morfologik shakllar, sintaktik tuzilishi bilan farqlanib turadi.

Tilshunoslikda quyidagi uslublar ajratib ko`rsatilganligi va yakdil fikrga kelinganligi sohada ko`plab tadqiqotlarning yaratilishiga sabab bo‘ldi: O‘zbek tili uslublarini vazifaviy jihatdan tasnif qilish ikki omilga – til va tildan tashqarida bo‘lgan omillarga tayanadi. Bu uslublarning N.A.Baskakov, A.Sulaymonov, A.Shomaqsudov, G‘.Abdurahmonov, B.O‘rinboyev, S.Muhamedovlar tomonidan tavsiya etilgan variantlari mavjud bo‘lib, ularda asosan beshta uslub :

1) So‘zlashuv, 2) Rasmiy (hujjat), 3) ilmiy, 4) publisistik, 5) badiiy uslublar⁷⁸. Xitoy tilining stilistikasi xitoy filologiyasida "uslub" tushunchasiga murojaat qilish uchun to’rtta atama mavjud: 修辞学 xiucixue, 文体学 wentixue, 风格学 fenggexue, 词章学 cizhangxue. Xitoylik olimlar ularning tushunchalariga turli xil mazmun kiritadilar. Ushbu atamalar bilan tasdiqlangan filologik fanlarning chegaralari hanuzgacha to’liq belgilanmagan. V.I.Gorelov ushbu atamalarning quyidagi talqinini taklif qiladi.

修辞学 Til va badiiy adabiyotning uslubi yoki uslubi haqidagi falsafa falsafasi falsafasi, til adabiyotida keng qo’llaniladigan eng keng tarqalgan atama. 文体学 Wentixue (adabiy shakldagi fan) stilistik uslublar doktrinasi sifatida, odatda umummilliyl tilning funktsional uslublari doktrinasi ma’nosida ishlatiladi adabiy ish uslubi, 艺术风格 Yishufengge badiiy uslub, 作家风格 zuojiafengge Yozuvchining uslubi, 词章学 Cizhangxue (so‘zlar va maqolalarni qanday tayyorlashni o‘rganish) keng doiradagi, shu jumladan, filologik intizom sifatida eng erta atama, uslub. til stilistikasi va adabiyot stilistikasi deb qaraladi⁷⁹.

Rasmiy uslub bu davlat ma’muriy, ijtimoy-huquqiy muassasalar, rasmiy diplomatik munosabatlar, davlat va davlatlararo rasmiy, siyosiy-

⁷⁸ A.Shomaqsudov, I.Rasulov, R.Qo'ng'urov, H.Rustamov. O'zbek.Toshkent“O‘qituvchi”1983.

⁷⁹中国语文，1961年8号20页

iqtisodiy, madaniy aloqalar uchun xizmat qiluvchi uslubdir. Bu uslub hujjatchilik xarakteri bilan ajralib turadi. Shunga ko‘ra, yozma nutqning xizmatga doir bu turi davlat qonunlari, farmonlar, farmoyishlar, buyruqlar, bayonotlar, shartnomalar, idora hujjatlari, e’lonlar va boshqa rasmiy yozishmalar ana shu uslubda shakllanadi. Bu uslubning og`zaki va yozma ko`rinishlari, binobarin, ushbu ko`rinishlarning o‘z me’yorlari mavjud. Jumladan, **aniqlik**. Ushbu uslubda shakllangan matnda noaniqlikka, izohli o`rirlarga yo`l qo`yilmasligi lozim. Rasmiy uslub tilining asosiy xususiyati aniqlik va ixchamlikdir, unda muayyan nutqiy qoliplar, kasb-hunar so‘zlari, atamalar, tayyor sintaktik qurilmalar keng qo‘llanib, nutqning aniq va ravshan ifodalanishini ta’minlaydi⁸⁰.

Qolip so‘zlar (Klishe). Ariza, qaror, bildirishnoma, ma’lumotnomma, shartnoma, tabriknoma singari turli xarakterdagi rasmiy hujjatlarning har birining o`ziga xos bayon etish qolipi bo`ladi. Ayni paytda, ularning har birining alohida so‘z va turg`un birikmalari ham mavjud bo`ladi. Rasmiy uslubdagи uchrashuvlar yoki hujjatlardagi kirish so‘zlari har bir tilda mavjud qoliplardir. Bunga salomlashish, murojaat va minnatdorchilik kabi qolip so‘zlari kiradi. Misol uchun: *Salomlashish qolip so‘zlari*: 尊敬的女士们先生们，你们好 *zunjing de nushimen xianshengmen, nimenhao—Assalomu alaykum, hurmatli xonimlar va janoblar*; *Murojaat qolip so‘zlari*: 尊敬的总统阁下 *zunjing de zontong gexia – Hurmatli prezident olivyjanoblar*; 尊敬的同事们，朋友们 *zunjing de tongshi men, pengyou men – Hurmatli hamkasblar, do’star*: 亲爱的乌兹别克人民 *qinai de wuzibieke renmin – Aziz o‘zbek xalqi*; 亲爱的同胞们 *qinai de tongbao men – Aziz vatandoshlar*; *Minnatdorchilik va izhor qolip so‘zlari*: 很高兴与您会晤 *hen gaoxing yu nin huiwu – Siz bilan uchrashganidan bag‘oyatda mamnunman*;

Shuni aytib o‘tish lozimki, so‘zlashuv uslubida huddi shu gapni 很高兴跟你见面 *ko‘rinishida ifoda etiladi*.

借此机会我想向您表达我的敬意 *jieci jihui wo xiang nin biaoda wode jingyi* – Shu fursatdan foydalanib sizga o‘zimning hurmatimni ifoda etmoqchiman. 表示感谢您 *biaoshi ganxie–minnatdorchilik bildiraman*.

Ushbu uslub uchun jargonlar, oddiy so‘zlashuvga xos so‘zlar, emotional-ekspressiv bo‘yoqqa ega bo‘lgan so‘zlarning ishlatalishi me’yor sanalmaydi va shu jihatli bilan boshqa uslublardan keskin farq qiladi.

⁸⁰ <http://n.ziyouz.com/kutubxona>

Rasmiy uslubning grammatik me'yori ham alohida xususiyatlarga ega. Masalan, ot so`z turkumiga oid so`zlar ko`p ishlatiladi. Noaniqliklarga yo`l qo`ymaslik maqsadida ular olmoshlar bilan almashtirilmaydi. Bu uslubda fe'lning harakat nomi shakli faol qo`llaniladi, gapning kesimi ko`pincha hozirgi zamonning majhul nisbatida ifodalanadi, hujjatning xarakteriga qarab shart mayli shakliga tez-tez murojaat etiladi. Rasmiy uslubda yozilgan matnlar uchun barcha morfologik vositalar va kategoriyalarning qo`llanilishi bir xil darajada emas. Masalan, son va olmoshlar bu uslubda boshqa so`z turkumlariga qaraganda ikkinchi darajali omil hisoblanadi. Rasmiy uslubning sintaktik xususiyatlari ajralib turadi. Tilni egallashni va uni tabiiy ravishda gapirishni istagan har bir kishi uslubni o'zlashtirishi kerak.

Rasmiy uslub. Rasmiy uslub- (rasmiy) ish xatlarini, shartnomalarni, bitimlarni, ma'ruzalarni, umuman, hujjatlar uchun yozishda ishlatiladi. Minimal qisqartirishlar soni va to'liq fe'l shakllaridan foydalanish rasmiy uslubning birinchi xususiyatidir. Oddiy va murakkab takliflar rasmiy-biznes uslubining ikkinchi darajali belgisidir.

Uchinchi xususiyat norasmiy dialoglarga qaraganda uzunroq so'zlardir. Rasmiy uslubning to'rtinchi qiziqarli xususiyati bu qisqartmalarning matnda birinchi marta eslatilishida dekodlanishi. Istisnolar bu allaqachon ma'lum bo'lgan qisqartirishlardir va shubhasiz savol tug'dirmaydi: masalan, BBC, NATO va boshqalar.

Rasmiy nutq uslubining beshinchi xarakterli xususiyati hissiy neytrallik yoki hatto fikrni taqdim etishning quruqligi va jiddiyligidir. Masalan, "?!", "!!!" belgilari. Ish yozishmalarida, shuningdek, hissiy jihatdan yorqin taqqoslashlarda, metaforalarda va tasvirlarda qo'llanilmaydi. Va nihoyat, rasmiy biznes uslubi taqdimotning anonimligini nazarda tutadi. Hujjatlarda "men ko'rib chiqaman ...", "biz ... aytamiz ..." iboralari nomuvofiqdir, rasmiy uslubga mos keladiganlar : "u ... hisoblanadi ...", "aytilgan ...".

Norasmiy aloqa uslubi. Norasmiy uslub og'zaki tilga iloji boricha yaqin: jarangdor va sintaksis buzilishi, shaxsiy olmoshlar (masalan, "Menimcha ...", "Biz istaymiz...") va qisqartirilgan fe'llarning shakllari uning o'ziga xos xususiyatlari. Shuningdek, norasmiy yozishmalar va muloqotda jumlalar ko'pincha qisqartiriladi.

Norasmiy uslubning yana bir muhim va xarakterli xususiyati - bu fe'lli fe'llardan faol foydalanish: masalan, "U urinishdan voz kechdi", "Biz yechimni ishlab chiqishimiz kerak". Xitoy tilida rasmiy shakldagi

“uchrashmoq” so‘zining uch xil ko‘rinishi mavjud. Ular qo‘llanilishiga ko‘ra farqlanadi. 会晤 huiwu – umumiyligini qo‘llaniladi; 会见huijian—qayerdadir uchrashganda; 接见jiejian—kutib oluvchi tomonidan aytildi.

Muhimi, muayyan vaziyatda nutqning muayyan uslubini qo‘llashning muhimligini aniq tushunishdir. Ushbu bilimlar kundalik amaliyotda, imtixon topshirishda, xalqaro miqyosdagi konferensiyalarda, (rasmiy yoki norasmiy) xat yozishda foydali bo‘lishi mumkin. Shuningdek, rasmiy uslubni chuqurroq o‘rganish, uni so‘zlashuv uslubidan farqlay olish, suhbatda to‘g’ri nutq uslubini tanlash har qanday munosabatda muvaffaqiyat garovidir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Горелов В.И. “Стилистика современного китайского языка” – М., “Просвещение”, 1979.
2. 中国语文, 1961年8号20页
3. A.Shomaqsudov, I.Rasulov, R.Qo‘ng‘urov, H.Rustamov. O‘zbek tili stilistikasi. – Т., “O‘qituvchi”, 1983.
4. www.n.ziyouz.com – elektron resursi

XITOY DIPLOMATIK TERMINOLOGIYASINI O’ZBEK TILIGA TARJIMA QILISH MURAKKABLIKLARI

Akbar TURSUNBOEV, “Sinxron Tarjima” yo‘nalishi 1-kurs magistranti

Ilmiy rahbar: PhD. Ergash Ochilov

Tarjima o‘ta murakkab va ko‘p qirrali hodisa sifatida paydo bo‘lib, uning barcha muhim tomonlarini batafsil ta’rif bilan tasvirlash juda qiyin. Avvalo, shuni yodda tutish kerakki, tarjima so‘zining o‘zi noaniq va hatto ma’lum bir ilmiy intizom doirasida kamida ikkita turli tushunchalar bilan bog‘liq: tarjima intellektual faoliyat turi sifatida, ya’ni jarayon va tarjima ushbu jarayon natijasidir hamda faoliyat mahsuli, boshqacha aytganda tarjimon tomonidan yaratilgan nutq ishi⁸¹. Biz mashhur olimlarga tegishli tarjima ta’rifiga misollar keltiramiz:

A.V.Fedorov: “Tarjima, avvalambor, ikki tilning o‘ziga xosligi va u yoki bu janrning boshqa toifalariga tegishli materiallar bilan asl nusxa o‘rtasidagi munosabat nutq ishi deb hisoblanadi.”

⁸¹ Гарбовский Н.К. Теория перевода. Учебник. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 6 с

«Tarjima qilish, boshqa til orqali ilgari aytilgan narsani bir til orqali to‘g‘ri va to‘liq ifodalash” degan ma’noni anglatadi»

«Tarjima jarayoni oson va qulay vaziyatlarda qanchalik tez sodir bo‘lishidan qat’iy nazar, muqarrar ravishda ikki nuqtaga bo‘linadi»

J.I.Retsker: «Tarjimonning vazifasi – boshqa til orqali asl nusخанинг стилистик ва экспрессив xусусиятларини saqlab qolgan holda, uni aniq va to‘liq yetkazishdir. Tarjimaning “yaxlitligi” bilan yangi til asosidagi shakl va tarkib birligini tushuniladi. Agar tarjima aniqligining mezoni har xil tillarda yetkazilgan ma’lumotlarning o‘ziga xosligi bo‘lsa, unda ma’lumotni ekvivalent vositalar bilan uzatuvchi bunday tarjima yaxlit (to‘liq huquqli yoki yetarli) deb tan olinishi mumkin. Boshqacha qilib aytganda, asl nusxada aytilgan narsani tarjimada takrorlashdan farqli o‘larоq, balki unda aks etgan narsani ham yetkazish kerak. Bu talab matnning to‘liq tarjimasi va alohida qismlariga nisbatan qo‘llaniladi»⁸²

S.A.Nosirova: Xitoy diplomatiyasi tarixiga bir nazar. Xitoycha ijtimoiy-siyosiy va diplomatik terminologiya genezisini o‘rganar ekanmiz, albatta, Xitoy diplomatiyasi tarixiga bir nazar tashlashimiz lozim bo‘ladi. Bunday qaror qo‘yidagi holatlarda asoslanadi.

Birinchidan, Har qanday tushunchalar, shu jumladan diplomatik tushunchalar sistemasi muayyan terminlarni tartibga keltiradi, umumlashtiradi va boshqa ilmiy jihatlarini o‘rganadi.

Ikkinchidan, Xitoy diplomatik terminologiyasi tashqi siyosat, savdo-sotiқ, investitsiya, moliya, fan va texnika, madaniyat, marifat, sport va boshqa sohalardagi aloqalar, xalqaro munosabatlar, ijtimoiy va iqtisodiy taraqqiyot bilan uzviy ravishda rivojlanib boradi.

Uchinchidan, diplomatik terminlar umumiste’moldagi so‘zlardan farqli ravishda davlat, hukumat va jamiyatning doimiy nazorati ostida bo‘ladi. Xitoy tilida ham boshqa tillardagidek diplomatik terminlar o‘z-o‘zidan paydo bo‘lib qolmaydi. Aksincha, ular zaruriyatga qarab ijod qilinadi, asta-sekin qo‘llanishga kiritiladi, ya’ni muayyan termin oldin mamlakat ichida, turli darajadagi davlat va partiya rahbarlari nutqlari, chiqishlari, so‘ngra xalqaro doirada sinov va tajribadan o‘tkaziladi⁸³. Tarjima ta’riflari tarjimonni umumiyl ma’noda fazilatlarini bayon etadi. Tarjimon – bir vaqtning o‘zida ikki madaniyatga murojaat qilgan ikki tilli odam.

⁸² Гарбовский Н.К. Теория перевода. Учебник. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 7 с

⁸³ Nosirova S.A. Xitoy tili diplomatik terminologiyasi. Maruza matnlari. Toshkent Davlat Sharqshunoslik Instituti. Toshkent–2009. Xitoy diplomatiyasi: Kecha va Bugun. –26–27 bet

Shunday qilib, tarjimaning ma’nosini aniqlab bo‘lgach, biz tarjimaning lingvistik xususiyatlariga o‘tamiz, bu esa diplomatik terminologiyada tarjimaning qiyinchiliklarini o‘rganishga imkon beradi. Biz ko‘rib chiqadigan birinchi narsa – bu tarjimaning tilga xos xususiyatlari. O‘z tarixi davomida har bir til, bu tilda gaplashadigan odamlarning urf-odatlari va xususiyatlarining o‘ziga xos xususiyatlarini o‘z ichiga oladi, uning tarixi haqidagi faktlar ushbu tildan foydalanadigan jamoaning etnografiyasi bilan bog‘liqdir. Chet tilini o‘rganish jarayonida odam, shubhasiz, bularning barchasi bilan muqarrar ravishda tanishadi, ammo tarjimon lingvistik-etnik voqelik sohasi mutaxassisni sifatida ushbu bilimlarga maksimal darajada muhtojdir⁸⁴.

Matnning lingvoetnik o‘ziga xosligi muammoasi dastlab XVIII-XIX asr oxirlarida muhokama mavzusiga aylandi. To‘g‘ri, keyin u “milliy rang” masalasi edi. Matnning “milliy va tarixiy o‘ziga xosligi” sifatida uning XX asrdagi eng yirik tadqiqotchilarining lug‘aviy-etnik xususiyatlari bilan izohlanadi. S.Vlaxov va S.Florin. XX-XXI asrlar oxirida tadqiqotchilar diqqat markazida til madaniyatining o‘ziga xos xususiyatlari va uning til hamda matnda aks ettirilganligi edi⁸⁵.

Shunday qilib, Andrey Lefebvre o‘zining «**Constructing Cultures**» kitobida⁸⁶ nafaqat til tuzilmalari doirasidagi tarjimani ko‘rib chiqadi. O‘z ishida u ikki til madaniyati xususiyatlarini, ularni taqqoslash va tarjimada aks ettirishni tahlil qilish zarurligini ta’kidlaydi. Buning uchun u turli xil xalqlarning arsenalida mavjud bo‘lgan madaniy panjaralar tushunchasini, ya’ni umumiy yoki har xil kelib chiqishi, umumiy rivojlanish yoki turli xil rivojlanish qonuniyatlari tufayli turli xalqlar orasida bir-biriga mos kelishi, turli xalqlarning tarixiy aloqalari va mutlaqo farq qilishi mumkin bo‘lgan madaniyat qatlamlarini kiritadi.

Keling endi mamlakatning “tarixi” tarjimon uchun qanday qiyinchiliklar keltirib chiqarishi mumkinligini ko‘rib chiqaylik. Har bir mamlakatning tarixi individualdir. Bu ma’lum bir tarixiy davrda yangi terimlarning paydo bo‘lishiga yordam beradi. Ushbu atamalar tarixiy ma’lumotlarga ko‘ra faqat ushbu mamlakatga xosdir. Masalan, Xitoy

⁸⁴Алексеева И.С. Учеб. пособие для студ. филол. и лингв фак. высш. учеб. заведений. – СПб.: Филологический факультет СПбГУ; М.: Издательский центр «Академия», 2004. – 171 с.

⁸⁵ Алексеева И.С. Учеб. пособие для студ. филол. и лингв фак. высш. учеб. заведений. – СПб.: Филологический факультет СПбГУ; М.: Изд. центр «Академия», 2004 – 172 с

⁸⁶ Алексеева И.С. Учеб. пособие для студ. филол. и лингв фак. высш. учеб. заведений. – СПб.: Филологический факультет СПбГУ; М.: Изд. центр «Академия», 2004. – 143 с.

o‘zining butun tarixidagi eng qadimgi tsivilizatsiyalardan biri bo‘lishiga qaramasdan, u o‘zini erkin tutishi (Xitoy gegemonligi) bilan ajralib turadi va madaniy o‘zlashtirishga intilmadi; ularning madaniyatini yoyish istagi ham yo‘q edi⁸⁷.

Faqat XIX asr 60-yillarida Xitoy dunyoga “ochila” boshladi (对外开放 duì wài kāi fàng) va bu xitoy diplomatiyasida yangi terminologianing rivojlanishiga o‘z hissasini qoshdi, bu o‘zbek tiliga tarjima qilganda: “ochiq eshiklar siyosati; tashqi dunyoga ochiqlik” deyiladi. Bu atama faqat Xitoy diplomatik terminologiyasi tegishli, chunki bu Xitoy jamiyatini modernizatsiya qilishining tarixiy jihatlari bilan bog‘liq. **Masalan:** «对外开放 政策只会变得更加开放» tarjimasi “Tashqi ochiqlik siyosati yanada ochiq bo‘ladi”.

Shuningdek, “Xitoy modeliga muvofiq modernizatsiya” atamasini tarjimasi «中国式的现代化» “Xitoy xususiyatlari bilan sotsializm” «中国特色的社会主义» Diplomatik hujjatlardan misol keltiramiz: “Islohotlar va ochiqlik siyosati”

«改革开放政策»路子走对了，政策不会变。（邓小平。一九八三年六月十八日）我们搞的现代化，是中国式的现代化。我们建设的社会主义，是有中国特色的社会主义。我们主要是根据自己的实际情况和自己的条件，以自力更生为主。我们现在的路子走对了，人民高兴，我们也有信心。我们的政策不会变。要变的话，只会变的更好。对外开放政策只会变的更加开放。路子不会越走越窄，只会越走越宽。路子走窄的苦头，我们吃得太多了。

Ushbu murojatnomada so‘nggi satrlarning «路子走窄的苦头，我们吃得太多了» tarjimasi: «Biz tor yo‘llarning og‘riqini keragidan ham ko‘p boshdan kechirdik» Shu nuqtai nazardan, 吃苦头 iborasi “toqat qilmoq, qiyinchiliklarga sabr qilmoq” degan ma’noni beradi. Bu yerda fe’l tarkibiy qismini ob’ektdan ajratib olishga imkon beradigan fe’l-ob’yekt tuzilishi bo‘lsa⁸⁸, bunday hujjatni tarjima qilish uchun tarjimon mamlakatning tarixiy va siyosiy vaziyatidan xabardor bo‘lishi kerak, aks holda tarjimon tarjima jarayonida juda qo‘pol xatoga yo‘l qo‘yishi mumkin.

Tarjima qiyinchiliklarining keying jihatni o‘rganilayotgan tilning grammatik va fonetik xususiyatlari. Grammatika - bu tilning rasmiy

⁸⁷ Алексеева И.С. Учеб. пособие для студ. филол. и лингв фак. высш. учеб. заведений. – СПб.: Филологический факультет СПбГУ; М.: Изд. центр «Академия», 2004. – 70 с.

⁸⁸ Щичко В.Ф., Яковлев Г.Ю., 2012. Китайский язык, Полный курс перевода 2003 – 43 с

tuzilishi (so'z tuzilishi, morfologiya va sintaksis) bo'lib u fonetika va lug'at bilan birgalikda uning ajralmas tuzilishini tashkil etadi. Grammatikaning asosiy elementlari morfologik sintaksisdir va aynan shu yerda til tizimlari o'rtasidagi asosiy farqlar mavjud bo'lib, ular tarjima-da muayyan qiyinchiliklar keltirib chiqaradi.

Tilning grammatik tuzilishi uning sistemasidagi umumiyligi muhim jixatdir. Affikslar, grammatik qo'shimchalar va so'z yasalishi, sintaktik modellar, so'z tartibi, yordamchi so'zlar va h.k. kabi tilning grammatik tuzilish elementlari grammatik yoki shakliy ma'noni, leksik ma'nolar ning aniq shaklini ko'rsatishga xizmat qiladi. Tarjima qilish jarayonida bu ma'nolami ifodalash muhim muammodir. Turli xil tillarning grammatik shakllari juda kam hollarda ularning ma'no va vazifasiga mos keladi. Qoida sifatida faqatgina qisman ekvivalentlikka ega, bu esa grammatik ma'nolar grammatik shakllar orqali ifodalanishidir, shunga qaramasdan ikki til o'zaro o'xshashdek ko'rindi, faqatgina ularning ma'nolaridagi ba'zi qismlari mos keladi va o'xshash ma'nolar o'zaro farq qiladi. Misol uchun: otlardagi son kategoriyasi ingliz tili, rus tili, o'zbek tilida ham bir-biriga mos keladigandek ko'rindi, aslida esa juda ko'p kelishik qo'shimchalarining qo'llanishida bir-biriga mos kelmaydi. Xitoy va o'zbek tillar misolida esa butunlay farq qiladi. **Masalan:**

忧郁 Yōuyù Melanxolik

犹豫 yóuyù Shoshmang

由于 yóuyú Tufayli

鱿鱼 yóuyú Kalmar baliq

有余 yōuyú Bundan ham yaxshi

优于 yōu yú Ko'proq. Bunda barcha so'zlar "you yu" pin yin bilan ishlatalgan ierogliflar ammo ohanglari bir biridan farq qiladi. Barcha ierogliflarni ma'nosi ham farq qiladi.

Berilgan misollardan shuni anglashimiz mumkinki, so'zlar fonetik jihatdan o'xshash, lekin ma'no jihatidan bir-biridan ancha farq qiladi. Xitoy tilining yana bir qiyinchiligi shundaki yozma tekstdan tarjima qilayotgandagi be'tiborlik juda qo'pol xatoga yo'l qo'yishi mumkin.

水 shui -suv 水 yong-abadiy

止 zhi-taqiqlamoq 止 zheng rasmiy

夫 fu -gongfu 夫 shi- umidsizlik

木 mu-daraxt 木 shu-san'at

干 gan- biskvit 干 yu-tufayli

帅 shuai-sarvqomat 帅 shi-advokat

Tarjimon tarjima qilish jarayonida kontekstdan kelib chiqadi yoki bu holat uchun ahamiyatsiz qoldirishi mumkin emas. Tarjimon tarjima mobaynida so'z tonlarini eshitmay qolgan taqdirda u kontekstga tayaniши mumkin.

Qolipli birikmalar

1. Ikki davlat hukumat delegatsiyalari muzokaralari natijasida quyidagilarga kelishildi, 经过两国政府代表团的会议 同意声明如下

2. Yangi negiz asosida ikki davlat o'rtasidagi aloqalarni rivojlanishi va mustahkamlanishiga poydevor yaratish, 有助于两国关系在新的基础上进一步恐固和发展 Bundan tashqari, rasmiy hujjatlarning kirish qismida quyidagi turg'un iboralarning qo'llanilishi kuzatiladi: 1. Teng huquqlilik va o'zaro manfaatlilik, davlatning ichki ishlariga aralashmaslik hamda suverenitetni hurmat qilish asosida o'zaro hamkorlikning rivojlanishiga intilib, 愿意在平等互利，互不干涉内政，互相尊重主权的基础上进一步发展两国之间的合作. 2. Ikki davlat o'rtasida savdo-sotiq va madaniy-ma'naviy aloqalarni rivojlantirish maqsadida, 204. 为了促进两国之间的通商贸易和文化交流起见

Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki diplomatik terminologiyani o'zbek tiliga tarjima qilishda tarjimon mamlakatning tarixiy va siyosiy vaziyatidan xabardor bo'lishi kerak, aks holda tarjimon tarjima jarayonida juda qo'pol xatoga yo'l qo'yishi mumkin. Notiq fikrini mazkur sohada qabul qilingan terminlar doirasida aniq ifoda etishga harakat qilishi, rasmiy uchrashuvlarga mustahkam tayyorlanishi, diplomatik terminlarni tahlil qilib, ularning zamirida yotgan maqsadni anglab yetishi lozim.

Foydanilgan adabiyotlar ro'yhati:

1. Nosirova S.A. Xitoy tili diplomatik terminologiyasi. Ma'ruza matnlari. Toshkent davlat sharqshunoslik instituti. Toshkent–2009. Xitoy diplomatiyasi: Kecha va Bugun. – 171 bet.
 2. Гарбовский Н.К. Теория перевода. Учебник. – М.: Изд-во МГУ, 2004. - 544 с.
 3. Алексеева И.С. Учеб. пособие для студ. филол. и лингв фак. высш. учеб. заведений. – СПб.: Филологический факультет СПбГУ; М.: Издательский центр «Академия», 2004. - 352 с.
 4. Щичко В.Ф., Яковлев Г.Ю., 2012. Китайский язык, Полн. курс перевода
 5. Алимов В.В., Теория перевода, Перевод в сфере профессиональной коммуникации. 2005.
-

XX-XXI ASRLARDA O'ZBEKISTONDA QILINGAN QUR'ONI KARIM MA'NOLARINING O'ZBEK TILIDAGI TARJIMALARI XUSUSIDA

Oqila SATTOROVA,

TDSHU "Lingvistika" (arab filologiyasi) mutaxassisligi magistranti

Ilmiy rahbar: PhD. Qosimova Sarvinoz

Yurtimiz o'z mustaqilligini qo'lga kiritgan dastlabki yillardanoq, o'zbek sharqshunos olimlari va din ulamolari uzoq yillar davomida diniy ilmlarga muhtoj xalqimizni Qur'oni karim ma'nolaridan bahramand etish uchun, jadallik bilan Qur'oni karim oyatlarining ma'nolarini o'zbek tiliga tarjima va tafsir qila boshladilar. Natijada qisqa davr mobaynida Qur'oni karim ma'nolarining o'zbek tilidagi bir qator tarjima va tafsirlari dunyo yuzini ko`rdi. Bu nashrlar mustaqillik yillarida davlatimiz tomonidan ilmiy meros borasidagi olib borilayotgan yangi zamonaviy siyosat samarasidir.

Ammo shuni alohida e'tirof etish joizki, Qur'oni karim ma'nolarining tarjimasi badiiy asar tarjimasidan bir muncha murakkab hisoblanadi. "Qur'on tarjimasining murakkabligi shundaki, bu tarixiy yoki falsafiy asar, qomus yoki roman emas. Allohning bandalariga aytgan so'zi. Har bir kalimani aniq o'girish kerak. Suralar va oyatlar kuyli, jarangdor. Unda nainki har bir sura, oyat, kalom yoki ibora, hatto ayrim harflar ham ma'-noli yoki timsol o'rnida keladi. Uning talab va tamoyillari har bir davrning asosiy talablariga javob beradi. Bizning kundalik hayotimiz, tafakkurimiz, harakat tarzimiz, ma'naviyatimiz uchun g'oyat muhim dasturdir. Bulardan qay birini tarjimada berish mumkin? Aniqlik ifodaviylikka, to'g'rilik majoziylikka, mantiq tavsifiylikka, qisqasi, shakl mazmunga hadeganda vobasta bo'lavermaydi. O'sha abadiy va azaliy tarjimaviy qurban, nimanidir orttirish va nimadandir mahrum bo'lish muammolari har qadamda pand beraveradi. Tarjimon doimiy suratda o't bilan suv orasida turadi."⁸⁹

"Qur'oni karim tarjimasi o'ta murakkab va ma'sulyatli bo'lganligi sababli uni tarjima qilishga har qanday tarjimon ham jur'at eta olmaydi. Buning uchun juda katta tayyorgarlik va ilohiy madad lozim. Bunda har bir tarjimon o'z ilmi darajasida, o`zi idrok etgan ma'nolarni berishga

⁸⁹ Salomov G'. Ey umri aziz. 1-kitob. –T.: Sharq, 1997. –B. 219.

intiladi. Shu boisdan ham tarjimalar davomli va bir-birini to‘ldirib boradi.”⁹⁰

Ammo shu kabi, qiyinchiliklaraga qaramasdan, Allohning nazari tushgan ushbu yurt farzandlari ichida islom ilmlari daholari, xususan, tafsir va hadis ilmlarining buyuk namoyondalari yetishib chiqdi. Qur‘oni karim ma‘nolarini o‘zbek tiliga o‘girish borasida ham ulkan ilmiy izlanishlar olib borildi. Qur‘oni karim ma‘nolarini o‘zbek tiliga o‘girgan olimlardan biri domla Hindistoniy tahallusi bilan mashhur bo`lgan Shayx Muhammadjon mulla Rustam o‘g‘li hazratlaridir. U zotning tafsir kitobi “Bayon al-Qur‘on fi tarjamati al-Furqon” deb nomlangan bo‘lib, u 6 jilddan iborat qo‘lyozma asardir. Uning birinchi jildi qisqa muqaddima bilan boshlanadi.

“Tafsirning birinchi jildi Qur‘oni karimning “Fotiha” surasidan boshlanib, “Niso” surasining 147-oyatida tugaydi, yani bu jild Qur‘oni karimning birinchi besh porasini o‘z ichiga oladi. Ikkinci jild 6-poradan boshlanadigan “Niso” surasining 148-oyatidan boshlanib, ”Tavba”surasi 93-oyatning oxrida tugaydi. Uchinchi jild “Tavba”surasi 94-oyatdan boshlanib, “Kahf”surasi 74-oyatning oxri, ya‘ni “Muso” alayhissalom aytdilar” jumlesi bilan yakunlanadi. Jild 11-15-poralarni o‘z ichiga oladi. To`rtinchi jild “Kahf” surasi 75-oyatdan boshlanib, “Ankabut” surasining 44-oyati bilan yakunlanadi. Bu jild 16-20 poralarni o‘z ichiga oladi. Beshinchi jild “Ankabut” surasining 45-oyati bilan boshlanib, “Josiya” surasining 37-oyati bilan yakunlanadi. Bu jild 16-20 poralarni o‘z ichiga oladi.

Oltinchi jild “Bismillah”dan so‘ng “Ahqof” surasining 1-oyati “Qur‘onni nozil qilmoqlik Alloh taolo tarafidanki, Ul hamma narsani g‘olib va mudabbirdur.” bilan boshlanib, “Nos” surasining tafsiridan so‘ng Qur`on duosi bilan yakunlanadi. Bu jild Qur`oni karimning 26-30 poralarini o‘z ichiga oladi.”⁹¹

Qur‘oni karimni o‘zbek tilidagi tarjimalaridan yana biri f.f.d., prof. Mutallib Usmonov boshchiligida, Hoji Ismatulloh Abdullayev (fil.f.d.), Abdusodiq Irisov (f.f.n) va Ubaydulloh Uvatov (fil.f.n) kabi sharqshunos olimlar guruhi tomonidan mustaqillikning dastlabki yillarida nashrga

⁹⁰ Obidov R. Qur’on mavzularining ma’naviy-tarixiy ahamiyati. –T.: Toshkent islom universiteti, 2006. –B.210.

⁹¹Obidov R.O`rta Osiyo olimlarining tafsir sohasidagi xizmatlari. –T.:Toshkent islom universiteti, 2009.-B.46-49.

tayyorlanib, 2004-yilda chop etilgan edi. U O‘zbekiston Respublikasi FA Sharqshunoslik institutida Qur‘oni karimning o‘zbek tilidagi ilmiy-izohli tarjimasining 15 porasini o‘z ichiga olgan 1-kitobdir. “Bu davr zamonaviy o‘zbek islomshunosligida Qur‘oni karimning o‘zbekcha tarjimasini amalga oshirish tajribasi yo‘q edi. Shu boisdan islomshunos mutaxassislar oldida g‘oyat murakkab vazifa turar edi. Zero, bu tarjima mavjud bo‘lgan tarjimalardan farqlanib turuvchi ilmiy-akademik tarjima nashri bo‘lishi lozim edi. Olimlar zimmasida Qur‘oni karim va islom bo‘yicha ko‘pchilik bilgan ma‘lumotlarni zamonaviy til va uslubda o‘z–bek kitobxonlariga yetkazish masalasi turadi.

Ilmiy-akademik tarjimaga, bir guruh yetuk olimlar o‘z hissalarini qo‘sghanlar. Tarjima turli saviyada bajarilgan bo‘lsa ham, umuman olganda, Qur‘onni o‘rganish, uning oyatlari mazmunlari bilan o‘zbek xalqini tanishtirish yo‘lida juda katta ish qilingan. Prof. Mutallib Usmonov Qur‘oni karimning ochqichi bo‘lgan 1-“Fotiha” va eng uzun suralari bo‘lgan 2-“Baqara” hamda 3-“Oli Imron” suralarini tarjima qilib, ilmiy izohlar bergen. Kitobning kirish qismi ham shu olimning qa-lamiga mansub. Kirish ikki fasldan iborat bo‘lib, “*Qur‘oni karim qadimiyy diniy, tarixiy va madaniy obida*” degan 1-faslda “*din tarixi fanning muammolari*”, “*Xalqlar tarixi va diniy yozuvlar*”, “*Islom tarixining davrlari va manbalari*” haqida mavzularga muallif Sovet tuzumi davrida Qur‘oni karimning o‘rganilish darajasi haqida batafsil ma‘lumot bergen. Kirish, 2-faslda esa Muhammad payg‘ambarning hayoti va faoliyatini uch davrga bo‘lib, “*Muhammad payg‘ambarning Makkadagi targ‘ibotlari*” va “*Muhammad payg‘ambarning Makkadagi faoliyatlari*”ni batafsil ilmiy tahlil qilib bergen. 3-faslda esa Qur‘on tarixi bayon etilgan. Unga Qur‘oni karim ilmlariga xos masalalar, jumladan, “*Qur‘on suralarini to‘planishi va dastxat qilinishi*”, “*Qur‘onning ichki tuzilishi*” mavzulari sharqshunos olimlarning fikrlariga tayangan holda yoritib berilgan”⁹²

Abdusodiq Irisov Qur‘oni karimning 4-“Niso”, 5-“Moida”, 6-“An‘om”, 7-“A‘rof”, 8-“Anfol”, 9-“Tavba” suralarini tarjima qilgan. Hoji Ismatulla Abdullo mazkur kitobning 10-“Yunus”, 11-“Hud”, 12-“Yusuf”, 13-“Ra‘d”, 14-“Ibrohim”, 15-“Hijr”, 16-“Nahl” suralarini tarjima qilgan. Ubaydulla Uvvatov 17-“Al-Isro” surasini tarjima qilgan. “Tarjimada so‘zni topib, o‘z joyiga qo‘ya bilish juda muhim ish. Agar bir so‘z yoki ibora, boringki, qandaydir bir grammatik qo‘sishimcha ham o‘z o‘rniga tushmasa

⁹²Obidov R.O`rta Osiyo olimlarining tafsir sohasidagi xizmatlari.-T.:Toshkent islom universiteti, 2009. –B . 49-51.

yoxud sal yasamaroq chiqib qolsa, butun asarning tarovatiga putur yetishi hech gap emas”⁹³.

“Tarjimon zimmasidagi ma’suliyatning qanchalik katta va og‘irligini shundan ham bilsa bo‘ladi. Zero, tarjima til biladigan har qanday kishi shug‘ullanib ketaveradigan ish emas, uning o‘z talablari, qoidalari, nozikliklari, qiyinchiliklari, murakkabliklari mavjudki, ularni muvaffaqiyatli hal qilib, mukammal tarjima yaratishning o‘zi bo`lmaydi.”⁹⁴

Ma‘lumki, tarjima qilish jarayonida tarjimonning eng muhim vazifasi asliyatdagi jumlada muallif nimani nazarda tutib qalam tebratgan bo`lsa, uni ana o‘shanday qilib tarjima tilida kitobxonga yetkazib berishdir. Bu esa tarjimondan yuqori malaka va yuksak mahoratni talab qiladi. “Tarjima qilish uchun so‘zlarning asosiy lug‘aviy mazmuni-yu, grammatik qoidalarini bilishning o‘zi kifoya emas. Buning uchun tilni his etish lozim.”⁹⁵ Yuqoridagi fikrlarning barchasi bu badiiy asar tarjimasi uchun qo‘llaniladigan fikrlardir. Diniy asarlar ayniqsa Qur‘oni karim tarjimasi xususida fikir yuritadigan bo‘lsak, tarjimon oldidagi masuliyat ikki kara ortadi. Ana shunday og‘ir va masulyatli vazifani zimmasiga olib Qur‘oni karim ma‘nolarini o‘zbek tiliga o‘girgan mufassirlarimizdan biri Shayx Alouddin Mansurdir. Mufassir 1990 yilda Qur‘oni karimni zamonaviy o‘zbek adabiy tiliga izohli tarjima qildi. Ushbu tarjimalar “Sharq yulduzi” jurnalining 3-sonidan boshlab nashr etildi. 1992 yilda esa “Qur‘oni karimning izohli tarjimasi” kitobini tarjimon ancha tuzatishlar to‘ldirishlar bilan “Cho‘lpon” nashriyotida chop qildirdi. Yozuvchi Xayriddin Sultonovning aytishicha, 80-yillarning boshlaridayoq Alouddin Mansur ziyorilar orasida din aqidalaridan xabar bera boshlagan va ko‘philikni iymonga qaytargan. Sovet davlatida bunday ishga jazm etishning o‘zi jasorat bo`lib, Alouddin Mansur e‘tiqodining teranligidan dalolat beradi. Xayriddin Sultonov takidlaganidek: “Alouddin Mansur bizga har safar ma‘rifat olib kelardi. Mana bugun o`sha ma‘rifat parvarlik sayi-harakating samarasи sifatida mazkur tafsir vujudga keldi”. Alouddin Mansur rahbar bo`lgan Qur‘oni karimni o‘rganish markazi ushbu xayrli ishni davom ettirish, Qur‘oni karimni o‘zbek tilidan tashqari qirg‘iz, qozoq, qora-qalpoq va rus tillariga ham tarjima qilib, 1 milion nusxdadan ortiq nashr etilgan kitob Qur‘oni karim ma‘nolarini o‘rganishga qiziquvchi turli mil-

⁹³ Salomov G‘., Komilov N. Jahongashta ruboiylar // Tarjima san’ati (Maqolalar to‘plami). 3-kitob. –T.: G‘. G‘ulom nomidagi Adabiyot va san’at nashriyoti, 1976. B.130.

⁹⁴ Ochilov E. //Sharq tarjimashunosligi:tarixi,hozirgi kuni va kelajagi (Maqolalar to`plami).-T.:2013.B.41.

⁹⁵ Salomov G‘. Tarjima tashvishlari. -T.: G‘afur G‘ulom nomidagi Adabiyot va san`at 1983.-B.28.

lat kishilariga yetib bordi. Qur‘oni karimning o‘zbek tilidagi ma‘no tarjimalaridan yana biri shayx Muhammad Sodiq Muhammad Yusuf hazratlari tomonidan amalga oshirilgan bo‘lib, ushbu kitob “Tafsiri hilol” nomi bilan nashrga chiqqan. “Tafsiri Hilol” avvaliga 30-pora, so‘ng 29-pora, keyinchalik Qur‘onning barcha suralarini 1991 yildan 1998 yilgacha eng mukammal tarjima va izohlar bilan 21 ta kitob holida turli joylarda nashr ettirdi.”⁹⁶ 2007 yili “Sharq” nashriyotida 6 tomli qilib, katta kitob shakida 5000 nusxada chop etildi. 2008 yili yana “Sharq” nashriyotida 6 tomli kitobi qayta 5500 nusxada nashr qilindi. Shu yili “Tafsiri Hilol”ning 7-juzi qilib faqat oyatlari tarjimasini (izohlarsiz) “Qur‘oni karim va o‘zbek tilidagi ma’nolari tarjimasi” deb nomlab, U ham “Sharq” nashriyotida 15000 nusxada chop ettirildi.

Qur‘oni Karimning o‘zbek tilidagi tarjimalaridan yana biri 2001 yil Shayx Abdulaziz Mansur tomonidan kitobxonlarga taqdim etildi. Mazkur tarjima “Qur‘oni karim ma’nolar tarjima va tafsiri” nomi bilan “Toshkent islam universiteti” nashriyotida 10000 nusxada nashr etildi. Tarjima kitobning “Qur‘oni karim ma’nolarining tarjimasi” deb nomlanganligi ushbu kitobning va unda bajarilgan ishning mohiyatini aniq ko‘rsatadi. Tarjimon oyatlarni izohlashda qisqa va hoshiya sharhlardan foydalangan. Tarjimada ba‘zi oyatlar ma’nolarini, ulardan chiqadigan shar‘iy hukumlari mavjud tafsirlardan izohlash va sharhlash maqsadida olingan iqtiboslarni har bir sahifaning pastki qismida batatsil berilishi natijasida tarjima tafsir holiga kelgan. Oyatlar ma’no tarjimalari bilan bir sahifada yonma-yon berilishi esa, foydalanishni ancha qulaylashtirgan.

Qu‘roni karim ma’nolarining o‘zbek tilidagi so‘ngi tarjimasi Usmonxon Alimov tomonidan 2019 yilda 6 jildli kitob shaklida bosmadan chiqdi. Ushbu to‘plam “Tafsiru Irfon” deb nomlanib, unda oyatlar ma‘nosini zamondosh o‘quvchilarimizga iloji boricha tushunarli, soda va ravon bo‘lishiga harakat qilingan. Bunda oyatlarning ma‘no tarjimasida qavs ichidagi izohlardan iloji boricha vozkechilgan. Qolaversa ushbu kitobni yozishda zamonaviy fan texnika yutuqlari va kashfiyotlari bayon etilgan ilmiy kitoblardan ham foydalanilgan.

“O‘zbek tilidagi yana bir tarjima Qur‘on karimning 30-porasi (Fotiha, Nabaadan Nos surasigacha) sharqshunos olim, Jordaniya qirolligi akademiyasining a’zosi Shamsiddin Boboxonov tomonidan amalga oshirilgan. Ushbu tarjima 1991 yili (Toshkent, Sharq merosini o‘rganish aka-

⁹⁶ Karomatov H. Qur‘on ma’nolarining o‘zbekcha tarjimalari .Tarjima nazariyasi va adabiy-lisoniy aloqalar. –T . 1992. –B. 11.

demiysi) va 1992 yili (Perm, COMIL, bu nashr o‘zbek va arab tillarida) nashr etildi. Mutarjim kirish so‘zida yozishicha: “Bu ishda biz izohli tarjima uslubini ixtiyor etdik va oyatlar ma’nosini iloji boricha aniqroq tarjima etishga harakat qildik.”⁹⁷

Qur‘oni karim ma‘nolarini tarjimasi bilan shug‘ullangan ulamolari-mizdan yana birlari Muhammadxon mulla Is`hoq kori Mahjuriy hazratlari bo‘lib, u kishi o‘z farzandlarining ilmu ma‘rifatli va e‘tiqodli bo‘lishlarini o‘ylab, “Fotiha”, “Taborok” va “Amma” suralarini uch tafsir ya’ni birinchisi arabiy “Tafsiri Jalolayn” (“Futuhoti ilohiyya” ham deyishadi), ikkinchisi forsiy “Tafsiri Husayn” dan, uchinchisi esa tatar tilida yozilgan “Tafsiri favoid” kitoblaridan foydalangan holda suralarini tarjima-tafsir qilib beradilar. Muhammadxon mulla Is‘hoq qori o‘g‘li Mahjuriyning Fotiha, Yosin, Taborok va Amma suralariga yozgan tafsirini nashrga tayyorlashda unga ba‘zi qo`shimcha va o‘zgartirishlar kiritilib, kitobxonlar ommasiga taqdim etilgan. Bularidan tashqari, “Qur‘on karimning ayrim suralari tarjimalari matbuot orqali e’lon qilinmoqda. Masalan, “Hidoyat” jurnalida 2008 yil 1-sonidan shu kungacha muntazam chop etilayotgan Muhammad Sharif Juman va Anvar Ahmadlarning “Yusuf” surasi tarjimasi, Qur‘on karimning hozirda amalga oshirilayotgan ma’no tarjimalaridan biridir. Mazkur tarjimasida, avval Qur‘oni karim oyati (arab tilida), so‘ng uning lug‘aviy ma’nosи, ostidan tafsir va bayoni keltirilgan.”⁹⁸

Shuni aytish joizki, Yurtimizda tarjimashunoslikning boshlanish daveri uzoqqa borib taqalmaydi. Bundan tashqari, Qur‘oni karimni tarjima qilish ishlari asosan mustaqilligimizdan keyin boshlangan. Qur‘oni karim ma‘nolarining tarjimalariga e’tibor beriladigan bo‘lsa, ularning kim tomonidan tarjima qilinishiga ko‘ra tarjima uslublari, o‘zbek tilining leksik qatlamidan foydalanish ko‘lami bir-biridan anchagina farq qiladi. Shuningdek, tarjima jarayonida tarjimonlarning arab tili, ya’ni asliyat tasiriga uchrash holatlarini ko‘p uchratamiz. Qur‘oni karim balog‘at va fasohat uslubidagi kitobdir. Undagi oyatlar bitmas tunganmas ma`no majmuyidir. Negaki u oddiy so‘zlar emas, balki inson aqil idrokidan yuqori bo`lgan Allohning bandalariga aytgan kalomidir. Undagi har bir oyat nozil bo‘lish vaqt va sharoitiga qarab, turli voqealardan hodisalar bilan bog‘liq sanaladi. Uning ma‘no ko‘lami nihoyat darajada keng bo‘lganligi bois

⁹⁷ Karomatov H. Qur‘on ma‘nolarining o‘zbekcha tarjimalari . Tarjima nazariyasi va adabiy-lisoniy aloqalar. –T . 1992. –B.26.

⁹⁸Muhammad Sharif Juman, Anvar Ahmad. Yusuf surasi. Hidoyat. №1-12. –T . 2008. -B. 4-5.

ayrim oyatlar hali hanuz mufassirlar o‘rtasita turli bahslarga sabab bo‘lib kelmoqda. Qur’oni karim juda serma’no ilohiy kitobdir. Arab tilini bilish orqali uning zohiriylar ma‘nolarini anglash mumkin. Ammo uning botiniy ma‘nolari ham bor. Shu bois, dastavval Qur‘oni karimni ma‘nolariga sharhlar yozilgan ular soft arab tili ya`ni Qur‘on tilida bo‘lib, ular tafsirlar deb nomlangan. Shunga qaramasdan, Qur‘oni karimning o‘zbek tilidagi ma‘no tarjimalari ustida, yurtimizda ham ko‘plab ishlar amalga oshirilgan ekan. Ayniqsa, Mustaqillik yillarda va undan keyingi yillarda bu soha yanada ravnaq topib bormoqda. Bugungi kunimizga qadar, zamonaviy o‘zbek tilida Qu‘roni karimning barcha oyatlarining ma‘no tarjimalarini qilgan olimlar sifatida: Shayx Alouddin Mansur, Shaxy Abdullaziz Mansur, Shayx Muhammad Sodiq Muhammad Yusuf, Usmonxon Alimov kabi mufassirlarimizni aytishimiz mumkin. Qur‘oni karimning o‘zbek tilidagi ma‘no tarjimalarini ko‘payib borishi tarjimashunoslik oldida muhim vazifalarni keltirib chiqarmoqda. Tarjimalar o‘rtasidagi umumiyy va farqli jihatlar, har bir tarjimonning o‘ziga xos takrorlanmas idividual uslubi, ularning yutuq va kamchiliklarini belgilab berish shular jumlasidandir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Кароматов X., Қуръон маъноларининг ўзбекча таржималари. Таржима назарияси ва адабий лисоний алоқалар.–Т . 1992.
 2. Muhammad Sharif Juman, Anvar Ahmad. Yusuf surasi. Hidoyat. №1-12. –Т. 2008
 3. Obidov R., O‘rta Osiyo olimlarining tafsir sohasidagi xizmatlari. –Т: Toshkent islom universiteti, 2009.
 4. Obidov R., Qur‘on mavzularining ma’naviy-tarixiy ahamiyati. –Т.: Toshkent islom universiteti, 2006.
 5. Ochilov E./Sharq tarjimashunosligi: tarixi, hozirgi kuni va kelajagi (Maqolalar to‘plami).-Т.:2013.
 6. Саломов F., Таржима ташвишлари. -Т.: F.Фулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1983.
 7. Саломов F., Эй умри азиз. 1-китоб. –Т.:Шарқ, 1997.
 8. Саломов F., Комилов Н. Жаҳонгашда рубоййлар // Таржима санъати (Мақолалар тўплами). 3-китоб. –Т.: F.Фулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1976.
-

LINGVOKULTUREMA, LAKUNA VA REALIYA TUSHUNCHALARINING O'ZARO FARQLI JIHATLARI

Laylo ORIPOVA

"Tarjima nazariyasi va amaliyoti" yo'nalishi 4-kurs talabasi

Ilmiy rahbar: PhD. Nilufar Xodjayeva

Dunyo xalqlari o'rtasida o'zaro milliy-madaniy, ijtimoiy-siyosiy aloqalarning jadal suratlar bilan rivojlanishi tarjimaga bo'lgan zaruratni yanada oshirishi tabiiy. Zero, tarjimashunos olim G'aybull Salomov ta'kidlaganidek: "Xalqlarning bir-birlari bilan do'stona munosabat o'rnatishlari, bir-birlarining madaniy boyliklarini o'rganishlari va o'z-lashtirishlarini tarjimasiz tasavvur qilish qiyin"⁹⁹.

Ma'lum bir til vositalari orqali bir tildan ikkinchi tilga tarjima jarayonini amalga oshirar ekanmiz, bu shunchaki "o'girish" emas, balki bir xalq hayotining, milliy xususiyatlarining ikkinchi tilda qayta yaratilishi ekanligini unutmasligimiz lozim. Bu esa o'z navbatida tarjima jarayonida bir qancha murakkabliklarni yuzaga keltiradi. Buning boisi dunyodagi xalqlar, ularning tili, ijtimoiy hayoti va dunyoqarashlari ham turlicha. Bir xalq bilan ikkinchi bir xalq orasida shunday tafovutlar mavjudki, buni tarjimada aks ettira olish tarjimondan ushbu sohadagi chuqur bilim va ijodiy mahoratni talab etadi. Ayniqsa badiiy tarjimada xalqlarning o'zaro milliy-madaniy aloqalari istiqbolining kafolati yuksak mahorat bilan amalga oshirilgan tarjimada aksini topadi. Yuqorida sanab o'tilgan omillarni hisobga olgan holda tarjima borasidagi tadqiqotlar yanada jadallahib, tilni madaniy xususiyatlar bilan baqamti o'rganish, bu sohada nazariy-metodologik manbalarni yaratish yo'lga qo'yildi.

Tadqiqotlar natijasi o'laroq XX asrning 90-yillarida tilshunoslikning linvokulturologiya deb nomlangan yangi tarmog'i vujudga keldi. Bu fan tilshunoslik va madaniyatshunoslik fanlarining kesishgan nuqtasida paydo bo'lgan hisoblanib, til va madaniyatni uzviy bog'liqlikda o'rganadi. Lingvokulturologiya atamasi dastlab V.N.Teliya rahbarligida olib borilgan frazologik birliklar tadqiqi davomida qo'llangan. Uning fikricha "Lingvokulturologiya insoniy aniqrog'i, shaxs va madaniy omillarni uzviylikda tadqiq etuvchi fandir"¹⁰⁰. Shuningdek, rus olimlari V.V.Vorobyev, V.A.Maslova ingliz olimi E.Sepir va boshqa

⁹⁹ G'.Salomov/ Til va Tarjima.-Toshkent: Fan, 1966. B-119

¹⁰⁰ Телия В.Н. Русская фразеология. – М.: 1982. С-20,25

bir qancha olimlar bu borada ilmiy izlanish olib borishgan. Ayni vaqtida bir qancha o‘zbek tilshunoslarinig izlanishlarida ham bu sohaga alohida e’tibor qaratilayotganligining guvohi bo‘lamiz. N.Mahmudov “Tilning mukammal tadqiqi yo‘llarini izlab” kitobi, D.Xudoyberganovaning “Matnning antroposentrik tadqiqi” monografiyasi, Sh.Usmanovaning “Tarjimaning lingvomadaniy aspekti” o‘quv uslubiy qo‘llanmasi, N. Ismtullayeva “Tarjimada realiya va lakuna tushunchalari o‘rtasidagi tafovutlar masalasi” maqolasi shular jumlasidandir.

Biz e’tiborimizni qaratmoqchi bo‘lgan jihat esa lingvokulturologiya va tarjima nazariyasing tadqiq obyektlari sanaladigan lingvokulturemaning lakuna, realiyadan farqli jihatlaridir.Zohiran ular bir-biriga juda o‘xshaydi. Biroq semantik nuqtai nazardan qaralganda bir biridan farqlanadi. Lingvokulturema terminini ilk bor ilmiy momalaga kiritgan V.V.Vorobyev unga quyidagicha ta‘rif beradi: “Lingvokulturema tilning sathlararo birligi sifatida o‘zida lisoniy va nolisoniy omillarning dialektik butunligini namoyon etadi”¹⁰¹. U o‘zida til va madaniyatni mujassam etgani bois faqatgina til va til birliklari bilan emas, balki madaniyat va madaniy birliklar bilan shug‘ullanadi.

Lingvokturema realiya va lakunalarga qaraganda kengroq tushunchani qamrab olib, mazmun va ifoda planiga ega hisoblanadi. Lingvokulturemalarga madaniyatning tarkibiy qismini tashkil etuvchi frazeologik birliklar, so‘z birikmalar, paremiyalar, murakkab sintaktik birliklar, gap, matn kabilarni kirtish mumkin. Lingvokulturemalarni so‘z bilan qiylaganda uning so‘zdan chuqur, teranroq va keng ma’no kasb etishini ko‘ramiz. Shu sababdan frazeologik birlik, so‘z birikmasi singari shaklan va semantik jihatdan murakkab ma’no ifodolovchi til birliklarini unga kiritamiz. Lingvokulturemalar anglatadigan ma’noga to‘xtalar ekan O’.Yusupov “lingvokulturema semantikasiga madaniyatning biror bo‘lagini aks ettiruvchi so‘zlar, frazeologik birliklar, so‘z birikmalar, gaplar, paremiyalar, nutq klischelari, murakkab sintaktik butunliklar, matnlar va h.k. kiradi” degan fikrni ilgari suradi¹⁰². Bundan xulosa qilish mumkinki, lingvokturema ma’lum bir millat yoki xalqqa xos bo‘lib, til va madaniyatning o‘zaro aloqadorligini bildiruvchi, o‘zida lisoniy va g‘ayri lisoniy omillarni mujassam etuvchi va yuqorida ta’kidlanganidek tilning istalgan birligida namoyon bo‘ladigan lingvokturoligiya obyekti

¹⁰¹ Воробьев В.В. Лингвокультурология –М. :РУДН, 2008, С-45,46

¹⁰² Yusupov O’.Q. Tilshunoslikda yangi yo‘nalishlar va ularda ishlataladigan ayrim islohotlar//Filologiya masalalari. –Toshkent, 2011. B-15

hisoblanadi. Masalan, 捷苗助长 *Wang yang bu lao*-Hechdan ko‘ra kech. 虎父虎子 *Hu fu hu zi*-Olma daraxtining tagiga olma tushadi. 捷苗助长 *Ya miao zhu zhuang*-Qosh qo‘yaman deb ko‘z chiqarmoq. Mazkur frazeologik birliklar o‘zida xitoy milliy-madaniy xususiyatini aks ettirib, ularni o‘zbek tilidagi muqobil varianti bilan tarjima qilish maqsadga muvofiqdir. A.E.Mamatov esa lingvokulturema haqida shunday deydi: “Lingvokulturemada lingvistik va ekstralolingvistik dialektik yaxlitlik aks etgan bo‘lib, bu yaxlitlik tushuncha va predmetga oid mazmunni o‘z ichiga oladi. Dialektik aloqa obyektni anglash jarayonida bir tomonidan lingvokulturemaning tilga oid va tildan tashqari komponentlarini, ularning notengligini, farqini, ikkinchi tomondan, ularning mosligini, aynan o‘xshashligini taqozo etadi. Til lingvokulturemaning tarkibiy qismi sifatida nafaqat uning “yuzaki”, ya’ni tilga oid ma’nosи haqida, balki uning “tugal” mazmuni madaniyatning asosi(elementi, segmenti) ekanligi haqida xabar beradi”¹⁰³.

Lingvokturemadan farqli o‘laroq realiya faqat so‘z va iboralarda aks etadi. Bu borada olib borilgan izlanishlar unga turlicha ta’rif berilishi sabab bo‘lgan. Jumladan R.Fayzullayeva tarjimada milliy koloritni aks ettirishni o‘rganar ekan unga quyidagicha izoh beradi: “Realiyalar bir xalq tilida paydo bo‘lib, millatning turmush tarzi, tarixi, madaniyatini o‘zida aks ettiradi va o‘zga tilda uning aniq muqobili bo‘lmaydi”¹⁰⁴. Realiyalar ma’lum bir xalqqa xos bo‘lgan milliy-madaniy jihatlarni aks ettiruvchi birlik bo‘lib, ularda xalqning ijtimoiy kelib chiqishi, milliy ruhi, tarixi va madaniyati bilan bog‘liq axborot zohir bo‘ladi. Realiya faqat bir xalqqa xos bo‘lgani va u boshqa xalq uchun notanish bo‘lgani uchun tarjimada uni ifodalash uchun maxsus usul va metodlardan foydalaniladi. Masalan transasletiratsiya, kalka kabi.

Realiya lotincha so‘z bo‘lib, buyumga, predmetga oid degan ma’noni bildiradi. “Realiyalarga milliy taomlar, kiyim-kechaklar, milliy cholg‘u asboblari, ro‘zg‘or anjomlari, taxalluslar, nomlar, shahar va qishloq xususiyatlari, me’morchilik, geografik nomlar, tabiat manzaralari, hayvon va o‘simgilarning nomlari, daraja, unvon, tabaqa va boshqa bo‘linishni ifodolovchi so‘z, muassasa, tashkilotlar, diniy marosimlar va boshqa

¹⁰³ Маматов А.Э. Слова с национально-культурным компонентом значения как источник формирования языковой личности студентов// Хорижий филология. –№2(39)- Самарканд, 2011

¹⁰⁴ Файзуллаева Р. К проблеме передачи национального колорита в художественном переводе: Дисс. ...канд.филол. наук. – Ташкент,1972. С-93

etnografik belgilarni ifodolovchi so‘z va iboralar kiradi”¹⁰⁵. Realiya borasida ko‘plab tadqiqotlar olib borgan S. Vlaxova va S. Florinlar unga quyidagicha izoh berishadi: “Realiyalar - muayyan bir xalqning hayoti, turmushi, urf-odati, madaniyati, ijyimoiy taraqqiyotiga oid narsa, predmet, voqeal-hodisalarni ifodolovchi so‘z va so‘z birikmalari bo‘lib, milliy va davriy xususiyatlarga egadirlar”¹⁰⁶.

Realiyaning lingvokulturemadan farqli tomoni uning tilning lisoniy emas balki g‘ayrilisoniy tomoni bilan bog‘liq ekanligidir. Ya’ni u madaniyatda o‘z aksini topadi. Shu sabab u lingvokulturemaga nisbatan torroq manoni ifodalaydi. Masalan o‘zbeklarga xos bo‘lgan milliy kiyim, matolar(chopon, yaktak, do‘ppi, adres, atlas), taomlar(pakov), turli geografik joy nomlari (Yangiqishloq, Jarqo‘rg‘on), ismlar (Bo‘ribosar, Bolta, Jumaboy) va boshqalar. Bular faqat o‘zbek millatiga xos so‘zlar bo‘lib ular boshqa tilda tarjima qilinmaydi, kitobxonga tushuntirish uchun tegishli izoh beriladi. Xitoy ayollar milliy kiyimi 旗袍 *qipao*, 四合院 *siheyuan*, 筷子 *kuaizi* singari buyum nomlari realiya hisoblanib, ularning boshqa bir tilda tarjimasi yoki muqobili mavjud emas. Shu sabab bunday so‘zlar transkriptsiya orqali berilib, iqtibos keltiriladi. Madalan, 旗袍 (Xitoy ayollarining milliy ko‘ylagi), 四合院 (to‘rtburchak shaklda qurilgan xitoy an‘anaviy uyi), 筷子(xitoyga xos ovqatlanish tayoqchasi). Shunda tarjimon kitobxonga notanish bo‘lgan buyum, predmet haqida tasavvur uyg‘otadi, ma’lumot beradi.

Realiya, lingvokulturemani tarjimada ifodalashdagi qiyinchilik ularni lakunalarga o‘xshatib qo‘yadi. Lakuna ham tarjima qilib bo‘lmaydigan birlik sifatida talqin qilinadi. Lakuna termini fanga ilk bor J.P.Vine va J.Darbelenlar tomonidan kiritilgan. Ular lakunaga “bir tildagi so‘z boshqa tilda muqobilini topolmagan o‘rinlarda har doim lakuna hodisasi voqelanadi” deb izoh bildirishgan¹⁰⁷. V. G. Gak esa lakunalarni “tilning leksik tizimidagi bo‘shliqlar, bor bo‘lishi kerakdek ko‘ringan so‘zlarning mavjud emasligi‘ deya ta’rif beradi. Ya’ni bir tilda mavjud ma’lum bir tushuncha boshqa bir tilda ham mavjud bo‘ladi, biroq buni ifodalaydigan vosita so‘z mavjud bo‘lmaydi. Lakunaning realiyaga o‘xshash biroq lingvokturemadan farqli tomoni ham ayni shunda, ya’ni u tillar o‘rtasidagi

¹⁰⁵ Fayzullaeva R. Yo‘llar yiroq, ko‘ngillar yaqin// Tarjima san’ati (maqolalar to‘plami). – Toshkent. 1973. B-257

¹⁰⁶ Влахов С., Флорин С. Непереводимое в переводе. Издание третье. Исправленное – Москва: Валент 2006. С-13,48

¹⁰⁷ Vinay J.P., Darbelner J. Stylistique compare du francais et de l’anglais.-Paris, 1958. P-10

madaniy turli xillik tufayli yuzaga keladi. Biroq uni realiyadek tarjima qilish uchun muqobil ham boshqa vosita ham bo‘lmaydi. Shunchaki bu bo‘shliqlikning mavjudligi hisoblanadi. .Shu sababdan “lakuna qiyoslanayotgan tillarning birida mavjud bo‘lgan va boshqasida uchramaydigan grammatik kategoriya, so‘z va so‘z birikmalaridir”¹⁰⁸.

Lakuna lotinchadan tarjima qilinganda “bo‘shliq, chuqurlik, cho‘nqir joy” deya tarjima qilinadi. Lakunalar madaniyatlararo muloqot jarayonida vujudga keladi va tillar orasidagi o‘zaro farq va tafovutlarni qay darajada ekanligini namoyon etadi.Lakuna borasida izlanish olib borgan tad-qiqotchilar unga turlicha ta’rif berishadi. Lakunalar (J.P.Vine va J.Darbeline, V.L.Muravev), oraliq, lakuna (K.Xeyl), zid so‘zlar, oraliqlar, lakunalar yoki til xaritasidagi oq dog‘lar (Y.S.Stepanov), tarjima qilib bo‘lmaydigan so‘zlar (V.G.Chernov), muqobilsiz, nol so‘z (I.A. Sternin), muqobilsiz yoki fonli leksika (L.S. Barxudarov, Y.M. Vereshagin, V.G.Kostomarov), tasodifiy lakunalar, tarjimasiz leksika (L.S. Barxudarov) va h.k. qo‘llanilganini ko‘rish mumkin. Lakunalarni tillarni o‘zaro qiyoslash jarayonida ko‘rishimiz mumkin. Xususan, o‘zbeklarda onaning onasiga ham, otaning onasiga nisbatan ham “buvi” atamasi ishlatiladi. Biroq boshqa tillarda bu tushunchalarni ifodolovchi so‘z ham mavjud. Masalan xitoyliklar otaning onasiga nisbatan 祖母 (zu mu), onaning onasiga nisbatan esa 姥姥 (lao lao) so‘zini qo‘llashadi. Yoki turklarda mos ravishda babaanne, anneanne so‘zlarining ishlatilishi o‘zbek tilida shunday lakunani hosil qiladi. Xulosa o‘rnida shuni aytishimiz mumkinki, lingvokulturema lakuna va realiyalarga nisbatan ancha keng qamrovli tushuncha hisoblanib, u faqat til yoki faqat madaniyat bilan cheklanmaydi, o‘zida har ikki birlikni mujassam etib, ularni hamohanglikda o‘rganadi. Tarjima jarayonida lingvokulturemalar muqobil yoki ekvivalentini topish, realiyalar transkriptsiya va iqtibos keltirish, lakunalar esa to‘ldirish, havolalar keltirish orqali tarjima qilinadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. G‘ Salomov. Til va tarjima. - Toshkent: Fan, 1966
2. Телия В. Н. Русская фразеология. - М. :1982
3. Воробьев В. В. Лингвокультурология – М . : РУДН, 2008
4. Yusupov O‘. Q. Tilshunoslikda yangi yo‘nalishlar va ularda ishlatiladigan ayrim istilohlar//Filologiya masalalari. - Toshkent, 2011
5. Файзуллаева Р.К проблеме передачи национального колорита в художественном переводе: Дисс. ... канд. филол. наук. - Ташкент, 1972.

¹⁰⁸ Огурцова О.А. К проблеме лакунаости//Функциональные особенности лингвистических единиц: Сб. трудов Кубанского ун-та., 1997. С-79

6. Fayzullayeva R. Yo'llar yiroq, ko'ngillar yaqin//Tarjima san'ati Maqolalar to'plami). - Toshkent. 1973.
 7. Влахов С., Флорин С. Непереводимое в переводе. Издание третье. Исправленное. - Москва: Валент 2006
 8. Vinay J. P., Darbelner. J. Stylistique compare du francais et de l'anglais. - Paris, 1958.
 9. Usmanova Sh. Tarjimanung lingvomadaniy aspektlari.-Toshkent.2017
-

ARAB MATBUOT TILIDA “MUZOKARA” MA’NOSIDAGI SO‘ZLARNING QO‘LLANILISHI

Xolida YUNUSOVA,

“Tarjima nazariyasi va amaliyoti” yo‘nalishi 4-kurs talabasi

Ilmiy rahbar: PhD. Sarvinoz Qosimova

Arab matbuoti materiallarida muzokaralarga oid xabarlar ko‘pchilikni tashkil qiladi. Mazkur mavzuni yoritishdan maqsad esa arab matbuotida muzokaralarga oid xabarlarda “muzokara” ma’nosida qo‘llaniladigan so‘zlarni hamda ularning siyosiy, iqtisodiy xabarlarda qo‘llanilish o‘rinlarini o‘rganishdir. Zamonaviy arab matbuot tilida davlatlar, davlat rahbarlari, tashkilotlar, muassasalar raislari o‘rtasida o‘zaro so‘zlashuv, muloqot, muzokara, kengash olib borish ma’nolarida turli so‘zlar qo‘llaniladi. Bu so‘zlar ma’no jihatidan bir-biriga yaqin bo‘lsa ham, ishlatilish o‘rniga ko‘ra farqlanadi.¹⁰⁹ 1. Shulardan biri so‘zidir. Ushbu so‘z ikki yoki undan ortiq shaxslar yoki davlatlar o‘rtasidagi muzokara, munozaralarni ifodalash uchun ishlatiladi. Bunda jiddiy, munozarali biror muammo yoki masala o‘rtaga tashlanadi va muhokama qilinadi. Mazkur muhokama so‘nggida yakuniy, tugal bir xulosaga, fikrga kelinadi. Xussus, مفاوضة so‘zi, ayniqsa, siyosiy xabarlarda ko‘p qo‘llaniladi. Xussus, مفاوضات السلام yoki birikmalari tinchlik muzokaralari ma’nosida ishlatiladi. Masalan: أثني الأمين العام للأمم المتحدة بان كي مون على حكومتي السودان وجنوب السودان بشأن التقدم الذي أحرزاه في مفاوضتهما حول قضايا مرحلة ما بعد استقلال الجنوب والتوصل إلى اتفاق بشأن حالة مواطني كل دولة وترسيم الحدود المشتركة.¹¹⁰ Tarjimasi: BMT Bosh kotibi Pan Gi Mun Sudan va Janubiy Sudan hukumatlarini Janubiy Sudan mustaqilligidan so‘ng yuzaga kelgan

¹⁰⁹ Rough., William A. The Arab Press: News Media and Political Process in the Arab World, London: Syracuse University Press London. 1979. Pg. 52.

¹¹⁰ “Al-Ahrom” gazetasi (Misr) 2012 yil 15-mart soni (ahram.org.eg internet sayti).

muammolar va ikki davlat fuqarolarining vaziyati masalasida o‘zaro kelishuvga erishish borasidagi hamda ikki davlat o‘rtasidagi chegaralarni kelishib olish, ya’ni delimitatsiya xususida o‘tkazilgan muzokaralarda ushbu davlatlar tomonidan erishilgan yutuqlar bilan olqishladi. Yana bir misol: وهذا بان كي مون لجنة الاتحاد الإفريقي رفيعة المستوى بقيادة الرئيس ثابو مبiki على Tarjimasi: Pan Gi Mun, Sabu¹¹¹. الجهود الداعية لنجاح المفاوضات بين الدولتين. Mabiki boshchilik qilayotgan yuqori darajadagi Afrika federatsiyasi tashkilotini ikki davlat o‘rtasidagi muzokaralarni jadallashtirish yo‘lida olib borgan sa’y-harakatlari uchun tabrikladi.

2. مباحثة مفاوضة so‘zi so‘zi bilan ma’nodosh bo‘lib, “muzokara” ma’nosida keladi. مباحثة so‘zi ham siyosiy, iqtisodiy va boshqa sohalar-dagi masalalar yoki ilm-fan borasidagi muzokara, munozaralarga nis-batan ishlatiladi. Lekin مباحثة so‘zi muammolarni hal qilish uchun olib boriladigan muzokaralarga nisbatan qo‘llanilmaydi.

“... haqida muzokaralar o‘tkazmoq, ... borasida muzokaralar olib bormoq” ma’nosida esa تىم المباحثات على أجرى مباحثات على birikmasi ishlatiladi. Oliy darajadagi muzokaralar ma’nosida birik- بدت أمس المباحثات الرسمية بين وزير التجارة و masi bilan beriladi. Misol: الصناعة صلاح خورشيد و وزير الصناعة و المعادن فى جمهورية إيران الإسلامية إسحاق Tarjimasi: Kecha Quvayt savdo va sanoat چهانکيري و الوفد المرافق له.¹¹² vaziri Saloh Xurshid hamda Eron Islom Respublikasi konchilik sanoati vaziri Is’hoq Jahongiriy va unga hamrohlik qiluvchi delegatsiya o‘rtasida rasmiy muzokaralar boshlandi.

إن المباحثات التي تمت كانت حول تبسيط الإجراءات و إزالة المعوقات التجارية و الصناعية و الاستثمارية بين البلدين.¹¹³ Tarjimasi: Mazkur muzokaralar - ikki davlat o‘rtasidagi savdo, sanoat va investitsiyalar sohalaridagi muammolarni bartaraf qilish hamda mavjud tartiblarni yengillashtirish borasidagi muzokaralardir.

3. مفاوضة ‘zi so’zli bilan ayni ma’noda, lekin ular dan kengroq qo’llaniladi, iqtisodiy, siyosiy masalalarini muhokama qilish yoki muammolarni hal qilish uchun kengashish, o’zaro fikr almashish, muzokaralar olib borish, shuningdek, bahslashish, bahs qilish ma’nolarida ishlatiladi. Misol: أكـ أـضـاءـ مـجـلـسـ الشـعـبـ أـهـمـيـةـ تـسوـيـةـ نقاطـ الخـلـافـ بـيـنـ دـوـلـ الحـوضـ وـتـحـوـيلـهـاـ إـلـىـ نقاطـ لـلـتـعـاوـنـ

¹¹¹ "Al-Ahram" gazetesi (Misr) 2012 yıl 15-mart sonı (ahram.org.eg internet saytı).

¹¹² "Al-Vatan" gazetesi (Ouvayt) 2017 yıl 7-may soni. -B.27.

¹¹³ "Al-Vatan" gazetasi (Quvayt) 2019 yil 20-may soni, -B.27.

¹¹⁴ Tarjimasi: Kecha Nil bo‘yi davlatlaridagi suv xo‘jaligi vazirlarining ijobiy natijalar uchun olib borgan muzokaralarida Xalq Kengashi deputatlari sohil bo‘yi mamlakatlari o‘rtasidagi kelishmovchilik mavjud hududlarni o‘zaro hamkorlik va kelishuv nuqtalariga aylantirishning ahamiyatini ta’kidlab o‘tdilar.

4. **محادثة** so‘zi umumiy olganda o‘zaro suhbat, muloqot, dialog, fikr almashuv ma’nolarida, siyosiy xabarlarda esa ko‘proq yuqori davlat idoralarida ishlovchilar o‘rtasidagi suhbat va muzokaralarga nisbatan, shuningdek, telefonda muloqot qilish (**محادثة تليفونية**) ga nisbatan ham ishlatiladi.

محادثات القمة birikmasi oliy darajadagi muzokaralarni anglatadi. “...haqida, borasida muzokara olib bormoq, o‘tkazmoq” ma’nosida و نقلت وكالة المغرب العربية **birikmasi** qo‘llanadi. Misol: للأباء عن عزيز قوله لدى وصوله إلى الرباط إنه سيلتقى اليوم الملك محمد السادس عاهل المغرب لإجراء محادثات بشأن جدول أعمال القمة العربية المقرر عقدها في بيروت الأسبوع المقبل.¹¹⁵ -Tarjimasi: Marokash axborot agentligi, Toriq Azizning ar Rabot shahriga tashrifi borasida bergen xabarlariga ko‘ra, Toriq Aziz, keyingi hafta Bayrutda o‘tkazilishi hal qilingan arab oliy kengashining kun tartibi xususida muzokaralar olib borish uchun, bugun Marokash davlat rahbari Qirol Muhammad VI bilan uchrashadi.

عقد الرئيس الأمريكي باراك أوباما محادثة فيديو على الهواء مباشرة Yana bir misol: ¹¹⁶ Tarjimasi: Amerika Prezidenti Barak Obama *Google Plus* ijtimoiy tarmog‘i foydalanuvchilari bilan Hangout xizmati orqali to‘g‘ridan-to‘g‘ri video muloqot o‘tkazdi.

5. **محاورة** so‘zining lug‘aviy ma’nosи o‘zaro gaplashish, suhbat, dialogdir. Biroq xabarlarda o‘zaro munozara, muzokara, kengashish ma’nolarida ham ishlatiladi. Misol: الصدفة وحدها قادتني إلى محاورة الدكتور نبيل العربي الأمين العام للجامعة العربية وهو الأول بالنسبة لي منذ توليه هذا الموقع في شهر يوليو المنصرم jimasi: Birgina Tar tasodifning o‘zi meni Arab davlatlari ligasi Bosh kotibi Doktor Nabil Al-Arabi bilan muzokaraga undadi. U bu progressga to‘sqinlik qilgan ko‘plab uddaburonliklar va xiyla-nayranglarga qaramasdan o‘tgan iyul oyida bo‘lgan hayajonli vaziyatlardan keyin menga nisbatan birinchidir.

¹¹⁴ “Al-Ahrom” gazetasi (Misr) 2010 yil 20-mart soni (ahram.org.eg internet sayti).

¹¹⁵ Фатеева И.Г., Шокирова З.Н. Араб матбуот тили устида ишлаш (услубий қўлланма). - Т.: 2004. -В.44.

¹¹⁶ “Al-Ahrom” gazetasi (Misr). 2013 yil 22-fevral soni (ahram.org.eg internet sayti).

¹¹⁷ “Al-Ahrom” gazetasi (Misr). 2012 yil 17-mart soni (ahram.org.eg internet sayti).

6. مناظرة so‘zi munozara qilish, tortishish, bahslashish, o‘zaro fikr almashish, muzokara olib borishga nisbatan ham ishlatiladi. Lekin ko‘proq olimlar, shoirlar, yozuvchilar o‘rtasidagi babs, bahslashish, musobaqalashish ma’nosida qo‘llaniladi. Misol: في مناظرة جمعت عددا من المرشحين بالجizza يمثلون أحزابا وتيارات مختلفة نظمها مركز نظرة للدراسات النسوية.¹¹⁸ Tarjimasi: Gizada Xotin-qizlar ta’limi qo‘mitasi tashkillashtirgan kengash (munozara) da turli yo‘nalishlar va partiyalar vakillari bo‘lgan ko‘plab nomzodlar yiq‘ildilar.

7. مشاورة so‘zining lug‘aviy ma’nosи o‘zaro kengashish, maslahatlashish, biror masalada kimningdir fikrini so‘rashdir. Siyosiy-iqtisodiy xabarlarda muzokara ma’nosida ham ishlatiladi. Misol: الحركة الشعبية تتحجّ على مشاورتها قبل اتخاذ قرار حسب القوات الإفريقية من دارفور ،الحكومة السودانية ترفض الوصاية الدولية . Tarjimasi:

Xalq harakati Dorfurдаги Африка харби кучлари то‘g‘risidagi qarorning qabul qilinishidan oldin kengash o‘tkazilmaganligidan norozi, Sudan hukumati esa davlatning vasiylik majburiyatini inkor etmoqda.

8. مداولة so‘zi o‘zaro muhokama qilish, o‘zaro kengashish ma’nosini anglatadi. Faqat bu so‘z biror ishning sudda sudyalar, sud maslahatchilari, advokat va prokurorlar tomonidan ko‘rilishi va muhokama qilinishi ma’nosи anglatadi. Misol uchun: تقدم النائب محمد العمدة وكيل لجنة الشئون التشريعية بمجلس الشعب، بطلب الى رئيس المجلس لفتح باب المداولة في قرار تعليق الجلسات الأحد. Ma’nosи: Yakshanba kuni Deputatlar kengashining qonun chiqaruvchi organi vakili noib Muhammad Al-Umda Deputatlar kengashi raisiga majlislar bayonotining qarorida kengashlarning yangi bobini ochish talabi bilan chiqdi.

9. محاكمة so‘zi ham muhokama qilish, kengashish ma’nosini bildiradi. Ya’ni so‘zi biror bir ishni sudda yoki umuman istalgan yig‘ilish, majlislarda ko‘rib chiqish, muhokama qilish, kengash olib borish ma’-nolarida ishlatiladi. Misol: قررت المحكمة السعودية العامة في جدة اليوم تأجيل محاكمة المحامي المصري المحتجز حالياً بالسعودية أحمد الجيزاوي المتهم بحيازة أدوية محظورة، إلى جلسة 2 يناير المقبل.¹¹⁹ Ma’nosи: Jiddadagi Saudiya Xalq sudi man qilingan dorilarni saqlashda ayblanayotgan va hozirda Saudiyyada hibsda ushlab turilgan misrlik advokatning ishini ko‘rib chiqishning 2-yanvarga qoldirilishi haqida qaror qildi.

10. مذكرة so‘zi o‘zbek tilidagi siyosiy kengash va majlislarda o‘tkaziladigan muzokara so‘zi bilan bir xil ma’noda emas. Lug‘atlarda uning

¹¹⁸ “Al-Ahrom” gazetasi (Misr). 2011 yil 8-dekabr soni (ahram.org.eg internet sayti).

¹¹⁹ “Al-Ahrom” gazetasi (Misr). 2012 yil 25-dekabr soni.

“muzokara, muhokama qilish” ma’nosи beriladi. Lekin so‘zi qaytarish, yodlash, yod olish, ko‘p bora takrorlash ma’nosida ishlatiladi. Misol: **تبییت المعلومات اثناء المذاکرة مشکلة تؤرق كل طالب، في حين انها مقدرة يمكن اكتسابها.**¹²⁰ Tarjimasi: Ma’lumotlarni yodlash, qaytarish davomida mustahkamlash har bir talabada uyqusizlikka olib kelishi mumkin muammo, lekin u bir paytning o‘zida erishish mumkin bo‘lgan qobiliyat hamdir.

Xulosa qilib aytganda, o‘zbek tilidagi muloqot, muzokara, kengash ma’nolarida arab tilidagi **محاورة مشاورة مناظرة محادثة مناقشة مفاوضة مباحثة** / **مباحثة مفاوضة** so‘zlari qo‘llaniladi. Ulardan so‘zlari ko‘p ishlatiladi. Lekin ularning har birining o‘ziga xos qo‘llanilish o‘rnlari bor. Misol uchun, so‘zi tomonlar o‘rtasida jiddiy kelishmovchilik, beqaror vaziyatlar mayjud hollarda bu kelishmovchiliklarni, muammo-larni bartaraf qilish uchun majburiy yoki aksincha o‘tkaziladigan muzokaralarga nisbatan ishlatiladi. so‘zlari esa tinch, normal atmosferada bo‘lgan o‘zaro teng tomonlar o‘rtasida bo‘ladigan mu-zokaralarga nisbatan ishlatiladi. tomonlar o‘rtasida o‘zaro kengashish, fikr almashish, bahslashish ma’nosidagi muzokaralarga nisbatan qo‘llaniladi. so‘zlari kengash, muzokara ma’nosida nisbatan kam qo‘llaniladi, ularning asosiy, ko‘p ishlatiladigan ma’nosи o‘zaro muloqotdir. so‘zi muzokara, kengash ma’nolarida ishlatilmaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yhati

1. Al-Ahrom” gazetasi (Misr) 2012.
2. Al-Vatan” gazetasi (Quvayt) 2017.
3. Фатеева И.Г., Шокирова З.Н. Араб матбуот тили устида ишлаш (услубий қўлланма). - Т.: 2004.
4. Rough., William A. The Arab Press: News Media and Political Process in the Arab World. London. 1979.

¹²⁰ “Al-Ahrom” gazetasi (Misr). 2011 yil 3-dekabr soni (ahram.org.eg internet sayti).

XITOY VA O`ZBEK TILLARIDA SINXRON TARJIMA MUAMMOLARI VA TARJIMON MAHORATI

Zahro NOMOZOVA,

“Tarjima nazariyasi va amaliyoti” yo‘nalishi 4- kurs talabasi

Ilmiy rahbar: PhD. Xayrulla Hamidov

Tarjimachilik –xalqlar o‘rtasidagi madaniy do‘stlik, qo‘shnichilik aloqalari va munosabatlarini yo‘lga qo‘yish va taraqqiy ettirishga xizmat qiluvchi mustahkam ko‘prikdir. Tarjima orqali umuminsoniy, milliy qadriyatlar keng va chuqur tomir otadi insoniyatni yangi taraqqiyot bosqichiga olib chiqadi. Yetuk o‘zbek tarjimashunos olimi Ibrohim G‘ofurov tajimonlarga shunday ta’rif beradi: “...xalqaro va davalatlararo anjumanlarda tarjimonning mehnati katta ahamiyatga ega shu ma’noda tarjimon, ta’bir joiz bo‘lsa, elchining yonidagi elchi, diplomatning yonidagi diplomat, siyosatchining yonidagi siyosatchi, adibning yonidagi adibdir. Tarjimon so‘zlar va fikrlarni shunchaki hijjalab o‘girish bilan cheklanmaydi. Bu so‘zlar tagidagi ma’nolar, tarixlar, muddaolarning mag‘zini chaqadi...¹²¹”

Bevosita mavzuga kiradigan bo‘lsak, sinxron tarjima, xususan xitoy tilidan ona tilimizga va aksincha tarjima tarjimondan katta bilim, zakovat va fikrni tez ilg‘ab, uni ravshan ifodalaydigan so‘z topishni tab qiladi. Xitoy tili bugungi kunga kelib tobora ommalashib borayotgan tillar qatoridan o‘rin egallamoqda. Sir emaski, hozirgi vaqtda xitoy tilida so‘zlashadiganlarning soni bir milliarddan oshadi, bu sayyoramiz aholisining oltidan bir qismini tashkil etadi. Ammo, bu tilni o‘rganishni istaganlar soni, afsuski, unchalik ko‘p emas. Ehtimol, bunga sabab nihoyatda murakkab iyerogliflardan tashkil topgan til tizimidir. Iyerogliflarning o‘ziga xosligi ham aynan murakkabligidadir. Birgina nuqta bilan butun boshli fikr, gap mazmuning o‘zgartirib yuborish hech gap emas. Biz tarjimonlarning asosiy vazifasi esa xitoy tilining nozik jihatlari, xususan, xitoy tilini o‘zbek tiliga tarjima qilish xususiyatlari bilan shug‘ullanishdan iborat. Xitoy tiliga yohud xitoy tilidan tarjima jarayonini amalga oshirish boshqa tillarga nisbatan qiyinchilik tug‘diradi. Bu muammoli vaziyatlar quyidagilardan iborat:

Xitoy tili ohang tizimida tovushlar emas, balki intonatsiya eng muhim ro‘l o‘ynaydi. Shunday qilib, xitoy tilidagi har bir bo‘g‘inni to‘rt xil

¹²¹ G‘ofurov I. Tarjimonlik mutaxassisligiga kirish – Toshkent, 2008. – B.8.

intonatsiya bilan talaffuz qilish mumkin va ularning ma‘nosi ba‘zi hollarda mutlaqo teskari tomonga o‘zgarib ketishiga ta’sir ko‘rsatadi¹²².

Tarjimonlar uchun yana bir muammo – bir xil tovushli so‘zlar, ya‘ni omonimlar hisoblanadi. Shuning uchun kontekstdan tashqarida olingan iborani to‘g‘ri tarjima qilish deyarli mumkin emas.

Xitoy tilidan tarjima qilishda yana bir muammo - tildagi lahjalar ning ko‘pligidir. Ba‘zida ular bir-biridan tubdan farq qiladi. Ba‘zi vilo-yatlar aholisi bir-birini tushunishda qiyonalishadi, ba‘zan esa mamlakatning bir mintaqasi vakili boshqa birini mutlaqo tushunmaydi. Ushbu qiyin vaziyatni to‘g‘irlash uchun hukumat mamlakatning barcha fuqarolari gapira oladigan "putonghua" nomli yagona tilni tasdiqlashga qaror qilgan. Ushbu til ta‘lim muassasalarida o‘qitiladi, davlat muassasalarida qo‘llaniladi, barcha fuqarolar ushbu tilni bilishlari shart. Shunga qaramay, bu muammo to‘laqonli bartaraf etilgani yo‘q.

Xitoy tilidagi yana bir o‘ziga xos xususiyat gaplarning tuzilishi bilan bog‘liq. Ya‘ni xitoy tilida gaplar ma’lum bir struktura formula asosida tuziladi. Bu esa o‘z navbatida tarjima jarayonida to‘sinqa uchrashga sabab bo‘ladi, tarjimon uchun qiyinchilik keltirib chiqaradi.

Yaponiyalik xitoycha tarjimoni Kunimoto Xayashi Xitoy tilidan yoki xitoy tiliga tarjimani amalga oshirishni bevosita madaniyat va qadriyatlar bilan bog‘laydi. Bunga sabab qilib xitoy tili va yozuvining aynan qadriyat va an‘analarga asoslanganini ko‘rsatadi. Uning fikricha “madaniy qabul qilinish” tarjima kelajagi uchun kalit bo‘lib xizmat qiladi. U o‘z maqolasida “madaniy qabul qilish” o‘z o‘rnida xitoy tilida nutq so‘zlanayotganda til va madaniyatdagi farqlardan xavotirlanmaslik hissiyotini paydo qilish haqida ta‘kidlaydi¹²³.

O‘zbek va xitoy tillarida jumlalar tuzilish struktrasi bir-biridan farqlanadi. Xitoycha so‘zlar tartibi nisbatan barqaror. Turli xil holatlar, vaqt, joy, sabablar odatda xitoy tilida jumlalar boshida keladi. Ammo ko‘p holatlarda, tarjimonlar uchun butun jumlanı to‘liq tinglab, keyin tarjima qilishni boshlashning iloji yo‘q, chunki bu keyingi jumlalarni tarjima qilish sifatiga ta‘sir qilishi mumkin. Bu kabi muammolarni bartaraf etishda asosan lingvistik mashqlardan foydalanish yaxshi

¹²² Riccardi A. Language-Specific Strategies in Simultaneous Interpreting. – Amsterdam, 1996 – P.101.

¹²³ 通訳. その難しさと今後の展望ニーズが高ま. – る中国語翻訳, 2014 - 页.3.

samara beradi. Masalan: “*Mirishkor dehqon va fermerlarimiz murakkab ob-havo sharoitiga qaramasdan mo'l hosil yetishtirdilar. Kichik biznes va xususiy tadbirkorlikka keng yo'l ochildi. Yil davomida hududlarda aholi, ayniqsa, yoshlarimiz xotin-qizlar uchun ko'plab yangi ish o'rirlari yaratildi. Davlat dasturlari asosida shahar va qishloqlarimiz, yurtimiz qiyofasi butunlay o'zgarmoqda*” «
 尽管气候条件不佳，我们经验丰富的农民和农场主们仍取得了丰收。
 小型企业和私人企业有了更多的发展机会。他们创造了新的就业机会，
 特别是为年轻人和妇女们。在实施国家计划的过程中，
 我们的^{城市}和^{农村}，以及整个国家的形象正在发生变化» O'zbek tilidagi asl matnda “*murakkab ob-havo sharoitiga qaramasdan*” sabab bo'lib ko'rsatilgan. Tarjima jarayonida sabab gap boshida kelishi shart. Tarjimada ham aynan shunday bo'lgan. Ya'ni: “^{尽管气候条件不佳}” sabab gap boshida ko'rsatilgan. Biroq, sinxron tarjima jarayonida grammatik jihatdan to'g'ri tarjima qilish uchun gapning yakunini kutishga vaqt yo'q, shu bois bu kabi murakkab gaplar tarjimasida tarjimon xatoga yo'l qo'yishi mumkin. Ammo ketma-ket tarjima jarayonida bu kabi grammatik xatolarga yo'l qo'yish nisbatan kam uchraydi. Boisi, bu tarjima turida tarjimon gap yakunini kutishi mumkin. Har bir mukammal tarjima zamirida og'ir mehnat, tubsiz bilim yotadi.

Chet tilini tushunish, tarjima qilish uchun, uning tarixiy va madaniy kelib chiqishini tushunish kerak. Bu, shubhasiz, tarjimonning ishidagi qiyinchilik va ish yukini oshiradi. Xorijiy davlatlarning urf-odatlari va an'analarini tushunish qiyin, albatta. Har bir jumla ortidagi yashirin san'atni aniqlay olish uchun faqat ko'proq mashq qilish. Bu orqali tarjimonning darajasini asta-sekin yaxshilay olishga erishish mumkin¹²⁴. Tarjimonlar ish jarayonida boshqalarni xafa qilmaslik uchun turli mamlakatlarning ijtimoiy, madaniy va lisoniy kelib chiqishi to'g'risida ma'lum bir ma'lumotga ega bo'lishlari kerak. Masalan, xitoyliklar: “^{很麻烦您了。您走了好长时间，好像很累}” (Siz uzoq safardan keyin juda charchagan bo'lishingiz kerak. Sizga juda tashvish keltirildi) degan jumlanı tez-tez takrorlab turishadi (hurmat va min-

¹²⁴知行.(ZHEXIN). 在翻译过程中会遇到哪些困难. – Zhongguo,2018 - 页. 92.

natdorchilik yuzasidan). O‘zbek madaniyatida boshqalarga charchaganliklarini aytish yoki so‘rash, tashvish keltirilganligidan afsusda ekanligini bot-bot takrorlash minnatdorchilikni ifoda etmaydi. Shu sababli tarjimon so‘zlarni tarjima qilishi shart emas, “Sayohat nihoyatda maroqli o‘tgan bo‘lsa bundan juda hursand bo‘lamiz” talqinidagi tarjima ayni muddao.

Sinxron tarjima jarayoni oddiy kodlashgan tizim bilan ishslash emas, balki tushunchaga asoslangan asl xabarni maqsadli tilda aniq, tushunarli va to‘liq yetkazishdir. Shuning uchun sinxron tarjima sifatiga ta‘sir etuvchi beshta muhim omilga e‘tibor qaratish kerak bo‘ladi: Bular: 1. Xotiraning o‘rni; 2. Prognoz ya’ni bashorat; 3. Chidamlilik, bardosh; 4. Saqlash hajmi; 5. Sinxron tushunish va ifoda etish.¹²⁵ Yaxshi xotira – malakali tarjimon bo‘lish uchun zaruriy sifatdir. Tarjimonning bashorat qilish qobiliyati uning til qobiliyati va bilimiga bog‘liq. Bu, o‘z o‘rnida, tarjima jarayonida ham so‘zni bashorat qilishni ham, ma‘no bashoratini o‘z ichiga oladi. Tarjimonning moslashuvchanligi va saqlash qobiliyati uning keng qamrovli til qobiliyati va ishslash qobiliyatining eng yaxshi aksidir. Jumlalar xatolarini o‘z vaqtida tuzatish, iboralar, jarangli so‘zlar, to‘g‘ri otlar va boshqalarni to‘g‘ri ishlatish uchun betaraf so‘zlardan foydalanish tarjima jarayoniga moslashishga yordam beradi. Bir vaqtning o‘zida ham tinglab ham tarjima qilishda tarjimondan kuchli javob va saqlash imkoniyatlariga ega bo‘lishlari talab qilinadi. Sinxron tarjimani sinxron tushunish, ifoda etish uning o‘ziga xos xususiyatlari bilan belgilanadi¹²⁶.

Sinxron tarjimada tarjimon nutqning har bir qismi haqida turli tushunchalarni taxmin qila olishi kerak. Ba‘zi hollarda, tarjimonning tarjima qilishdan oldin bir yoki bir nechta fikrni kutishi talab etiladi, ba‘zida esa, nutq o‘rtasida notiqning nima demoqchi ekanligini tushunish imkoniyati tug‘iladi. Bunday holatlarda tarjimon prognozlash qobiliyatini ishga solib ma’lumotning tahminiy modelini yaratishi kerak bo‘ladi. Sinxron tarjimada tarjimon notiqdan bir necha soniya orqada qol-

¹²⁵ Seleskovitch D. Interpreting for International Conferences: Problems of Language and Communication. – Washington, 1978. –P. 84.

¹²⁶ 张幼屏. 同声传译的重要因素》厦门大学学报 哲社版. – Xiamen, 1997 - 页. 31.

sa ham, bashorat qilish qobiliyati unga voizning so‘zlangan nutq tezligini ushlab turishga imkon bera oladi¹²⁷.

Xitoy va o‘zbek tillari bir-biridan ancha uzoq bo‘lganligi sabab tarjima amalga oshirayotganda, odatda, til tuzilishida zaruriy o‘zgarishlar kiritish kerak bo‘ladi. Masalan: Toshkent viloyati hokimi va Jiangsu pravinsiyasi gubernatori uchrashuvi chog‘idagi suhbatda quyidagi jumla tarjimasi amalga oshirilgan "...O‘zbekiston Toshkent viloyatida investorlar uchun bepul yerlar xadya qilamiz..." Xitoylik tinglovchilar bu ma’lumot to‘g‘ridan tog‘ri tarjima qilinsa, hayratga tushishlari mumkin edi. Tajribali tarjimon ushbu ma‘noni vaqtincha saqlagan holda jumla ma’nosini aniqlashtirib shunday tarjima qildi: “^{wūzībiékè sī}乌兹别克斯坦为了吸引投资提供免费的土地” (O‘zbekiston investorlarni jalb qilish maqsadida bepul yerlar hadya qilishga tayyor)¹²⁸.

Sinxron tarjimon so‘zlovchining nutqini boshqa tilda ifoda etadi. Tarjimon bir vaqtning o‘zida tushunadi va so‘zlaydi. Bu jarayonda unga ma‘ruzachilar gapiradigan til o‘z ta’sirini ko‘rsatmay qolmaydi. Bu ta‘sir fonetik, morfologik va sintaksik yo‘nalishlarda namoyon bo‘ladi. Tajribasiz tarjimon ongsiz ravishda chet tilining modeliga taqlid qiladi. Bunday talqin ma‘ruzachining asl niyatini buzib ko‘rsatilishiga sabab bo‘lishi mumkin. Xatoga yo‘l qo‘maslik uchun, tarjima qilinayotganda asl til shaklidan xalos bo‘lish, ma‘ruzachi nutqining asl mazmunini tinglovchilarga eng tabiiy tilda yetkazish lozim¹²⁹. Masalan: “^{wūzībiékè}乌兹别克斯坦共和非常愿意非常欢迎来自江苏来乌兹别克斯坦开张业“^{sītāngònghēfēichángyuyìfēichánghuānyínglái zìjiāngsūlái wūzībiékè sītānkāizhāng yè}” jumlesi “O‘zbekiston hukumati doimo yordam beradi va qo‘llab quvvatlaydi, Jiangsudan kelgan tadbirkorlar va ularga yaratadi qulay ish sharoit” shaklida tarjima qilinsa, jumlani tushunish qiyin bo‘ladi. Uni quyidagicha o‘girish maqsadga muvofiq: “O‘zbekiston hukumati Jiangsu pravinsiyasidan kelgan tadbirkorlarga doimo yordam beradi va ularni qo‘llab-quvvatlaydi hamda ular uchun qulay ish sharoitlari yaratib beradi”. Og‘zaki tarjimadagi tarjimon oldidagi to‘siqlardan yana biri bu tezlik hisoblanadi. Tez nutq bir vaqtning o‘zida tarjimonning

¹²⁷ Chang Ch. Directionality IN CHinese/English simultaneous interpreting: impact on performance and strategy use. – Austin:The University of Texas at Austin, 2005. – P. 107.

¹²⁸ Toshkent vilokimi va Jiangsu pravinsiyasi gubernatori o‘rtasida bo‘lgan uchrashuvda Ixtiyor Niyazmurodov tomonidan qilingan tarjima Toshkent.,2012

¹²⁹刘丽. 论译者译材选择中的主体性——冰心翻译活动个案分析. 安徽, 2008.- 页.55.

dushmanidir. Agar manba va maqsadli tillarning tuzilishi jiddiy farq qilsa, bosim yanada ko‘proq bo‘ladi. Sababi, tarjimonning aqliy qobiliyati cheklangan bo‘ladi. Inson miyasi kir yuvish mashinasiga o‘xshaydi. Barabanni hech qachon haddan tashqari yuklamaslik kerak, aks holda, aylantirb yuvish uchun joy qolmayda va natijada tozalash ko‘ngildagidek bo‘lmaydi. Shunga o‘xshab, tezkor nutqlar miyani ma‘lum bir vaqt ichida juda ko‘p ma‘lumot bilan to‘ldirib yuboradi va izchil tarjima qilish uchun ma‘lumotni to‘g‘ri qayta ishlashga joy qoldirmaydi.

Tarjimon miyasi to‘g‘ri ishlashini ta‘minlash uchun ma‘ruzachi kerakli tezlikda gapishtishi kerak. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, nutq tezligi tarjima sifati bilan to‘g‘ridan-to‘g‘ri korrelyatsiya¹³⁰ga ega. Nutq tezlashishi bilan aniqlik kamayadi. Tarjimonlar fikriga ko‘ra, tarjimaning sifatini ta‘minlash uchun daqiqada 100 dan 120 gacha so‘zlar nisbati yozma matndan o‘qimagan nutqlar uchun maqbuldir, garchi ko‘rsatkich har xil nutq turlari uchun farq qilishi mumkin. Boshqa tillarda bo‘lgani kabi, xitoycha nutq samarali bo‘lishi uchun yangilik sekin yetkazilishi kerak.

Pekin Davlat Universitetining fonetika bo‘yicha mutaxassis professor Zhou Tongchunning so‘zlariga ko‘ra, agar ishlatiladigan til har kungi til bo‘lsa, inson qulog‘i sekundiga yetti-sakkizta belgi yoki soatiga 240 dan 250 gacha qabul qilish qobiliyatiga ega. Ushbu tezlikdan yuqorilanganda esa, tinglovchi tushunish va idrok etishda qiyinchiliklarga duch keladi. Xie Likui ta‘kidlashicha (xitoylik) tinglovchilarning e‘tirof etish tezligi soatiga 240 dan 250 gacha iyeroglifdan iborat.¹³¹

Xulosa qilib aytganda, tarjima bilan shug‘ullanish, ma‘lum bir til-dagi biror ma‘lumot yohud matnni boshqa bir tilga o‘girish va ayni damda bu xabarni to‘g‘ri talqin qilgan holda tinglovchiga yetkazib berish tarjimonlikning asosiy mohiyatini tashkil etadi. Biroq mahoratlari tarjimon bo‘lib yetishish uchun uzoq vaqt ilm o‘rganish, tajriba orttirish va ko‘nikmalarni hosil qilish lozimdir. Shu bilan birgalikda tarjimon tarjima jarayonida ishtirok etadigan tillar tegishli bo‘lgan xalq tarixi, madaniyati va an’analardan ham xabardor bo‘lishi kerak, bundan tashqari, mutarjim tilni mukammal o‘rganibgina qolmasdan tarjima qilish nazariyasi, usullari, umumiyligi olganda tarjimaning nazariy bilimlarga ham egalik qilishi shart. Ayniqsa og‘zaki tarjima bilan shug‘ullanuvchi tarjimonlar

¹³⁰ **KORRELYATSIYA** (lot. correlatio — nisbat, munosabat) — 1) tushunchalar, narsalar, funksiyalar orasidagi o‘zaro bog‘liqlikni, o‘zaro moslikni, munosabatni bildiruvchi tushuncha. WWW.QOMUS.INFO

¹³¹ Yue J. Типичные проблемы в ходе устного перевода в русско-китайской комбинации и пути их решения. – М., 2019. – С.69.

ega bo‘lishi kerak bo‘lgan sifatlar bular bilan cheklanib qolmaydi. O‘zbek va Xitoy tillari tafovutlarni o‘rganish bizning fikrlarimizni rivojlantirishga va turli xil imkoniyatlarni keltirib chiqarishga sharoit yaratadi. Bu imkoniyatlar odamlarga kelajakda tarjima qilishda ko‘proq narsaga ega bo‘lishga yordam beradi Tarjimaning mohiyatini tushunishga yordam berish – madaniyatlararo aloqalarni rivojlantirish, tarjimaning amaliy tajribasini umumlashtirish va mutarjim duch kelgan muammolarni tahlil qilishni o‘rgatishdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

10. G‘ofurov I. Tarjimonlik mutaxassisligiga kirish – Toshkent, 2008
11. 通訳. その難しさと今後の展望ニーズが高ま.– る中国語翻訳, 2014
12. Riccardi A. Language-Specific Strategies in Simultaneous Interpreting. – Amsterdam, 1996
13. 知行.(ZHEXIN). 在翻译过程中会遇到哪些困难. – Zhongguo,2018
14. Seleskovitch D. Interpreting for International Conferences: Problems of Language and Communication. – Washington,1978
15. 张幼屏. 同声传译的重要因素» 厦门大学学报 哲社版. – Xiamen, 1997
16. Chang Ch. Directionality IN CHinese/English simultaneous interpreting: impact on performance and strategy use. – Austin:The Univ.of Texas at Austin, 2005
17. Алексеева И. Профессиональный тренинг переводчика. – Санкт-Петербург, 2001.
18. 刘丽. 论译者译材选择中的主体性 - 冰心翻译活动个案分析. 安徽, 2008
19. Changshuan L. Coping Strategies for Fast Delivery in Simultaneous Interpretation. – Beijing, 2013
20. Likui X. (谢礼達). 广播新闻播音语速浅析. – 中国; 主播网, 2002

XITOY TILIDA NUTQIY ETIKET BIRLIKALARINING IFODALANISHI

Ja’farxon MIRZOKIROV,

“Tarjima nazariyasi va amaliyoti” yo‘nalishi 4-kurs talabasi

Ilmiy rahbar: PhD. Xayrulla Hamidov

Xitoyliklarning “Notiqlik qobiliyati” nomli mashhur rivoyatida asosiy qahramon bo‘lgan tabib ayol xastalarni davolashda nafaqat dori-darmoq, balki so‘z sehrining ahamiyati nechog‘lik o‘tkir ekanligini isbotlaydi. Balki bu holatni “ko‘zboyamachik”ka yo‘yish mumkindir, biroq, nazarimizda, rivoyatda vaziyatdan chiqish uchun har qanday usuldan foydalanish, shuningdek, notiqlik san’atini ishga solish orqali ham maqsadga erishish mumkinligi aytildi. Bundan ko‘rish mumkinki, qadimdan

xitoyda nafaqat tabobat ilmining rivoj topgani, balki, ayollarning ustamонлиги, нотиqligi ularni qiyin vaziyatlardan chiqishiga ko‘mak bergenini anglash mumkin. Shuningdek, qadimda xitoydan fol ochish, ruhlarga ishonish kabi holatlarni nafaqat oddiy kishilar orasida, balki davlat boshqaruviga oid kishilar hayotida ham ahamiyatga ega ekanligini kuzatish mumkin. “商 三 官”¹³² “Shan Sanguan” rivoyatida, boylarga ortiqcha biror so‘z yoki hazil qilishning oqibati nimaga olib kelishi haqida fikrlar bayon etiladi. Shuningdek, otasining o‘limidan aziyat chekkan farzandlar, xoh u o‘g‘il bo‘lsin, xoh qiz, albatta bu holatni javobsiz qoldirmasliklari aytildi.

“Nutq odob-axloqiga kundalik nutqda ko‘p duch kelamiz. Ehtimol, bu eng ko‘p ishlatiladigan iboralar: biz kuniga bir marta kimgadir murojaat qilamiz, tanishlarimiz va ba’zan notanish odamlar bilan ko‘ri shamiz, kimgadir rahmat aytamiz, kimdandir kechirim so‘raymiz, kimnidir tabriklaymiz yoki kimgadir iltifot ko‘rsatamiz, kimgadir ham-dardlik bildiramiz va b.”¹³³ Nutq odob-axloq qoidalari hayotimizning chambarchas bir bo‘lagi undan qochib qutula olmaymiz. Tarbiya, ijtimoiylashuv jarayonida inson tilni tobora ko‘proq o‘zlashtiradi, u boshqalar bilan munosabatlarning axloqiy me’yorlari, shu jumladan nutq munosabatlarini o‘rganadi, boshqacha aytganda, muloqot madaniyatini egallaydi. “Qadimgi Xitoyda odob-axloq normalari hukmron sinflar va oddiy odamlar o‘rtasidagi muvozanatli munosabatni saqlashga yordam bergen. Faylasuf Sun Zi fikricha nutq etikasi jamiyat poydevori bo‘lib xizmat qiladi”¹³⁴.

Quyida Xitoyda har xil vaziyatlarda ota-onा, qarindoshlar, xizmatchilar, do‘srlarga nisbatan murojaat nutq birliklari ko‘rib chiqiladi.

¹³⁵ “Xitoyda restoranda ayol xizmatchilarga nisbatan murojaat usuli: Xitoyda restoranda ayol xizmatchilarga murojaat qilayotganda juda ko‘p chet elliklar “小姐”(xiao‘jie) deb murojaat qilishadi. Bu so‘z o‘zbek tiliga “yaxshi qiz” deb tarjima qilinadi. Lekin hozirgi kunga kelib, xizmatchi ayyollarga nisbatan bu so‘z qo‘llanilsa biroz noqulaylikni ya’ni salbiy ma’noni anglatadi. Shuning uchun hozirgi kunda ayol

¹³² Heather Bowe. Communication across cultures.—England: Cambridge university press, 2014. P.77

¹³³ Patrick Wallace. Etiquette guide to China.—Shanghai:Oxford university press,2016- p77.

¹³⁴ Юй Цзямин. Лингвокультурологический аспект обучения китайских студентов этикетным нормам русского речевого поведения. —2011.—Санкт-Петербург С.51.

¹³⁵ Xalilova.M. Xitoy tilida murojaat so‘zlari. —Toshkent :Ziyo, 2019.—B.77.

xizmatchilarga murojaat qilayotganda “服务员” (fu’wu’yuan) “xizmatchi” so‘zini ishlatish kerak bo‘ladi. Bu so‘z qo‘llanilganda hech qanday muommo yuzaga kelmaydi.

Masalan: 服务员, 点菜! ¹³⁶ (fu’wu’yuan,dian cai!) Xizmatchi, men buyurtma bermoqchiman! “老师”(lao‘shi)¹³⁷ so‘zining qo‘llanili-shi. Bu so‘z o‘zbek tiliga “ustoz” deb tarjima qilinadi. Xitoyliklar bu so‘zni o‘qituvchilarga qo‘llashdan tashqari yana bir necha hollarda qo‘llashlari mumkun. Masalan: Xitoyliklar televizorda namoyish etiladigan ko‘rsatuvarlar boshlovchilarini ham “老师”(lao‘shi) deb chaqirishlari mumkun. O‘zlaridan yoshi katta va ziyoli insonlarga nisbatan ham “老师”(lao‘shi) deb murojjat qilsa bo‘ladi. Masalan: “老师请帮助 我练习英语。(laoshi qing bangzhu wo lianxi ying yu) Ustoz iltimos, menga ingliz tilini o‘rganishda yordam bering.

Xitoyliklar do‘stlarining ota-onaliriga nisbatan murojat usuli: Do‘stining otasiga nisbatan: “叔叔”(shu’shu), ya’ni “amaki” deb murojaat qilishlari mumkin. Onasiga nisbatan esa: “阿姨”(a’yi, ya’ni “xola” deb murojaat qilinadi. Masalan: 叔叔, 我们跟小王一起想学习阿拉伯语.(shu shu, wo men gen xiaowang yiqi xiang xuexi a la bo yu) tarjimasi: Amaki, biz Syao wang bilan birga arab tilini o‘rganishni istaymiz. 阿姨, 我真喜欢你做得菜! (a yi, wo zhen xihuan ni zuode cai) tarjimasi: xolajon, men siz tayyorlagan taomlaringizni juda yaxshi ko‘raman.

Xitoyda tanish insonlarga nisbatan yoki hamkasblarga nisbatan murojaat usuli: erkaklarga nisbatan 哥(ge), aylollarga nisbatan esa 姐(jie) deb murojaat qilinadi. Mazkur so‘zlar reduplikativ shaklda bo‘lmasada, o‘zbek tiliga “aka”, “opa” deb tarjimaqilamiz. Notanish bo‘lgan erkaklarga nisbatan esa “先生”(xian’sheng) bu so‘z o‘zbek tiliga “janob” deb tarjima qilinadi va shu tarzda murojaat qilinadi. Notanish ayollarga nisbatan esa “大姐”(da’jie) “opa” yoki “美女”(mei nu) “chirolyi qiz” deb murojaat qilishimiz mumkin.

Har bir insonning yoshi, ko‘rinishi har xil bo‘lganidek, ularga nisbatan murojaat usullari ham turlich bo‘ladi. 20 yoshdan kichik bo‘lgan insonlarga nisbatan, “哥哥”(ge’ge), “aka”, “姐姐”(jie’jie), “opa”, “妹妹”(mei’mei), “singil”, “弟弟”(di’di) “uka”, so‘zlarini qo‘llamagan ma’qul. Bu so‘zlarni 30 yoshdan katta bo‘lgan insonlarga nisbatan

¹³⁶刘绚, 新使用汉语课本, —北京: 北京大学出版, 2010年。—27页

¹³⁷李泉, 发展汉语, —北京。2012.—70页。

ishlatish qulay hisoblanadi. 20 yoshdan kichik yigit va qizlarga nisbatan esa: “帅哥” (shuai’ge), “kelishgan yigit”, qizlarga nisbatan: “美奴” (mei’nu), “chiroyli qiz” deb murojaat qilish mumkin. 30 yoshdan 50 yoshgacha bo‘lgan insonlarga nisbatan “叔叔” (shu’shu) , “amaki”, yoki “阿姨”(a’yi), “xola” deb murojaat qilinadi. 50 yoshdan oshgan insonlarga nisbatan “爷爷”(ye’ye), “doda”, yoki “奶奶” (nai’nai), deb chaqirishimiz mumkin.

*Xitoy tilida yaqin qarindoshlarga nisbatan murojaat usuli*¹³⁸: Xitoyliklarda otalarining ota-onalariga, va onalarining ota-onalariga nisbatan ham har xil murojaat usuli mavjud. Masalan, xitoyliklar otasini otasiga nisbatan: “爷爷” (ye’ye) “buva” deb, otasining onasiga nisbatan esa: “奶奶” (nai’nai)“buvi” so‘zi orqali murojaat qilishadi. Onasining otasiga nisbatan murojaat farqli bo‘lib, “老爷” (lao‘ye) deb, onasining onasiga nisbatan “姥姥” (lao‘lao) deb murojaat qilinadi. Xitoyliklar katta amakisiga nisbatan ya’ni otasining akasiga nisbatan murojaat usuli: xitoyliklar katta amakiga “伯伯” (bo‘bo) “amaki” deb murojaat qiladilar. Katta amakisining turmush o‘rtog‘iga nisbatan esa “伯母” (bo‘mu) ya’ni “kenayi” deb murojaat qilishadi. Otasining uksiga nisbatan esa : “叔叔” (shu’shu) deb murojaat qilishadi. Bu so‘z ham o‘zbek tiliga “amaki ” deb tarjima qilinadi. Kichik amakining turmush o‘rtog‘iga nisbatan: “婶婶” (shen’shen) deb murojaat qilishadi. Otasining singlisi yoki opasiga nisbatan: “姑妈” gu’mal “amma” deb murojaat qilishadi. Onasining akasiga nisbatan: “舅舅” (jiu’jiu) “tug‘a” deb murojaat qilishadi. Tug‘asining turmush o‘rtog‘iga nisbatan: “舅妈” (jiu’mal) deb murojaat qilishadi. Onasining opasi yoki singlisiga nisbatan esa: “阿姨” (a’yi) deb murojaat qilinadi. Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak, xitoy tilini o‘rganayotgan ekanmiz, ushbu murojaat usullarini bilishimiz lozim. Chunki Xitoyda, xitoyliklarga murojaat qilayotganda har xil ko‘ngilsizliklar va noqulay vaziyatlarni oldini olish uchun so‘z va iboralarni maqsadli tarzda ifoda eta olishimiz talab etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Heather Bowe. Communication across cultures.—England: Cambridge university press, 2014.
2. Patrick Wallace. Etiquette guide to China.—Shanghai:Oxford university press,2016.

¹³⁸HSK 标准教程五（上）, 2014年。-50页

3. Юй Цзямин. Лингвокультурологический аспект обучения китайских студентов этикетным нормам рус. речевого поведения.-2011.-Санкт-Петербург.
 4. Xalilova.M. Xitoy tilida murojaat so‘zlari. —Toshkent :Ziyo, 2019.
 5. 刘绚, 新使用汉语课本, —北京: 北京大学出版,2010年。
 6. 李泉, 发展汉语, —北京。2012.
 7. 《汉语新目标》编写委员会编著。第二册。中国。北京, 2010年。
 8. HSK 标准教程五(上), 2014年。
-

“O‘tkan kunlar” romanidagi arabi o‘zlashmalar xususida **“О‘ТКАН КУНЛАР” РОМАНИДАГИ АРАБИY** **О‘ЗЛАШМALAR XUSUSIDA**

Zarnigor RAVSHANOVA,

“Tarjima nazariyasi va amaliyoti” yo ‘nalishi 4-kurs talabasi

Ilmiy rahbar: Botir Mamarajabov

Arab tilini o‘rganayotgan talabalarda arab mamlakatlarining davlat tuzumi, rahbarlari, geografik o‘rni, hududi, tarixi, madaniyati, katta shaharlari va asosiy boyliklari haqida ma’lumotlariga ehtiyoj katta ekanligini va boshqa ko‘p sohalarda o‘zaro aloqalarimiz ham arab tilini chuqurroq o‘zlashtirishimizni dolzarbligini taqozo etmoqda¹³⁹.

Jumladan Qozon tilshunoslik mакtabining namoyondalaridan biri V.A.Bogoroditskiy esa o‘z tilni o‘rganishda boshqa tilning ta’sirini hisobga olish zarurligi va uning ahamiyatini qayd qiladi. Tillarning o‘zaro ta’siri, bir tildan boshqa bir tilga lisoniy birliklarning o‘zlashishi masalalari N.V.Yushmanov tadqiqotlarida e’tiborli o‘rinda turadi. Ya’ni, u arab va arab bo‘lmagan boshqa tillardan ot turkumiga xos so‘zlearning o‘zlashishi, bunday sotsiolingvistik jarayonda o‘zga til leksemalarining morfologik qiyofasidagi o‘zgarishlar haqida qimmatli fikrlar bildiradi.

Ma’lumki, o‘zbek adabiyoti ming yillar davomida asosan Sharq xalqlari adabiyoti, madaniyati doirasida rivojlanib kelgan edi. XIX asr oxiri XX asr boshlariga kelib bu adabiyot yangi bir ma’naviy olamga, Yevropa adabiyoti va madaniyati tajribalaridan samarali foydalanish yo‘liga o‘ta boshladi. Shu asosda o‘lkamiz tarixida yangi davr – milliy uyg‘onish davri boshlandi, dunyodagi o‘zgarishlarni chuqur anglash jarayoni

¹³⁹ Islomov Z.M. Mahmud Zamaxshariyning “Muqaddamu-l-adab” asarida turkiy fe’llar tahlili: Filol. fan. nomz. ... diss. – T., 1993. – 161 b.; Nosirova M.A. Mahmud Zamaxshariyning “Al-unmuzaj fi-n-nahv” risolasi. –Toshkent: TDShI, 2005. – 186 b.

kuchaydi. Bu davrda millatning taraqqiyatini ziyolilari har sohada yangilanishga chuqur ehtiyoj sezdilar va shu yo‘lda faol sa‘y-harakatlar qildilar. Jumladan, Abdulla Qodiriy “O‘tgan kunlar” romaniga yozgan so‘z boshisida “*modomiki, biz yangi davrga oyoq qo‘ydik, bas, biz har bir yo‘sunda ham shu yangi davrning yangiliklari ketidan ergashamiz va shunga o‘xhash dostonchilik, ro‘monchilik va hikoyachiliklarda ham yangilanishiga, xalqimizni shu zamonning “Tohir-Zuhra”lari, “Chor darvesh”lari, “Farhod-Shirin” va “Bahromgo‘r”lari bilan tanishtirishga o‘zimizda majburiyat his etamiz*”¹⁴⁰, - deb yozganida badiiy adabiyot sohasidagi ana shunday yangiliklarni inobatga olgan edi.

Hozir ana shu arabiyligi so‘zlar Abdulla Qodiriyning “O‘tgan kunlar” asarida qo‘llanilganligiga misollar keltirmoqchimiz. Misol uchun: “Meni Toshkent hokimligida **azl** etmoqchi va hatto o‘ldirmoqchi bo‘ldilar”¹⁴¹, jumlasidagi “azlun” so‘zi “An-Na’im” lug‘atida uzoqlashtirmoq, ajratmoq, mansabdan uzoqlashtirmoq, bo‘shatmoq, yolg‘iz qolmoq, o‘zini xilvatga olmoq kabi ma’nolarda kelgan. Ana shu so‘zning o‘zbek tilida asl ma’nosini bilish uchun “O‘zbek tili izohli lug‘ati”ni ko‘zdan kechirganimizda “azl” so‘zining bekor qilmoq, chetlatmoq, bo‘shatmoq (ishdan, mansabdan) kabi ma’nolari borligiga guvoh bo‘ldik.

“Bu kishi Azizbekning **amiri** lashkari va o‘ng qo‘li bo‘lgan Raimbek dodxoh edi”¹⁴². “Amr”, so‘zi lug‘atda buyruq beruvchi, boshliq, gubernator, ma’nolariga ega. O‘zbek tili izohli lug‘atida esa tarixdan Buxoroda va ba’zi musulmon mamlakatlarida: xonlik, podsholik, unvoni hamda shu unvon egasi. Shu bilan birga erkaklar ismini anglatadi.

“Ertasi kun butun Marg‘ilon deyarli Malik boyning maydonida **voqe**’ bo‘lgan ishga juda hayron edi”¹⁴³. Bu jumlada uchragan “voqe” so‘zi o‘zbek tili izohli lug‘atida sodir bo‘lmoq, ro‘y bermoq, yuz bermoq, kabi ma’nolarini uchratishimiz mumkin. “An-Na’im” lug‘atida esa “vaqa’aun” so‘zini pastga tushib ketayotgan, ag‘darilayotgan, voqe’ bo‘layotgan, bo‘lib o‘tayotgan, amaldagi, joriy, joylashgan, qunib turgan (qush haqida) ma’nolari keltirilgan.

¹⁴⁰ Abdulla Qodiriy. O‘tkan kunlar. Roman. – Toshkent: “Sharq” nashriyot-matbaa aktsiyadorlik kompaniyasi bosh tahriri, 2007. – B. 3

¹⁴¹ O‘sha kitob, Б. 240. – Б. 118.

¹⁴² Абдулла Қодирий. Ўткан кунлар. Роман. – Тошкент: “Шарқ” нашриёт-матбаа акциядорлик компанияси бош таҳририяти, 2007. – Б. 78

¹⁴³ O‘sha kitob, Б. 240.

“Hozir inodning o‘rni emasligini harchand uqdirmoqchi bo‘ldim, ko‘nmadi¹⁴⁴. “Inod” bu so‘zning o‘zbek tilidagi lug‘aviy ma’nolari bo‘-yin tovlash, o‘jarlik, qiyiqlik “inaa’dun” arab tilidagi ma’nolari sabotlilik, qaysarlik, sobitlik, qarshilikdir.

“Otabek dadasingin bu keyingi so‘ziga qarshi hech narsa demadi go‘-yo hamma alamini yuqoridagi ikki jumla bilan chiqarib yuborgandek **somelik** darajasiga tushdi”. “Some” – ko‘proq tarixiy kitoblarda uchraydi o‘zbek tili izohli lug‘atida eshituvchi, tinglovchi, shu bilan birga, Qur’on o‘qiyotgan qori yanglishganda yoki unutib to‘xtab qolganda luqma solib turuvchi ikkinchi qori nomi ma’nolarida keltirilgan. Arabcha-o‘zbekcha lug‘atda “saamiun” so‘zining eshituvchi, quloq soluvchi, tinglovchi kabi tarjimalari keltirilgan.

“U seskandi, ko‘z o‘ngidan kechagi **mazlum** gavdalar birma-bir o‘tib, xatni bukladi va ulardan yashirgandek cho‘ntagiga tiqdi”, “Mazlum” so‘zi izohli lug‘atda zulm ostida qolgan, ezilgan ma’nolarini ko‘ramiz. “Mazluumun” “An-Na’im” lug‘atida ezilgan, tahqirlangan, adolatsizlik, chekuvchi ma’nolari keltirilgan. “Ana shu yo‘sinda makkor Hamidning iblisona **dasisasi** bir oilani tamali ishdan chiqara yozgankim bu to‘g‘rida, ayniqsa, sizga so‘zlash ortiqchadir”. dasisatun - arabcha-o‘zbekcha lug‘atda fitna, yomonlik, firib, pand kabi tarjimalari uchraydi. O‘zbek tili izohli lug‘atida hiyla, nayrangdek ma’nolariga ega.

Romanni mutolaa qilish davomida uchragan so‘zlar va ularning ma’nolarini berar ekanmiz, “An Na’im” nomli “Arabcha-o‘zbekcha lug‘at”dan foydalandik. So‘zlarni leksik tahlil qilish ularning arab tili va o‘zbek tilidagi ma’nolari o‘rtasidagi umumiylilik (yaqinlik) va farqlilariga alohida e’tibor berdik. Yana har bir so‘zning aktiv ishlatilgan paytidagi ma’nosи bilan hozirda muomaladagi ma’nolari orasidagi tafovutlarga ham e’tibor berdik. Ammo hozirda muomaladan chiqqan ba’zi arabizmlarning etimologiyasiga alohida to‘xtalib, u yoki bu so‘z o‘rniga qaysi so‘z ishlatilayotganiga misollar berib ularni sharhlashga harakat qildik.

Diniy. 1. Alhazar diniy so‘z bo‘lib - Xudo saqlasin, tavba, ajabo. 2.Arsh – dinimizda Xudoning taxti, ko‘chma ma’nosi omon, falak; avvallari uy ichining tepasi; shift ma’nolarida qo‘llanilgan. 3.Dayus – qushmovchi, dalla. 4.Ehson - hayirli, savobli ish, kori hayr; ezgulik; dinimizda Xudo yo‘liga beriladigan ziyofat, hayr-sadaqa, hayr-sahovat, Xudoyi;

¹⁴⁴ O‘sha kitob, Б. 282.

xadya, in’om. 5.Fitr - dinimizda ro‘zaning tamom bo‘lishi; ro‘za tamom bo‘lishi bilan odatdagidek ovqatlanish huquqiga ega bo‘lish; ro‘za oxirida kambag‘allarga, mullalarga beriladiagan sadaqa, ehson. 6.Hijriya – aynan xijriy musulmon yil hisobiga tegishli. 7.Madrasa – Yaqin va O‘rta Sharq mamlakatlarida, shuningdek, inqilobgacha bo‘lgan Rossiyaning ko‘pchilik xalqi islom diniga amal qiluvchi tumanlarida diniy Oliy o‘quv yurti; O‘rta Osiyo va Qozog‘iston diniy boshqarmasi qoshidagi diniy maktab.

Sifat. 1.E’timod – samimi, to‘g‘ri, odil deb hisoblab qattiq ishonish, shunga asoslangan ishonch; ko‘z tutilgan, ishonilgan kimsadan kutilgan, unga bog‘langanishonch, umid. 2.Mavzun - kelishgan, xushbichim, xushqomat. 3.Majruh - yarador, jarohatli; nogiron, mayib. 4. Ma’sum - begunoh, pok, toza; nomusli, iffatl. 5. Mushtoq – tashnalik, sabrsizlik bilan kutuvchi, zoriqdan, intizor, muntazir. 6.Mug‘ombir – aldoqchilik bilan ish ko‘rvuchi; ayyor. Shuningdek, son, ot, olmosh, fe'l, ravish kabilarga ham ko‘plab misollar jamladik.

Asarni tahlil qilish davomida adib ko‘proq ot va fe'l so‘z turkumlarini ko‘proq ishlatilgani va bugungi kungacha 100 dan ziyodroq so‘z bizni tilimizga moslashganligi, yoki o‘z ma’nosini yoqotganligiga guvoh bo‘lsak ya’na 80 yaqin so‘zlar o‘z ma’nosida hozirgi kungacha bizza tushunarli va xalq tilida mavjudligiga guvoh bo‘lamiz, qolganlari esa tushunarsiz va bizga yod so‘zlardir.

Abdulla Qodiriyning “O‘tgan kunlar” asari betakror mazmunga ega bo‘lganligidan u asosida kinofilm yaratilgan. Bu asar rus, ingлиз, nemis va O‘rta Osiyo xalqlari tillariga tarjima qilingan. Adibning “O‘tgan kunlar” romanidagi arabi so‘zlarning ishlatilgani haqidagi fikr-mulohazalarimizni quyidagicha izohlaymiz: 1.Asar yozilgan davrda arab tilining mavqeい, ta’siri kuchli bo‘lgan. 2.Yozuvchi xalq uchun yozganligi sabab asarda xalq muomalasida bo‘lgan so‘zlar, iboralar o‘z aksini topish kerak edi. 3.Yozuvchi asardagi g‘oyalarni ochib berishi uchun arabi so‘zlarni ishlatishi kerak bo‘lgan. 4.Yozuvchi arabi so‘zlar orqali o‘z fikrini ifodalashda foydalangan. 5. Yozuvchi asarda arabi so‘zlarni ishlatish bilan bir qatorda o‘zbek tili lug‘at boyligiga ham o‘z hissasini qo‘sha olgan.

6. “O‘tgan kunlar”da diniy-20; sifat-46; hisob so‘z-1; ot-95; kishi, narsa nomlari-45: jami-139 so‘z turli sohalarni ifodalagan. Shuningdek,

fe'l-4; ravish-3; modal-4; yordamchi so'z-1; kirish so'z-2 ham mavjud, Jami- 220 so'zni qo'llagan. Bundan boshqa yana adib Abdulla Qodiriy yashagan davrda arab tilining mavqeい ta'siri kuchliroq bo'lganligi, hamda, arab ilm fan sifatida tan olinganligi uchun yozuvchi o'z asarida arabiyl so'zlardan keng va mohirona foydalangan.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Abdulla Qodiriy. O'tkan kunlar. Roman. – Toshkent: "Sharq" nashriyotmatbaa aksiyadorlik kompaniyasi bosh tahririyati, 2007.
 2. Abdulla Qodiriy. Salomnoma // To'la asarlar to'plami. Olti jildlik. 1-jild. She'rlar, hikoya va ocherklar, hajviyalar. – Toshkent: Fan, 1995.
 3. Qoriyev B. Adabiy taxalluslar haqida //o'zbek tili va adabiyoti, 1967. №1.
 4. Abdulaziz Mansur. Qur'oni karim ma'nolarining tarjimasi. –T.: Toshkent islom universiteti. 2001. –B.617.
-

SAID AHMAD HIKOYALARI TURK TILIDA ("Mehribon" va "Qorako'z Majnun" hikoyalari misolida)

Foziljon RAJABOV,

"Tarjima nazariyasi va amaliyoti" yo'nalishi 3-kurs tarabasi

Ilmiy rahbar: PhD. Xayrulla Hamidov

O'zbek adabiyotida o'zining o'chmas asarlari bilan nom qoldirgan, xalq mehri va ardog'iga sazovor bo'lgan yozuvchi va dramaturg Said Ahmadni qanchalar ta'riflasak kam. Hikoya va romanlari har bir o'zbek xonadonining kitob javonidan o'rin olgan adibning ibratli hayot va ijod yo'li kitobxonlaru tadqiqotchilar tomonidan zo'r qiziqish bilan o'rganilib kelinmoqda.

"Said Ahmad hikoyalarida Oybekning psixologik tasvir mahorati, G'.G'ulom yumori, Abdulla Qahhor bayonidagi ixchamlik mujassamdir."¹⁴⁵ Darhaqiqat, adib hikoyalarinin o'qirkan ushbu fikrlarning nechog'lik to'g'ri ekanligiga amin bo'lasiz. O'ziga xos baadiyati, yumoriga ega bo'lgan yozuvchining qahramonlari oddiy kishilar bo'lib, har doim ezgu orzu-istiklari yo'lida kurashadilar. Ularning hayot tarzida milliylik, qadryatlarga sodiqlik, rahm-shavqat, kattaga hurmatu kichikka izzat kabi insoniy tuyg'ular aks etadi. Shuningdek, yozuvchi jamiyat hayotidagi ba'zi bir kamchiliklarni yengil mutoiba bilan qalamga olib muhim ma'naviy masalalarni olg'a suradi.

¹⁴⁵ <http://n.ziyouz.com/portal-haqida/xarita/o-zbek-ziyolilari/said-ahmad> -1920-2007

Shu kungacha adibning asarlari ko‘plab tillarga tarjima qilindi. Xususan, biz tahlilga tortgan “Mehribon” va “Qorako‘z majnun” hikoyalari¹⁴⁶ K.Rasulova va M.To‘xliyev tomonidan turk tiliga tarjima qilingan.

Tarjima xususida so‘z yuritishdan avval Said Ahmad uslubidagi bir nozik jihatga e’tiboringizni qaratmoqchimiz. Bir asar yozilgan tilida o‘qilishi va tushunilishi qanchalar ravon, xalqchil, va sodda bo‘lsa, tarjimon uchun tarjima jarayoni shunchalar qiyin bo‘ladi. Chunki, bunda yozuvchi adabiy so‘zlarga nisbatan ko‘proq xalq orasida ko‘p qo‘llaniladigan qochiriqlar, iboralar, matallar, ma’lum bir hududga oid bo‘lgan so‘zlarni ishlatadi. Bu holat tarjimonni yaxshigina “ter to‘-kish”ga majbur qiladi. Bu xususan Said Ahmad hikoyalariga tegishli.

“Mehribon” hikoyasi tarjimon tomonidan turk tiliga “Üvey anne”¹⁴⁷ nomi bilan tarjima qilingan. Tarjimon sarlavhani turk tilida mavjud bo‘lgan “Mihriban” so‘zi bilan tarjima qilsa bo‘lar edi. Ammo, asar mazmuni dan kelib chiqib, “Üvey anne” nomini bergani tahsinga sazovor. Hikoyadagi “Qizning nazarida ona perronda hamon ro‘mol silkib turgandek edi” jumlasini “Ana kızın hafızasında henüz bir mendil sallayarak platformda duruyor...” (Ammo, qizning hayolida hamon platformada bir ro‘molcha silkitib turardi) deya turkchaga o‘girilgan. Asliyatda onaning ro‘mol silkitib turgani tasvirlangan bo‘lsa, tarjimada ro‘molcha silkib turgan ona obrazi keltirilgan. Tarjimon kontekstdan kelib chiqib, “ro‘mol” (başörtü) so‘zi o‘rnida “mendil” (ro‘molcha)ni ishlatadi. Bu orqali tarjima qilingan tilda mazmuniy aniqlik kelib chiqadi. Yoki yana bir misol: “Havo ochiq, kuz oftobi tilla rang yaproqlar ustida chaqnar, tiniq osmonda kumushdek yaltirab kaptarlar uchardi.” gapi “Hava açık sonbahar güneşinin altın renkli yapraklarına yansıyor berrak gökyüzünde gümüş gibi parlayan güvercinler üçüşüyordu” deb, asliyatga mos shakilda tarjima qilingan. Shuningdek, “Tug‘ruqxona doyasi” birikmasi o‘rnida “doğumevi ebesi”, munis-mehribon–şefkatli, xitoy shohisi – Çin ipeği shaklida tog‘ri tarjima qilingan.

Ergash Ochilov badiiy tarjimada tarjimonning nimalarga ahamiyat berishi kerak ekanligi haqida shunday deydi: “Badiiy tarjimaning yana muallif uslubini qayta yaratish, asar ritmi va intonatsiyasini saqlash, personajlar nutqini asliyatdagi tabiiyligi bilan aks ettirish, milliy koloritni berish, frazeologizmlarning muqobil variantlarini topish, sheva xususiyatlarini ifodalash kabi ko‘plab katta-kichik talab-shartlari mavjudki, ular tarjimonning chindan ham hal qiluvchi maqomga ega ekan-

¹⁴⁶ Said Ahmad, Tanlangan asarlar, 1-jild Hikoyalar Sharq”. –Toshkent. -2000.

¹⁴⁷ Özbek Edebiyatı’nın Seçme Eserleri 1.Bölüm. –Taşkent. -2013 –S.9.

ligini ko‘rsatadi.”¹⁴⁸ Darhaqiqat yosh tarjimonlar ijod jarayonida buni hisobga olganlari yaqqol ko‘rinadi.

Tarjimada bir o‘rinda “*yuragi urib ketdi*” iborasi turkchaga “*yüreği bürküldü*” iborasi orqali beriladi. Buni “*yuragi urib ketdi*” iborasi o‘rnida “*Yüreği hızlı çarpmaya başladi*” shaklida bersa yaxshi bo‘lardi.

Tilga chetdan kirgan *stansiya- istasyon, perron-platform, poezd-tren, kioska-gazeta bayi, kurant-saat külesi* kabi so‘zlar turk tilida ishonchli berilgan. Natijada turkcha matn o‘quvchiga tushunarli bo‘lgan.

Said Ahmad qalamiga mansub durdona asarlardan biri bo‘lgan “Qorako‘z majnun” hikoyasi turk tiliga “Karagöz Mecnun”¹⁴⁹ deb tarjima qilingan. Onaning bolaga bo‘lgan mehri, shafqati, milliylik o‘z ifodasini topgan hikoya tarjimasida yosh ijodkor har bir so‘zni alohida e’tibor bilan tarjima qilishga harakat qilgan. Masalan, tarjimon “*tovuq doni*”ni “*tavuk yemi*”, “*bo‘xcha*”ni – “*bohça*”, “*bolaxona*”ni – “*asmalı oda*”, “*nikoh o‘qimoq*”ni – “*nikah kıymak*” deb, “*sochlari taqimini o‘pardi*” birikmasini “*uzun saçları baldırına kadar uzanan*” deb, “*yomg‘ir sharros quyayotgan edi*” ni – “*yağmur bardaktan boşalır-casına yağıyordu*” shaklida juda ishonchli, to‘g‘ri, mahorat bilan talqin qila olgan. Shu o‘rinda tarjimashunos olim G‘.Salomov aytgan bir so‘zni keltirish kerak bo‘ladi: “Tilning asl qaymog‘i, uning o‘ziga xos xususiyatlarini va tabiatini belgilaydigan, uning kamolot darajasi qanday ekanligini ko‘rsatadigan, boshqa tillar o‘rtasida tutgan o‘rnini tayinlashda muhim omil bo‘lgan narsa – undagi maqol, matal, ideoma va boshqa shu kabi ko‘chma ma’noli birikmalardir. Bunday birikmalarni bir tildan boshqa tilga tarjima qilishning g‘oyat murakkab va muhim ish ekanligi bu masalani badiiy tarjima nazariyasining asosiy problemalari qatoriga kiritishga sabab bo‘lmoqda”¹⁵⁰.

Darhaqiqat, tarjima jarayonida ijodkorlar maqol va iboralar tarjimasiga alohida e’tibor qaratganiga guvoh bo‘lamiz. Masalan, hikoya-dagi “*qon bo‘lib ketmoq*” iborasi oddiy so‘z – “*sıkılmak*” (siqilmoq, zerikmoq) orqali berilgan. Buning o‘rnida “*canı sıkılmak*” iborasi qo‘llanilsa, maqsadga muvofiq bo‘lar edi. Ammo ba’zan bunday usul yaxshi natija ham beradi. Masalan, o‘zbekcha “*baxti chopmagan*” iborasining turkcha “*talihsiz*” deb berilishi ta’sirni yanada kuchaytiradi.

¹⁴⁸ Очилов Э., Таржима назарияси (ўкув қўлланма). – Т.: 2014. -74-б.

¹⁴⁹ Özbek Edebiyatı’nın Seçme Eserleri. 1.Bölüm. –Taşkent. -2013 s.7.

¹⁵⁰ Ф.Саломов ”Рус тилидан ўзбекчага мақол, мatal ва идеомаларни таржима қилиш масаласига доир” ЎзССР ФА наш. 1961. 18-б.

“Qorako‘z Majnun”dagi “*Kampirning shoxi sindi*” gapidagi “shoxi sindi” birikmasi iboradir. O‘zbek tilida *shox* so‘zi omonimik shakllarga ega bo‘lib, bir necha ma’noda tushuniladi. O‘zbekcha matnda “shox” so‘zi “hayvonning shoxi” ma’nosida kelgan. Demak gap mazmuni – “Kampirning umidlari puchga chiqdi”. Turk tilida esa bunday ibora yo‘q. Shu bois tarjimon “... dali kirlmiş” deb ishonchli bergen.

“– *Senga yo‘q, bevafo! Meni yo‘lga tashlab ketgansan. Orqangdan halloslab yugurib, tilim og‘zimga sig‘may qoldi*”. Ushbu jumladagi “*tili og‘ziga sig‘may qolmoq*” iborasi turk tilidagi “yüreği ağızına gelmek” iborasi bilan tarjima qilingan. Chunki “yüreği ağızına gelmek” iborasi turk tilda tez yurgandan halloslab qolib, “*tili og‘ziga sig‘may qolmoq*” degan ibora ma’nosini bera oladi. Albatta ushbu turkcha iboraning “*birdaniga qattiq qo‘rqmoq, qattiq qo‘rquv yoki sevinchdan hayajonlanish*” ma’nosni ham borligini ta’kidlash o‘rinli bo‘ladi. Shuningdek, “Qumrining yuraklari *ezilib ketdi*” gapidagi yuraklari *ezilib ketmoq* iborasi ham turkchaga “*yureği sizlamak*” deb to‘g‘ri tarjima qilingan.

Tarjimon ba’zi so‘zlarning tarjimasida xatoga yo‘l qo‘ygan. Xususan, “*Daraxtlardi musichalarga irg‘ishlab akillaydi.*” Gapidagi *musicha* so‘zi turkchaga “*Güvercin*” (kabutar) deb berilgan. Holbuki, turk tilida *musicha* “*kumru*” bo‘ladi.

O‘zbek tilidagi “*g‘assol*” so‘zi tarjimada “*yuyucu*” deb to‘g‘ri tarjima qilingan. Ushbu so‘zning “*ölü yıkayıcı*” shakli ham bor.

Hikoyadagi Bo‘rixon o‘zbek tilini unutib qo‘ygan kishi obrazidir. U o‘z nutqida juda ko‘p ruscha so‘zlar ishlataladi. Tarjimon ham kitobxonga tushunarli bo‘lishi uchun ruscha so‘z va gaplarni asl matnda qanday bo‘lsa shundayligicha qoldirib, pastda havolada turkcha izohlarini beradi. Bu maqsadga muvofiq. Ammo, ayrim o‘rinlarda Bo‘rixonning gaplari tarjima qilib berilganiga ham guvoh bo‘lamiz:

– *Ну зачем, зачем? — деди Бўрихон. — Ведь барана жалко, все равно я столько мясо не съем! У нас баранину не едят.*

– *Yapma amca, dur – dedi Borihan, – Şu kuzuya yazık değil mi? ben zaten tek başıma bu kadar eti yiyemem. Biz kuzu eti yemeyiz.*

Xulosa. Umuman olganda, tahlilga tortilgan ikkala hikoya ham asliyatga mos ravishda tarjima qilingan. Kelgusida bu sohadagi ishlarni yanada rivojlantirish, yosh tarjimonlarning ayrim kamchiliklarini ko‘rsatish bilan birgalikda ularning yutuqlarini ham qayd etish, tarjimalarni mohir tarjimonlar nazaridan o‘tkazib borish maqsadga muvofiq bo‘ladi, deb o‘ylaymiz.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Очилов Эргаш. Таржима назарияси (ўкув қўлланма). – Т.: 2014.
2. Özbek Edebiyati'nin Seçme Eserleri 1.Bölüm. – Taşkent, 2013.
2. Said Ahmad, Tanlangan asarlar, 1-jild, Hikoyalar “Sharq”. – Т.: 2000.
3. Сайд Аҳмад, Қоракўз Мажнун, ҳикоя, www. ziyonet. uz. Кутубхона.
4. Саломов F., Рус тилидан ўзбекчага мақол, матал ва идиомаларни таржима қилиш масаласига доир. – Т.: Фан, 1961.
5. <http://n.ziyouz.com/portal-haqida/xarita/o-zbek-ziyolilari/said-ahmad-1920-2007>.

AZIZ NESIN ASARLARIDAGI HAJVNING TARJIMADA BERILISHI

Feruza Qulboyeva,

“Tarjima nazariyasi va amaliyoti” yo ‘nalishi 3-kurs talabasi

Ilmiy rahbar: Mehriniso Qayumova

Zamonaviy turk adabiyotini Aziz Nesin asarlarisiz tasavvur qilish qiyin¹⁵¹. Adib yuzlab hajviy hikoya, romanlar muallifidir. U o‘z asarlarida jamiyatda mavjud illatlarni fosh qilar ekan, turli kulgili vaziyatlar orqali kishilarni beixtiyor o‘z nuqsonlari ustidan kulishga majbur qiladi [1]. A.Nesin asarlarining qahramonlari – ish axtaraverib bezor bo‘lgan mayda amaldor, omadsiz ziyoli va qashshoq ishchilardir ("Yashasin kambag‘allik", "Maydon soatlari", "Xotin kishi bo‘lganimda-yu..." va b.). Aziz Nesin O‘zbekistonda bo‘lib o‘tgan Osiyo va Afrika mam-lakatlari yozuvchilarining Toshkent anjumanida ishtirok etgan. Uning yuzga yaqin asari o‘zbek tiliga ham tarjima qilingan [2].

Ushbu maqolada A.Nesinning asarlaridagi hajv unsurlarining o‘zbek tilida qanday berilganligi xususida to‘xtalamiz. Hajv, ya’ni *satira* termini o *qurama*, *har xil narsa* degan ma’noni anglatadi. Satirada tasvir ob’yektlari ayovsiz kulgi vositasida beriladi. Unda jamiyatdagi bema’ni, asossiz, noto‘g’ri hodisalar, illatlar fosh qilinadi. Voqealarning real ko‘rinishini o‘zgartirib, oshirib, bo‘rttirib, mubolag‘a qilish, keskinlashtirish va shartlilikning boshqa turlari yordamida yaratilgan obraz orqali satira ob’yektiga “ishlov” beriladi [3]. Satira muallifi komiklikning boshqa turlaridan (yumor, hikoya va boshqalar) ham foydalanishi mumkin, biroq

¹⁵¹ Og‘ir ehtiyoj tufayli Sharqiy Onado‘lidan Istanbulga ko‘chib borgan, asli qrimtatar bo‘lmish tariqatchi Abdul Azizning o‘g‘li Aziz Nesin (Mehmet Nusrat) siyosiy mavzularda hajviy felyeton va hikoyalar yoza boshlaganida shu taxallusni tanlagan.

satira uchun salbiy tus berib, keskin ifodalangan estetik ob'yeqt xarakterli hisoblanadi.

Aziz Nesin ham satira janirida barakali ijod qilgan buyuk turk va jahon adibi hisoblanadi. Quyida adibning satirik yo'nalishda bitilgan "Noyob mikrob" nomli hikoyasi tahlilga tortiladi. Mohir tarjimon Miad Hakimov tomonidan o'girilgan ushbu hikoya o'zbek tilidagi tarjimasida asl mohiyatini saqlab qola olgan. Hikoya ("Orijinal Mikrop")ni tarjimon "Noyob Mikrob" deb o'girgan. Turkcha "orijinal" so'zining aynan o'zbek tilidagi varianti qaysidir ma'noda "noyob" bo'ladi. Demak bu yerda tarjimon to'g'ri ish tutgan. Hikoyaning bosh qahramoni "yüzü hiç gülmeyen profesör"ni tarjimon o'zbek tiliga "hamisha qovog'idan qor yog'ib yuradigan professor" deya o'giradi. Asardan bir parcha keltiramiz:

“ – Bu hasta yeni mi?

– Evet, hocam dün geldi, dedi soldaki assistant.

– Nesi var?

– Henüz anlayamadık, iki gözünde sancıl ve sürekli baş ağrısından şikayet ediyor... ” [4]

M.Hakimov bu parchani quyidagicha tarjima qilgan:

“ – Bunisi yangimi?

– Ha, domla, kecha olib kelishdi, – dedi shosha-pisha chap tomondagi assistent.

– Kasali nima ekan?

– Haligacha aniqlayolmadik. Ikkala ko'zida sanchiq turgan, tinimsiz boshi og'riydi” [5]. Ko'rinaridiki, tarjimon mazmunni ham, shaklni ham to'g'ri bera olgan. Ushbu mo'jaz hikoyada shifokorlar obrazi hajv ostiga olingan (hamisha jiddiy yuradigan katta professor ko'ziga "noyob" virus tushirib olgan bemorning hayotiga emas, uning ko'zlaridagi "noyob virus"ga ko'proq e'tibor qaratadi. Butun fikru hayoli "noyob" virusda, bemorni emas, virusni asrab qolishda bo'ladi...

Hikoya so'ngida shunday dialog kechadi:

“ – Bütün çocuklar gelsin, – dedi profesor.

Odası yine doldu. Profesor bu konuda bir kitap hazırlayıcağını onlara mücdeledi. Bir ara aklına gelip:

– Hasta nasıl? – diye sordu.

– Ağrıları dindi, – dedi hastaya bakan asistan.

– Yani...

– Gözleri görmüyorum.

Profesor geniş bir gülümsemeyle dedi:

– Tamam, ben size söylemiştim, 48 saat içinde müdahale edilmezse göz görmez ve ağrılar da dinler. Önceki sabah ağrılar başladığına güven, bu sabah hastanın gözleri görmemesi gereklir öyle mi?

— Evet. Dedi asistan.

— Bilim yanilmaz, cocuklar ben size söylemiştim.

Profesor arkasında asistanları ve öğrencileriyle orijinal mikrop üzerinde yeniden çalışmak için labaratoruna gitti.”

Ushbu dialog parchasini Miad Hakimov quyidagicha o‘giradi:

“— Hammani to ‘planglar, — deb buyurdi u.

Xona ichi yana liq to ‘ldi. Professor yig‘ilganlarni yangilikdan xabardor qilgach, bu noyob mikrob haqida kitob yozish niyati borligini aytdi.

— Xo‘s, bemorning o‘zi qalay? — deb so‘rab qoldi u davolovchi assistentdan.

— Og‘riq to ‘xtadi.

— Aniqroq qilib gapiring.

— Ikkala ko‘zi so‘qirlashdi.

— Ana, aytmadimmi, — dedi professor og‘zi qulog‘iga yetib, — agar qirq sakkiz soat ichida zudlik bilan chora ko‘rilmasa, bemor ko‘zdan qoladi, og‘riq taqqa to‘xtaydi. Bemorning ko‘zlarida o‘tgan kuni ertalab sanchiq boshlangan, hisobga ko‘ra mana bugun bosilishi kerak edi. Shunday bo‘ldimi.

— Shunday, — dedi uning gapini ma‘qullab davolovchi assistent.

— Ilmda hikmat ko‘p, yigitlar. Mana, aytganim keldi... Noyob mikrob ustidagi kuzatuvlarini davom ettirish maqsadida professor shogirdlarini ergashtirib, yengil qadam tashlaganicha to‘g‘ri laboratoriya ga kirib ketdi.”

Hikoyaning bunday yakuni satiraning go‘zal namunasidir. Hikoya so‘ngida kitobxon na kulishni biladi, na yig‘lashni. Bunday yakun kishini o‘yga solib qo‘yadi. Bir o‘zlarini aqli sanab yurgan shifokorlar ustidan kulgisi keladi, bir bechora ko‘zlaridan ajralgan bemorga achinadi. Bu hikoya orqali satiraga olinganlar ortida achchiq va keskin haqiqat mavjud. Uni kitobxon o‘ylab o‘ziga bir qancha xulosalar chiqaradi.

Xulosa. Ustoz Omon Muxtor aytganidek, kuchli bilim va kuchli iste’dod sohibi Aziz Nesin butun umr jahon kitobxonlari qalbida qoladi. Yuqorida satirik hikoyadan olgan xulosalarimizga ko‘ra, virus bemorga emas butun shifokorlar jamiyatiga tushgan. Bemor bemor emas, butun shifokorlar jamiyatni bemor. Ular o‘zlarini oldidagi birinchi eng oliy maqsadini yo‘qotib qo‘ydilar, ya’ni inson hayotini, uning salomatligini saqlab qola olmadilar. Shifokorlarning vazifasi bemorlar hayotini saqlab qolish emasmi? Ular uchun hozirda qavat-qavat kitoblar yozish, kasallik haqida soatlab ma’ruzalar o‘qish, turli tuman kasalliklar haqida bosh qotirish, bu - shifokorning vazifasi emas. Uning vazifasi, o‘scha turli-tuman kasalliklarga davo topish, hamda kasallangan bemorlar hayotini asrab qolishdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

- [1] —O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi. 1-jild.—Toshkent.:Davlat ilmiy nashriyoti. 2000-2005
- [2] —Xurshid Davron. Aziz Nesin hayoti haqida. Ilmiy-ommabop maqola. Toshkent.:Sharq nashriyoti. 2009-yil
- [3] —Hasanova O. O‘zME. ISBN, 6-jild. .—Toshkent.: Davlat ilmiy nashriyoti. 2000-2005.
- [4] —Aziz Nesin. Vatan Sağolsun. Hikayeler. —İstanbul.:Düşün Yayınevi. 1968.
- [5] —Hakimov M. Aziz Nesin hikoyalari. 7-8-sinflar uchun qo‘shimcha o‘quv qo‘llanma. —Toshkent.:G‘. G‘ulom nomidagi adabiyot va san’at nashriyoti. 2009-yil
- [8] —O.Muxtor. Aziz Nesin Hikoyalari (kirish qismida). Toshkent.:Bilim va intellektual salohiyat nashriyoti. 2018-yil.
-

KUNCHIQAR XALQNING HIKMATLARI XUSUSIDA

Aziza AHMEDOVA,

“Tarjima nazariyasi va amaliyoti” yo‘nalishi 2-kurs talabasi

Ilmiy rahbar: Diyora Abdurahimova

“Tilning asl qaymog‘i, uning o‘ziga xos xususiyatlari va tabiatini belgilaydigan, uning kamolot darajasi qanday ekaligini ko‘rsatadigan, boshqa tillar o‘rtasida tutgan o‘rnini tayinlashda muhim omil bo‘lgan narsa – undagi maqol, matal, idioma va boshqa shu kabi ko‘chma ma’-noli birikmalardir”¹⁵². Har bir mamlakatning o‘ziga xos an’analari, urfodatlari, o‘ziga xos udumlari mavjud. Ularning barchasini ajratib turuvchi til bo‘lsa, ularni bog‘lab turadigan narsa ibora, maqol, hikmatli so‘z hisoblanadi. “O‘qilishi sodda, ma’nosи ulkan xalqona maqol va matallar – shu xalq hayotining ko‘zgusi hisoblanadi. Ularda xalqning yashash falsafasi, ma’naviy tamoyil va qoidalari, qolaversa, katta hayotiy tajribasi o‘z aksini topadi. Yapon xalq og‘zaki ijodining nodir namunasi bo‘lgan maqollar ham shunday xususiyatlarga egaligi bilan ajralib turadi. Kunchiqar yurt fuqarolari – dono xalq bo‘lib, ular o‘zlarini orab turgan borliq – tabiat, undagi mavjudotlar bir osmon ostida, bir zamin ustida yashayotgan odamlar bilan ham o‘zaro uyg‘unlikda, bahamjihat hayot kechirishga odatlangan. Yaponlar betartiblik, ortiqcha dabdabani yoqtirmaydi, oddiy va kamtarin

¹⁵² G‘.Salomov “Rus tilidan o‘zbek tiliga maqol, matal va idiomalarni tarjima qilish masalasiga doir”asari,18-betdan

yashashni ustun ko‘radi.”¹⁵³ Yaponiya o‘zining urf-odatlari bilan boshqa xalqlardan tubdan farq qiladi. Yapon xalqining har bir xatti-harakatida mehnatkashlik va olivjanoblikni anglab yetish mumkin. Salomlashish odobidan boshlab, milliy an’ana va tildagi maqol-matallari-gacha sharqona muhitni o‘ziga qamrab olgan “Kunchiqar xalq” ning hikmatlari ayniqsa barchani o‘ziga rom etgan desak mubolag‘a bo‘lmaydi. Boisi, mehnatkash xalqning har bir yaratgan maqollari o‘zlarining turmush sharoitidan kelib chiqib dunyoga kelgan. Masalan, “三人よれば もんじゅのちえ”(sannin yoreba mon jyuno chie) ushbu maqolning o‘zbek tilidagi muqobil varianti “Bir bosh yaxshi, ikkitasi undan ham yaxshi” maqoliga mos bo‘lib, tinib-tinchimas, izlanishdan tolmaydigan yapon xalqining turmushiga xos frazadir. Quyidagi maqolning to‘g‘ridan-to‘g‘ri tarjimasi g‘aliz bo‘lganligi sababli, uning o‘zbek tilidagi muqobilidan foydalanish o‘rinlidir.

“住めばみやこ”(sumeba miyako) ushbu maqolni o‘zbek tiliga tarjima qiladigan bo‘lsak, “O‘z uyim – o‘lan to‘shagim” maqoliga mos tushadi. Agar bu maqolni o‘zbek tiliga to‘g‘ridan – to‘g‘ri tarjima qilsak “Yashash poytaxt” holatida kelib chiqadi. Biroq, biz bu holatda kitobxonga tarjima qilib bersak, tushunmovchiliklar yuzaga keladi. Shuning uchun ham, ba’zi holatlarda “Tarjimaning muqobil usul”idan foydalangan holda tarjima qilamiz. Shu sababli, quyidagi maqoldan yapon xalqi asosan inson har qanday vaziyatda ham o‘z uyiga talpinishi va o‘z uyidagina inson erkin bo‘la olishi holatlarida foydalanganligi uchun o‘zbek tilidagi varianti “O‘z uyim – o‘lan to‘shagim”ga mosdir.

いしのうえにもさんねん (ishino uenimo san nen) frazasini tarjima qiladigan bo‘lsak “Toshning ustida ham uch yuz bor” deb tushiniladi. Lenkin, kunchiqar xalq ushbu maqoldan sabrli, chidamli bo‘lish vaqtida foydalanganliklari uchun o‘z ona tilimizdagi muqobil variant “Sabrning tagi sariq oltin” degan maqolimizga mos keladi. Bu maqol yapon va o‘zbek xalqida ko‘p foydalilanligidan maqollarning bittasi hisoblanadi. Chunki, yaponlar orasida ham, bizda ham bir-biriga nisbatan kuchli hurmat va ehtirom borligi sababli sabrli insonlar juda qadrlanadi. Yuqorida ko‘rinib turibdiki turli xil tillardagi maqollarni o‘zbek tiliga tarjima qilishda tarjimondan ko‘p bilim va tajriba talab etiladi. Boisi, biz o‘z ona tilimizdagi maqollarning ma’no jihatdan nimaga foydalanish holatlarini bilmas ekanmiz, boshqa tildagi ma-

¹⁵³ Xurshida Qilicheva maqolasidan

qollarni ham ma’no jihatdan nimaga ishlatilayotganini anglab yetolmaymiz. Shu jihatdan ham olib qaraydigan bo‘lsak, maqol millatlarning an’analarini bir-biriga bog‘lovchi va tanituvchi bir ko‘prikdir.

Bundan tashqari maqol tarjima qilishning yana bir an’anaviy usuli ham bor bo‘lib, bu “To‘g‘ridan-to‘g‘ri tarjima qilish” usulidir. Masalan, “ときはかねなり” (tokiha kane nari) ushbu maqol hamma joyda eng ko‘p foydalaniladigan maqol deb aytish mumkin. Boisi, bu maqolning tarjimasi quyidagicha: “Vaqt bu puldir.” いちいしにとり (ichi ishi ni tori) ushbu maqolning tarjimasi “Bir tosh bilan ikki qushni urmoq” ma’nosida ishlatiladi. Bu maqol “To‘g‘ridan-to‘g‘ri tarjima qilish” usuliga mansub. Bundan tashqari o‘zbek tilidagi muqobil varianti ham mavjud bo‘lib, “Bir o‘q bilan ikki quyonni urish” ma’nosida foydalaniladi. Biroq, yapon xalqi “quyon” so‘zining o‘rniga “qush” so‘zidan foydalangan. Bundan tashqari, 十人十色 (jyuu nin to iro) ushbu maqolning so‘zmaso‘z tarjimasi “10xil odam, 10xil rang” degan ma’noda ishlatiladi. O‘zbek tilidagi “Besh qo‘l barobar emas” maqoliga mos. Bu tarjima usulidan kamdan-kam hollarda foydalaniladi. Chunki to‘g‘ridan-to‘g‘ri tarjima usuli har doim ham to‘g‘ri bo‘lavermaydi. Shuning uchun ham, maqollarning tarjimasida asosan 2 ta usuldan foydalaniladi: 1) Muqobil variantini topish; 2) To‘g‘ridan-to‘g‘ri tarjima qilish.

Xulosa. Til, falsafa va badiiy ijodning o‘ziga xos hodisasi sifatida yuzaga kelgan xalq maqollari folklorning ixcham shakl, ammo teran mazmunga ega bo‘lgan bir janridir. “Maqol va matallar xalq aqlidrokining mahsuli, uning hukmi, ko‘p asrlik tajribalari, turmushdagi turli hodisa-voqealarga munosabati demakdir... Xalq maqoli – xalqning mulkidir. Maqol qayg‘usi – xalq qayg‘usi, maqol g‘azabi – xalq g‘azabi, maqol kulgusi – xalq kulgusi va maqol kinoyasi – xalq kinoyasi demakdir. Maqol yaratmagan biron ta til, maqol ishlatmagan biron ta xalq yo‘q”.¹⁵⁴ Har biri tilimiz ko‘rkini, nutqimiz nafosatini, aql-farosat va tafakkurimiz mantiqini hayratomuz bir qudrat bilan namoyish etgan va eta oladigan bunday badiiyat qatrалари xalqimizning ko‘p asrlik hayotiy tajribalari va maishiy turmush tarzining bamisolari bir oynasidir. Shuning uchun ham maqollar g‘oyatda keng tarqalgan bo‘lib, asrlar davomida jonli so‘zlashuv va o‘zaro nutqiy munosabatlarda, badiiy va ilmiy asarlarda, siyosiy va

¹⁵⁴ G‘.Salomov “Rus tilidan o‘zbek tiliga maqol, matal va idiomalarni tarjima qilish masalasiga doir” asari, 8-betdan

publitsistik adabiyotda doimiy ravishda qo'llanilgan va bugungi kunda ham qo'llanilib kelinmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. G'.Salomov "Rus tilidan o'zbek tiliga maqol, matal va idiomalarni tarjima qilish masalasiga doir", O'zbekiston SSR fanlar akademiyasi nashriyoti, 1961;
 2. Kurshida Qilicheva maqolasi;
 3. www.ziyouz.com.
-

ОБ ОСОБЕННОСТЯХ ПЕРЕВОДА ИДИОМ

Диёр ТОЛИПОВ,

студент 1-курса направления «Теория и практика перевода»

Научный руководитель: Шахзода Хасанова

В данной статье проанализирована проблема обучения иноязычных студентов использованию китайских устойчивых выражений класса «чэньюй». Ввиду культурологической обусловленности морфологических, семантических, стилистических свойств китайских чэньюй к последним предлагается применить теорию межкультурной компетенции. В процессе освоения устойчивых выражений учащийся овладевает лингвистической, социолингвистической, стратегической и другими компетенциями. Излагается, как в ходе изучения чэньюй у студентов-неносителей китайского языка формируются навыки межкультурного общения (и профессиональные качества «межкультурного медиатора»).

Китайские идиомы (Чэн Юй, 成語) – одно из самых глубоких наследий традиционной культуры Китая. Они придают китайскому языку глубину, гибкость и обворожительность. Идиомы передают мудрость народа, собранную за весь период истории. Самые древние идиомы уходят корнями в период Борющихся царств (475-221 гг. до н.э.).

Не всегда легко найти эквивалент китайской идиомы в других языках, поскольку в основе идиом китайского языка часто лежит более глубокий смысл, какая-то легенда или исторический факт. В качестве примера можно привести выражение 高山流水 «Высокие горы и бегущая вода».

Поскольку каждая китайская идиома прошла испытание временем и распространилась из уст в уста среди большого количества людей, она позволяет лучше понять историю Китая и культурные принципы страны. В этих образных выражениях также содержится взгляд китайцев на жизнь и общество. Например: 明辨是非 - Минг (ясно) Бъен (различать) Ши (хорошо) Фэй (плохо) означает человека, который различает, что хорошо, а что плохо.

В основе традиционной культуры Поднебесной лежат такие качества, как верность, честность, мудрость, дружелюбие и правила приличия, они красной нитью проходят и через все китайские идиомы. Несмотря на то, что они состоят всего из четырех иероглифов, чэньюй несут в себе глубокий смысл, переплетенный с моральными ценностями из классической китайской мифологии. И если вам нужно ярко, красиво донести свою мысль, нет ничего лучше, чем использовать чэньюй!

В китайских школах ученики учат огромное количество идиом в рамках школьной программы, а так как китайцы с детства знакомятся с таким разнообразием устойчивых выражений, совсем неудивительно, что они с легкостью употребляют их в повседневном общении. Однако, если вы никогда раньше не сталкивались с чэньюй, вам может быть непросто с первого раза угадать их значение. Чтобы понять глубину их смысла, следует знать их историю.

百折不挠 (bǎi zhé bù náo). Значение каждого иероглифа в отдельности: 百 – много, сотня; 折 – трудности, проигрыши; 不 – не; 挠 – склоняться. Легенда: Во времена империи Хань жил управляющий по имени Чжао Сюань. Он был человеком с характером. Однажды бандиты ограбили его дом и похитили его сына. Преступники потребовали у него большой выкуп в обмен на жизнь сына. Вскоре бандитов окружили стражи порядка, однако они никак не решались напасть на них, так как боялись, что те убьют мальчика. В этот момент Чжао закричал: «Я что же, должен отпустить этих преступников, только чтобы спасти жизнь своему сыну?» И приказал страже схватить бандитов. В борьбе его сын был убит, а люди прославили Чжао за его стойкость и мужество.

При восприятии, понимании и интерпретации таких чэньюй у русских обучающихся формируются «умения двойного видения одной и той же ситуации; эмпатические умения восприятия собственных действий с позиций родной шкалы культурных

ценностей и восприятия позиций собеседника с точки зрения его (т.е. иноязычной) шкалы культурных ценностей и осуществления собственных действий и поступков на основе такого восприятия»¹⁵⁵

Мораль истории заключается в том, чтобы не сдаваться, даже если на пути стоят препятствия и трудности. Значение чэньюй:

- Не сдаваться, несмотря на трудности.
- Описывает сильного, стойкого человека.
- Описывает неукротимый, необузданный, упретый характер.

Пример: 只要我们百折不挠地奋斗下去, 就一定能取最后胜利。

Zhǐyào wǒmen bǎizhébùnáo de fèndòu xiàqù, jiù yī dìng néngqù zuìhòu shènglì. Если мы не сдадимся препятствиям и продолжим бороться, в конце нас будет ждать победа.

画龙点睛 (huà lóng diǎn jīng). Значение каждого иероглифа в отдельности: 画 – рисовать; 龙 – дракон; 点 – нарисовать точку, маленькое пятнышко; 睛 – зрачок, глаз.

Легенда: Жил да был художник Чжан Сэнъяо, который изображал драконов на стенах храма. Он никогда не рисовал драконам зрачки, и многие спрашивали у него, почему он так делает. Он отвечал, что если драконам нарисовать зрачки, они улетят. Люди не верили его словам и продолжали просить его рисовать драконам зрачки. После долгих уговоров Чжан нарисовал зрачки двум драконам. Как только он закончил рисунок, эти драконы улетели. Мораль легенды в том, что крохотный зрачок дарит изображению жизнь, ведь, как известно, глаза – это зеркало души.

Значение чэньюй: Сделать последние штрихи, которые придаут больше жизни произведению искусства. Пример:

讲话时适当引用一些名言，可以达到画龙点睛的效果。

Jiǎnghuà shí shìdàng yǐnyòng yīxiē míngyán, kěyǐ dá dào huàlóng-diǎnjīng de xiàoguō。Грамотное использование известных цитат в речи может помочь донести основную мысль или оживить повествование. 刻舟求剑 (kè zhōu qiú jiàn). Значение каждого иероглифа в отдельности: 刻 – вырезать; 舟 – лодка; 求 – просить; 剑 – меч. Легенда: В государстве Чу жил человек, который уронил свой меч в реку. Он сразу же сделал насечку на борту своей лодки, чтобы пометить место, где упал его меч. Когда лодка достигла

¹⁵⁵ Елизарова Г.В. Культура и обучение иностранным языкам. СПб.:КАРО, 2005.С-229.

другого берега, он нырнул в воду, прямо под насечкой на борту, чтобы найти свой меч. Однако, сделать он этого не смог, ведь лодка плыла, а меч нет. Мораль истории заключается в том, что в разных обстоятельствах действия могут стать бесполезными. Эта чэньюй обычно используется для описания людей, которые слишком консервативны и не могут адаптироваться под меняющиеся обстоятельства. Значение чэньюй: - Использовать неподходящий или глупый способ решения проблемы.

- Быть слишком упрямым и использовать устаревшие методы, которые оказываются бесполезными в новых обстоятельствах. Пример: 我们要不断地了解情况并研究问题, 而不是刻舟求剑地在那里工作。

Wǒmen yào bùduàn de liǎojiě qíngkuàng bìng yánjiū wèntí, ér bùshì kèzhōuqíujìan de zài nàlǐ gōngzuò. Мы должны подстраиваться под обстоятельства и исследовать проблему, а не просто работать с бессмысленными, бесполезными способами.

老马识途 (lǎo mǎ shí tú). Значение каждого иероглифа в отдельности: 老 – старый; 马 – лошадь; 识 – знать, знания; 途 – дорога. Легенда: За этой идиомой стоит древняя легенда. Князь Хуан-гун вел свои войска на королевство Гучжу. Они вышли весной, а возвращались уже зимой. Однако на обратном пути они заблудились. Тогда кто-то из воинов предложил поставить в начале отряда старую лошадь, чтобы она их вывела. И так с помощью старой лошади они, наконец, сумели добраться домой.

Мораль истории в том, что опытные люди могут выполнять работу лучше, чем новички. Значение чэньюй: - Старая лошадь борозды не портит; - Опытный работник знает, что делать.

Пример: 我懂得老马识途的道理, 所以我愿意向有经验的老同志学习。

Wǒ dǒngdé lǎo mǎshítú de dàolǐ, suǒyǐ wǒ yuànyì xiàng yǒu jīngyàn de lǎo tóngzhì xuéxí. Я понимаю значение выражения «Старая лошадь борозды не портит», поэтому я буду учиться у моих старших товарищей, у которых больше опыта.

守株待兔 (shǒu zhū dài tù). Значение каждого иероглифа в отдельности: 守 – охранять, наблюдать; 株 – пень; 待 – ждать; 兔 – кролик.

Легенда: Эта чэньюй произошла от легенды Хань Фэя в период Сражающихся царств. Жил в государстве Сун крестьянин. В поле стоял пень. Однажды, пока крестьянин работал в поле, в этот пень врезался кролик и сломал шею. Крестьянин был рад, что ему так просто и без усилий достался кролик. С того дня он прекратил пахать

поле. Он просто стоял у пня и ждал, пока в него врежется очередной кролик. После того, как он несколько дней провел у пня, а кроликов как не было, так и нет, он понял, что просто так ему мяса не получить. А поле к тому времени уже заросло сорняками без должного ухода. Мораль истории в том, что иногда вам может повезти, но удача – вещь ненадежная. Не стоит полностью на нее полагаться. Чтобы преуспеть, лучше упорно трудиться. Значение чэньюй: - Ждать возможности, не прикладывая усилий.

- Слепо доверяться удаче, вместо того, чтобы работать.

- Сидеть и ждать прибыли. Пример: 我们尊重经验, 但又不能守株待兔。Wǒmen zūnzhòng jīngyàn, dàn yòu bùnéng shǒuzhūdàitù. Мы ценим опыт, но мы не можем просто сидеть и ждать, пока возможность сама приплывет к нам в руки.

Понимание сути таких чэньюй помогает студентам понять поведение носителей китайского языка, модифицировать собственное поведение в соответствии с полученными представлениями и адаптировать собственное поведение к стандартам китайской культуры. В результате проведенного анализа мы приходим к заключению о том, что китайские идиомы чэньюй целесообразно рассматривать в ракурсе межкультурного подхода, благодаря которому становится очевидной их значимость для формирования и развития у студентов компонентов коммуникативной компетенции (лингвистической, социолингвистической, стратегической, социокультурной, социальной компетенции и компетенции дискурса). Вследствие этого китайские идиомы чэньюй должны рассматриваться как компоненты обучения неродному языку, как составляющие межкультурной компетенции, которая должна быть сформирована у специалистов в области межкультурного общения.

Список использованной литературы

1. Елизарова Г. В. Культура и обучение иностранным языкам. СПб.: КАРО, 2005. С-329
 2. 韩省之编《中国成语分类大辞典》北京: 新世界出版社. 1989.
 3. 史式《汉语成语研究》成都: 四川人民出版社年. 1979.
-

**“TARJIMASHUNOSLIK VA XALQARO JURNALISTIKA”
KAFEDRASI IZLANUVCHILARI VA DOKTORANTLARINING
ILMIY IZLANISHLARI NATIJALARI**

**MUHAMMAD YUSUF SHE’RLARINING TURKCHAGA
TARJIMASIDA BADIY SAN’ATLARNING BERILISHI**

Mehriniso KAYUMOVA,

TDSHU “Tarjimashunoslik va xalqaro jurnalistika kafedrasi o‘qituvchisi

O‘zbek adabiyoti namunalarining turk tiliga tarjimasi o‘zbek va turk xalqlari o‘rtasidagi adabiy aloqalarning yanada mustahkamlanishi-ga xizmat qiladi. Shu o‘rinda, o‘zbek xalqining sevimli shoiri Muhammad Yusuf she’rlarining turk tiliga tarjimasi xususida to‘xtalib o‘tmoqchimiz. Kitobxon yo‘q-ki, uning javonidan Muhammad Yusufning she’r kitobi topilmasin, hech bir o‘zbek yo‘q-ki, uning misralaridan mehr, muhabbat, sadoqat, vafo tuyg‘usini his etmagan bo‘lsin! Uning har she’rida o‘zbek xalqining quvonch-u iztiroblari, orzu va armonlari o‘z ifodasini topgan.

2014-yilda shoirning 60 yillik yubileyi munosabati bilan she’rlari xorijiy tillarga tarlima qilina boshlandi. Jumladan, shoirning bir qancha she’r va dostonlari Xayrulla Hamidov tomonidan turkchaga o‘girilib nashr etildi¹⁵⁶. Ushbu maqolada shoir she’rlarining turkcha tarjimalari qisman tahlilga tortiladi.

M.Yusufning talmeh san’ati qo‘llanilgan “O‘zbek qizlari” she’ri tarjimasiga e’tibor qaratamiz. She’rning ilk misralarida Momo Havo tilga olinadi, o‘zbek qizlarida Momo Havoga xos hayo, ibo saqlanib qolganligiga urg‘u beriladi:

O‘zbekcha (asliyat)	Turkcha tarjimasi
<i>Bu Momo Havodan ularga odat: Ushlasa gul ushlar qo‘lini faqat, Kuyovga chiqmagan o‘zbek qizlarin O‘psa faqat shamol o‘par yuzlarin.</i>	<i>Hava Anamız’dan onlara âdet, Tutarsa gül tutar elini, ancak. Daha evlenmemiş Özbek kızının, Öperse rüzgâr öper onun yüzünü.</i>

¹⁵⁶ Muhammad Yusuf, Şiirler. Destanlar. (Türkçeye çeviren Hayrullah Hamidov). Özbek edebiyati’nin seçme eserleri, 3. Bölüm. Muhammad Yusuf, Şiirler. Destanlar, Taşkent, TaşDŞE, 2014.

Tarjimada asliyatdagi mazmun, ohang saqlanganini ko‘ramiz.

She’rda tashxis san’ati ham qo‘llanilgan. O‘zbek qizlarining yuzidan faqat “shamol bo‘sa” olishi mumkinligi, ya’ni shamol jonlantirilib, unga insonga xos xususiyat baxsh etilgan. She’r tarjimasida ham bu san’at saqlangan. Yoki quyidagi misolda shoir uch marotaba talmeh san’atini qo‘llaydi: Mashrab, Navoiy, Yassaviy nomlarini tilga oladi. Tarjimon bu ismlarning barchasini tarjimada sanab o‘tar ekan, faqat turk o‘quvchisiga unchalik tanish emasligini hisobga olib, unga havolada izoh beradi:

O‘zbekcha (asliyat)	Turkcha tarjimasi
<p><i>Sen Mashrabsan,</i> <i>Xalqda tumor,</i> <i>Balxda dorga osilgan.</i> <i>Navoiysan, shoh yonida,</i> <i>Faqirni duo qilgan.</i> <i>Yassaviysan, meniki deb,</i> <i>Ko‘ringan da’vo qilgan,</i> <i>Ming bir yog ‘i ochilmagan</i> <i>Qo‘rig‘imsan Vatanim.</i></p>	<p><i>Sen Meşrep’sin</i>¹⁵⁷, <i>Halkın oğlu,</i> <i>Belh’tər dara çekilen,</i> <i>Nevâi’sin, şah yanında,</i> <i>Fakiri dua eden.</i> <i>Yessevi’sin her insanın,</i> <i>“Benim!” diye koştuğu.</i> <i>Bin bir yanı açılmamış</i> <i>Bâkirimsin, Vatanım...</i></p>

Shoirning “Ulug‘imsan, Vatanim” she’rida O‘zbekiston ulug‘laniadi. She’riyatning tajohili orif san’ati qo‘llangan satrlar turk tiliga quyidagicha o‘giriladi:

O‘zbekcha (asliyat)	Turkcha tarjimasi
<p><i>Men dunyoni nima qildim,</i> <i>O‘zing yorug‘ jahonim.</i> <i>O‘zimga bek,</i> <i>O‘zim sulton,</i> <i>Sen taxti Sulaymonim.</i> <i>“Yolg‘izim”,</i> <i>“Yagonam” deymi,</i> <i>“Topingan koshonam” deymi,</i> <i>O‘zing mening ulug‘lardan</i> <i>Ulug‘imsan, Vatanim...</i></p>	<p><i>Bu dünyayla ne işim var,</i> <i>Madem sensin cihanım,</i> <i>Hünkâr - benim,</i> <i>Benim - Sultan,</i> <i>Sen Taht-ı Süleyman’ım,</i> <i>“Yalnızım”,</i> <i>“Yegânem” mi diyim</i>¹⁵⁸? <i>“Tapındığım kâşânem”.</i> <i>Yalnız Sensin büyüklerden,</i> <i>Daha büyük, Vatanım...</i></p>

¹⁵⁷ “Kalender yaratılışlı ünlü Özbek şairinin adı” deb izohlangan.

¹⁵⁸ diyeyim

Ko‘ramizki, bu o‘rinda tajohilu orif san’ati ham saqlangan, shu bilan birga, shoir qo‘llagan tavsiflar ham tarjimada o‘z ifodasini topgan.

M.Yusufning barcha yod biladigan “Lolaqizg‘aldoq” she’ridan olingan quyidagi parcha va uning tarjimasiga e’tibor beraylik:

O‘zbekcha (asliyat)	Turkcha tarjimasi
<i>Men ketsam, yomondan</i>	<i>Ben gidersem, kötülerden</i>
<i>Yiroq bo l, ohu,</i>	<i>Uzak dur, ceylân!</i>
<i>Chunki sen chiroyli,</i>	<i>Çünkü sen güzelsin,</i>
<i>Ko rkli bir juvon.</i>	<i>Görkemli civan¹⁵⁹.</i>
<i>Yomon kunlar bir kun</i>	<i>Kötü günler geçer,</i>
<i>Yyaxshi bo laru,</i>	<i>Gelir güzel an.</i>
<i>Yomon odam yaxshi</i>	<i>Kötü insan iyi,</i>
<i>Bo lmas hech qachon.</i>	<i>Olmaç hiç zaman...</i>
<i>Yasha, chegarada</i>	<i>Uyanık ol sınırdaki,</i>
<i>Turgandek ogoh,</i>	<i>Asker misali,</i>
<i>Lola, lolajonim,</i>	<i>Lale, Lalecan’im,</i>
<i>Llolaqizg‘aldoq!</i>	<i>Lalekizgaldak!</i>

She’rning asl matnida “yaxshi” va “yomon” so‘zлari qarshiligi ikki o‘rinda qo‘llangan bo‘lib, tazod san’ati hosil bo‘lgan. Ya’ni yomon kunning yaxshi bo‘lishi va yomon odamning yaxshiga aylanmasligi ta’kidlanadi. Bu o‘rinda yaxshi-yomon antonimlarini qo‘llash orqali she’rdagi ma’no kuchaytirilgan. Tarjima e’tibor berilsa, ilk o‘rinda **kötü** so‘ziga **güzel** so‘zi antonim sifatida, keyingi o‘rinda esa **kötü** va **iyi** antonimlari qo‘llanilganiga guvoh bo‘lamiz. Ilk misradagi **kötü** va **güzel** so‘zлari o‘zaro antonim bo‘lmasa-da, turk tilida **iyi** so‘zi kunga nisbatan ishlatilmaydi, balki farovon, tinch, yaxshi kunlar ma’nosida **güzel** sifatida ishlatiladi. Ya’ni bu vaziyatda nutqiy antonim shakllangan bo‘lib, tazod san’ati saqlanib qolgan, deyish mumkin.

Muhammad Yusufning “Iqror” she’ridan olingan birinchi bandda nido san’atining go‘zal namunalarini ko‘rishimiz mumkin.

Shoir vataniga murojaat qilar ekan, uni “ota makon”, “onajon o‘lka” deb tavsiflab so‘zlaydi. Bu usul orqali u ham tug‘ilib o‘sigan yurtiga murojaat qiladi, g‘am uning onasidek aziz, yagona ekanligiga urg‘u beradi. “O” undov so‘zi orqali murojaat ma’nosи kuchaytiriladi:

¹⁵⁹ Tarjimon “Civan, burada “genç bayan”, “kadın” anlamındadır”, deb izohlangan.

O‘zbekcha (asliyat)	Turkcha tarjimasi
<p><i>O, ota makonim. Onajon o ‘lkam, O‘zbekiston, jonio To ‘shay soyangga. Senday mehribon yo ‘q, Seningdek ko ‘rkam. Rimni alishmasman Bedapoyangta.</i></p>	<p><i>Sen ata mekânım, Canımsın, ülkem! Özbekistan, sana kurban Bin canım, Senden gayri yoktur Benim sevenim, Senin gibi güzel yurt Yoktur cihanda, Roma ‘ya değişmem Yonca tarlani.</i></p>

Demak, “ota makonim” turk tiliga o‘z shaklida qoldiriladi. Lekin bu o‘rinda nido san’ati yo‘qolib qolgan. Chunki “Sen ata mekânım, Canım-sın, ülkem!” deyilganda, “ata mekânım” undalma emas, kesim bo‘lib kelgan. Ya’ni “Sen ata mekânimsın, Sanımsın, ülkem!” bu o‘rinda faqat nido sifatida “ülkem” murojaati qolgan bo‘lib, ma’noni kuchaytiruvchi undov so‘z ham tushirib qoldirilgan. Bu tarjima usuli nolli tarjima deb ham ataladi.

“Iqror” she’ridan olingen yana bir parchaga e’tibor qaratamiz:

O‘zbekcha (asliyat)	Turkcha tarjimasi
<p><i>Bir go ‘sha suv bo ‘lsa, Bir go ‘sha qirlar, Qancha yurtni ko ‘rdim, Qancha taqdirlar. Qayga borsam suyab, Boshni tik tut deb, Tog‘laring ortimdan Ergashib yurar.</i></p>	<p><i>Dört bir yanın ırmağın, Dağla çevrili, Nice yurdu gördüm, Nice kaderi, Nereye gitsem başını Dimdik tut diye, Dağların arkamda Sabit dururlar.</i></p>

Keltirilgan parchada tashxis va intoq san’ati birgalikda qo‘llangan. Ya’ni shoir O‘zbekistonni ulug‘lar ekan, uning tabiatini ham tavsiflaydi. Shu bilan birga, ona yurtining tog‘lari tilga kirib, “boshingni tik tut”, deyishi intoq san’atini yuzaga keltirgan bo‘lsa, tog‘larning shoir ortidan ergashib yurishi tashxis san’atini hosil qiladi.

Demak, Muhammad Yusuf qo‘llagan intoq va tashxis san’atlari turkcha tarjimada ham to‘la aks etgan, deyish mumkin, faqat o‘zbek-

chadagi “ergashib yuribdi” fe’li turk tiliga “sabit dururlar” shaklida o‘girilgan bo‘lsa-da, umumiylar mazmunga salbiy ta’sir ko‘r-satmagan, aksincha, ohangdor chiqishini ta’milagan. Chunki “ergashib yuribdi” birikmasi so‘zma-so‘z o‘girilsa, “peşimden geliyor” bo‘lardi, unga nisbatan, albatta, “sabit dururlar” – sobit turishibdi shaklidagi tarjima jarangliroq chiqqan.

Shoirning quyidagi (“O‘zbek qizlari”) she’rida qiz qalbi mehr-shafqat, oljanoblikda daryoga o‘xshatiladi:

O‘zbekcha (asliyat)	Turkcha tarjimasি
<i>Ko‘ngli daryoday keng, Mehri ulug‘vor, Dugonasi Hayo, Dugonasi Or. Ayting, farishtadan Nima farqi bor, Kuyovga chiqmagan O‘zbek qizlarin?..</i>	<i>Gönlüү geniş derya, Sevgisi büyük, Arkadaşı haya, Dostu namus ar, Söyleyin, melekten Nasıl farkı var? Daha evlenmemiş Özbek kızının?..</i>

Turk tiliga tarjimada o‘xshatish san’atining asosiy vositasi (-day yuklamasi) tushirib qoldiriladi. Bu holat barmoq vazni talabi bilan yuzaga chiqqan, ya’ni har bir qatorda 11 tadan bo‘g‘in berilgan bo‘lib, turk tilidagi o‘xshatish ko‘makchisini kiritishga imkon bo‘lmagan.

Xulosa. Muhammad Yusuf she’rlarining Xayrulla Hamidov tomonidan turk tiliga qilingan tarjimasи asliyatga xos badiiylik, joziba, ohang, ta’sirchanlik, dilga yaqinlik kabi xususiyatlarni o‘zida to‘la namoyon etgan holda turk kitobxonasi e’tiboriga havola etilgan. Galdagi vazifamiz shoirning barcha asarlarini turk tiliga o‘girish va tarjimalarning sifati va badiiy saviyasini belgilashdan iborat bo‘ladi, deb o‘ylaymiz.

Foydalilanigan adabiyotlar ro‘yxati

1. Очилов Э. Таржима назарияси (ўкув қўлланма). – Т.: 2014.
2. Юсуф, Мухаммад. Сайланма. “Шарқ”. – Т.: 2007.
3. Юсуф, Мухаммад. “Булбулга бир гапим бор” “Шарқ”. – Т.: 1987.
4. Yusuf, Muhammad, Ulug‘imsan, Vatanim, O‘zbekiston, Toshkent, 2012.
5. Yusuf, Muhammad , Şiirler. Destanlar. (Türkçeye çeviren Hayrullah Hamidov). Özbek edebiyati’nin seçme eserleri, 3. Bölüm. Muhammad Yusuf, Şiirler. Destanlar, Taşkent, TaşDSE, 2014.

莫言MO YAN ASARLARI O'ZBEK TILIDA

Dilafruz SODIQOVA,

TDSHU “Tarjimashunoslik va xalqaro jurnalistika” kafedrasi o‘qituvchisi

Yozuvchining aytishicha, u bolaligida provinsiya boshqaruv markazi yaqinida yashagan va har kuni chuchvara iste`mol qiladigan qandaydir bir boy yozuvchini bilgan. O’sha ochlik hukmronlik qilgan vaqtarda kambag‘al cho‘pon bola uchun har kuni chuchvara iste`mol qilish yo‘l qo‘yib bo‘lmaydigan, aqlga sig‘mas dabdabadek tuyular edi. Ba`zan, hattoki, xitoy xalqining an`anaviy va milliy bayrami bo‘lgan yangi yilida ham uning oilasida va boshqa oddiy oilalarda chuchvara tayyorlash imkonи mavjud emas edi. “Shuning uchun mening yozuvchi bo‘lishga bo‘lgan intilishimning ildizlari, ovqat haqida o‘ylab o‘tirishlarim, o’sha vaqtда kuniga uch mahal chuchvara yeyishdan boshqa orzuim bo‘lmagan vaqtlarimga borib taqaladi”, - deydi Xalqaro Nobel mukofoti laureati, mashhur yozuvchi Mo Yan jurnalistlarga.

Mo Yanning haqiqiy ismi – Guan Moe. Mo Yan – bu uning adabiy taxallusi. Uning taxallusini so‘zma so‘z tarjima qilganda 莫言 “sukut saqlа” degan ma’noni anglatadi. Ammo Mo Yan o‘zining taxallusi singari jim o‘tirgani yo‘q. U 1955-yil XXRning Shandong viloyatida dehqon oilasida tug‘ilgan. “Buyuk proletar madaniy revolyutsiya”dan so‘ng maktabni tashlab, avval qishloqda so‘ngra esa zavodda ishlay boshladi. So‘ngra armiyaga yo‘l oldi, kutubxonachi va o‘qituvchi bo‘lib ishлади. 1981-yilda Mo Yanning “Bahor kechalaridagi yomg‘ir”, “Quruq daryo”, “Kuz suvlari” va “Xalq kuyi” nomli ilk kitoblari chiqa boshladi. Lekin uni bir necha yildan so‘ng, “Billur rediska” (“透明的红萝卜”, “Tuoming de hongluobo”) romanidan so‘ng tan ola boshlashdi. 1986-yilda “Qizil gaoliang” (“红高粱”, “Hong gaoliang”) romanining chop etilishidan so‘ng yozuvchiga mashhurlik yog‘ilib kela boshladi. Keyinchalik bu kitob rejisser Zhang Yimo tomonidan katta ekranlarga olib chiqildi.

Mo Yan 1986-yilda san’at institutining adabiyot fakultetini, 1991-yilda esa Pekin Pedagogika universitetining aspiranturasini tamomladi. Mo Yan 1997-yilda “Buyuk yozuvchi unvoni”ni qo‘lga kiritdi. Yozuvchi 1997-yilda gazetada ishlay boshladi. Kino va televide niya uchun ssenariylar yoza boshladi.

Mo Yan o‘nlab hikoyalar va romanlar muallifidir. Uni xitoylik Kafka va Keller deb ham atashadi. Bu yozuvchining asarlari o‘nlab tillarda

chop etildi. Bulardan “Xolamning sehrli pichog‘i” (“姑妈的宝刀”, “Guma de baodao”) romani Moyatskovo Dmitriv Ivanovich tomonidan, hamda “Vino mamlakati” (“酒国”, “Jiu Guo”) romanidan parchalarni Igor Aleksandrovich Egorovlar rus tiliga tarjima qilishdi.

Mo Yanning asarlarini rus tiliga tarjima qilish bilan shug‘ullangan Rossiyadagi yagona Xitoy adabiyoti mutaxassisasi va tarjimonni Igor Egorovning aytishicha, “Bu yozuvchi o‘zining xalqi haqida xushyoqmaydig‘an narsalarni yozadi. U barcha narsalarni o‘z nomi bilan ataydi va aslini olganda uning barcha asarlari zamonaviy urf-odatlardagi o‘tkir satiralarni ifodalaydi, mamlakatda nimalar sodir bo‘layotgani, oddiy xalq o‘zini qanday his qilayotgani va shunga o‘xshash holatlarni ifodalaydi”.

Mo Yan 58 yoshida, 2012-yil “Gallyutsinogen realizm va ertaklarda tarix va zamonaviylikni birlashtira olgani uchun” Nobel mukofotiga sazovor bo‘ldi. U ko‘pchilikka o‘zining “Qizil gaolyan” nomli povesti orqali tanish. Chunki uning bu povesti asosida film tasvirga olingan. Xitoy tanqidchiligi uning ijodini “ildizlar izlash adabiyoti” va “magik realizm” deb baholaydi. U haqda gapirganda In Lihua “Uni hech ikkilanmasdan bugungi Xitoy yozuvchilari orasida eng sermahsul va serqirra ijodkor” deb ta’rif beradi. U erishgan omadning siri – uning mehnati asosida yuzaga kelgan o‘ta qiyin va mashaqqatli ammo takomillashgan ijodiy faoliyatdir. Govard Goldblatt har bir ziyoli xitoylik uchun Mo Yan nomi notanish emasligini aytadi.

Mo Yan romanlarini rus tiliga tarjima qiluvchi tarjimon Igor Egorov yozuvchining Nobel mukofotiga sazovor etgan asari, “Vino mamlakati” (“酒国”, “Jiu Guo”) asari haqida “Xabarnoma” gazetasida quyidagicha intervyu berdi:

– “Sharob mamlakati” – xitoy amaldorlari hayotida zamonaviy xarakterdagи o‘tkir satiradir. Bu asarda ovqatlanish va xitoy taomlari juda ko‘p tasvirlangan. Roman Xitoy adabiyotiga asos solgan Lu Sin boshlagan gumanistik yo‘nalishda davom ettirilgan. Uning hikoyalarining birida “Bolalarni kelajak uchun asrang” nomli nidosi yangraydi. Mo Yanning asarida esa bu jumla qo‘rinchli metaforaga aylanib ketdi. Ushbu romanda ulardan mazali taom tayyorlash uchun bolalarni davolashadi. Albatta bu tasavvur, lekin bularning barchasi shunchalik aralashki, u yerda haqiqat nima, voqelik nima, tushunish juda qiyin .

Adib 2011 yilda «Qurbaqa» (“蛙”, “Wa”) romani uchun 4 yilda bir marta beriladigan Xitoyning eng obro‘li adabiy mukofoti Mao Dun sohibiga aylandi. Asar 2009 yilning eng buyuk kitoblar o‘nligidan o‘rin oldi.

«Qurbaqa» romani ustida adib o‘n yil ish olib bordi va uch marta qayta ishladi. Asar shaklan epistolyar janrda yozilgan. Mo Yanning kel-tirishicha, u inson mohiyatini ochib berish uchun «inson xarakterining laboratoriysi»ni yaratdi va o‘z personajlarini unga joylashtirdi. Asarning bosh qahramoni prototipi Mo Yanning o‘z xolasi. U qishloq akusherisifatida minglab bolalarga bo‘lgani kabi yozuvchining tug‘ilishiga yordam bergen, biroq keyingi faoliyatini davlat siyosatini hayotga tadbiq qilishga kirishgan. Asarning so‘nggida Xolaning ruhiy holatiga katta e’tibor qaratiladi. U loy shaklchalar yasaydigan mahalliy san’atkorga turmushga chiqadi. Erining aynan ushbu hunari tufayli Xola abort vaqtida o‘ldirilgan bolalarining bezovta ruhlari ta’qibidan qutuladi.

Mo Yangning fikricha, asarning «Qurbaqa» deb nomlanishida hayotning va ko‘payishning timsoli aks etadi, zero qurbaqalar tez urchish xususiyatiga ega. Nomlanishning boshqa bir sababi ham ko‘rsatiladi. Xitoy tilida «qurbaqa» («wa») xitoy mifologiyasidagi insonning ijod-kori, ma’buda va birinchi volida Nyuyva (女娲, Nüwa) ning nomi kabi jaranglaydi. Demak, asarda insoniyatning tabiiy ko‘payish jarayoni va uni cheklashning oqibatlari majoziy tarzda talqin qilingan.

Adibning “Musallas mamlakati” asarini 2014 –yilda xitoy va rus tillaridan Amir Fayzulla hamda Sevara Alijonovalar o‘zbek tiliga tarjima qilganlar. Bu o‘zbek kitobxonini Xitoy adabiyoti sari chorlaydigan, juda ta’sirli, ajoyib tarjima bo‘lgan. Bundan tashqari olimlarimizdan prof. M.Xolbekov, SamDChTI dots. E.Musurmonovlar ham ushbu adib hayoti, yozgan asarlarining mohiyati, baddiy-g‘oyaviy xususiyatlari haqida o‘zlarining ko‘plab maqolalari va qo‘llanmalarida fikr bildirganlar. TDSHU Xitoysunoslik fakulteti o‘qituvchilari va talaba-magistrлari ham ayni paytda Mo Yan ijodiga oid ilmiy izlanishlani amalga oshirishmoqda. Biroq hali hanuz uning ijodi, yaratgan asarlari asosan ingliz, fransuz, nemis, norvej, rus tillarigagina to‘liq tarjima qilingan. Mo Yanning ijodi o‘zbek tilida hali mukammal tarzda o‘rganilmagan. Mo Yan asarlari uslubining Yevropada yuksak e’tirof etilishi zamonaviy adabiyot, badiiy asarlar shakl va mazmuniga bo‘lgan talablarning tubdan o‘zgarib ketganini ko‘rsatib turibdi. Agar an’anaviy tushunchalarimiz bilan yevropaliklar nazarida konservator bo‘lib qolmasligimiz, dunyo o‘zbek adiblari asarlarini o‘qib o‘rganishini xohlasak, demak, yangi zamonaviy adabiyotni ham o‘rganishimiz, uning milliy tushunchalarimizga mos keladigan mezonlarini adabiyotimizga tatbiq qilishimiz, bunday tarjima asarlari bilan o‘zbek adabiyoti xazinasi yanada boyitishimiz zarur.

Mo Yanning ta`kidlashicha, insonparvarlik, erkin va ozod hayot, baxt va tinchlik uchun kurash – insoniylik romantizmning ham, realizmning ham bayrog‘idir. Roman personajlari sharaf bilan tilga olgan “Musallas o‘lkasi” boshqa sotsialistik mamlakatlar, xususan sho‘rolar mamlakatining ham xunuk qiyofasini eslatib turadi. Chunki mehnatdagi qahramonlik, sotsialistik majburiyatlarni adog‘i bilan bajarish, “yangi shakldagi odam”ni tarbiyalashga qaratilgan tashviqot, rahbarlarning qo‘pol va bema’ni nutqlari, partiya rahnamolarining va’dabozligi “soviet xalqi”ning ham joniga tegib ketgandi.

Nima bo‘lganda ham, Mo Yan romanida sotsialistik tuzumning dahshatli voqelikka yo‘g‘rilgan, qo‘rquv va vahimaga to‘la fojiali hayotida yashashga harakat qilayotgan oddiy insonlarning “mavjud” (existencia)ligi tasvirlangan. Ammo muallif tomonidan taklif etilgan, aniqrog‘i, matn ichida yashiringan javob undan-da dahshatli jaranglaydi. Adib, har bir inson bu mash’um jamiyatda o‘zini o‘zi anglab olishi lozim, degan g‘oyani o‘rtaga tashlaydi.

Mo Yan asarlaridan ko‘rinib turibdiki, adib insonparvarlikning o‘zgarmas pozitsiyasi haqida yozadi. Yozuvchi hayot qiyinchiliklariga qarshi turib, shafqatsiz turmush sharoitida yashashga harakat qiladigan oddiy insonlar taqdiri haqida hikoya qiladi. Mo Yan amal qiladigan sabr-matonat va yengilmas ruhiyat hamma uchun ham yagona qolipga egadir. Bu asar ko‘pchilik uchun tushunarsiz bir uslubda yozilgan bo‘lishi mumkin, lekin asarning bosh g‘oyasini uni o‘qib tugatgach anglab yetish mumkin. Bu esa abadiyat qonuni- “insonparvarlik, ezgulik vaadolat”dir!

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Guan Mosin. (Elektron resurs) // Kirish rejimi: <http://www.cntv.ru/2012/12/12/ARTI1355278292509742.shtml> Kirish sanasi va vaqt 21.02.2014. 14:33
2. Tvorchestvo Mo Yanya – magicheskiy realizm s kitayskoy spetsifikoy. (Elektron resurs) // Kirish rejimi: http://www.kitaichina.com/se/txt/2012-11/23/content_503311.htm Kirish sanasi va vaqt 05.02.2014. 09:20
3. Nobelevskuyu premiyu po literature poluchil kitayskiy pisatel Mo Yan za «gallyutsinogenniy realizm». (Elektron resurs) // Kirish rejimi: <http://www.newsru.com/cinema/11oct2012/nobel.html> Kirish sanasi va vaqt 12.01.2014. 10:15
4. «Molchaliviy» Mo Yan. (Elektron resurs) // Kirish rejimi: <http://transeurope.ru/publications/molchaliviy-mo-yan.html> Kirish sanasi va vaqt 17.01.2014. 11:08

PU SONGLING NOVELLALARINING TARJIMADA BERILISHI

Shaxzoda XASANOVA,

TDSHU “Tarjimashunoslik va xalqaro jurnalistika” kafedrasi o‘qituvchisi

Ushbu maqolada XVII asrda yashab ijod etgan davlat arbobi, ajoyib asarlari bilan dunyoga tanilgan xitoy adibi, Liaojay taxallusi bilan asarlar yozgan mashhur novellist, badiiy hamda ilmiy bilimlar sohibi, buyuk shaxs – Pu Sunling¹⁶⁰ (1640-1715) asarlari tarjimalari xususida so‘z boradi. Shu o‘rinda adib asarlarini o‘qir ekan, ularda bugungi kunning dolzarb masalalari aks etganligini ham alohida ta’kidlash joiz.

“Juda qadim zamonlardan beri hind, arab, xitoy, yunon, fors tillari turkiy tillarga o‘z ta’sirini o‘tkazgan”¹⁶¹ – deb yozadi tarjimashunos olim I.G‘afurov. V.M.Alekseyev esa “浦松齡 Pu Songling xitoy tilini grammatik nuqatai nazardan juda mukammal bilib, tilni ma’lum bir “davlat qobig‘idan” chiqarib uni aholiga tadbiq etgan”¹⁶² – deya ta’riflaydi. Darhaqiqat, buni adib qalamiga mansub asarlarda ko‘rish mumkin.

Adib haqida biografik ma’lumotlar nisbatdan kam. Biz uning asarlaridan ijodkor boshdan kechirgan mashaqqatli hayot haqida ayrim tasavvurlar hosil qila olamiz¹⁶³. Masalan, yozuvchi samimiyat bilan “Siz chin do‘st edingiz” she’rida rafiqasi haqida so‘z yuritgan.

1950 yillardan boshlab xitoy tili va adabiyotiga qiziqish uyg‘ona boshladi. Shu yillardan boshlab V.M.Alekseev, L.N.Menshikov, B.L.Riftin kabi tarjimashunoslар xitoy mifologiyasi, she’rlari konfutsiychi yozuvchilar haqida ma’lumotlar to‘play boshlaganlar. Xitoy hikoyalarini tarjima qilishga ilk bor akademik V.M.Alekseyev e’tibor qaratgan. U o‘z asarlarida mumtoz adabiyot va folkloarning uzviy bog‘-liqligini bir necha bor qayd etgan¹⁶⁴.

50-yillardan keyin L.N.Menshikov qo‘sishiq va rivoyat adabiyotini o‘rganish bilan shug‘ullanib, xitoy xalq ertaklarida janrning paydo bo‘lishi va rivojlanish tarixi nuqtai nazaridan ko‘rib chiqib, aynan Pu Songling novellalari va ertaklariga e’tibor qaratdi¹⁶⁵. L.N.Menshikov Xitoy xalq ertaklarining ba’zi jihatlariga binoan ularni quyidagicha yoritgan.

¹⁶⁰ 浦松齡 (Pu Songling) Pu Sunling 聊斋 (Liao zhai)

¹⁶¹ Ibrohim G‘ofurov. Tarjimonlik mutaxassisligiga kirish. – Toshkent: 2008 , 31-b.

¹⁶² Royallib.ru Alekseev V.M.

¹⁶³ Royallib.ru Alekseev V.M.

¹⁶⁴ Royallib.ru Alekseev V.M.

¹⁶⁵ Royallib.ru Menshikov L.N., 1962, 1963

Masalan, u ertakni 说话 *shuohua* yoki 故事 *gushi* romanni esa 小说 *xiao shuo* deb atagan.

Xitoy xalq ertaklarining tuzilishi va tavsifi birinchi marotaba akademik B.L.Riftin tomonidan batafsil tahlil qilindi. U o‘z izlanishi davomida folklorning eng muhim muammolaridan biri – og‘zaki ertakning yozma adabiyot bilan aloqasini o‘rgandi. Pu Songling novellalari satirik 讽刺 *feng ci* janrda yozilgan. 1670-1672 yillarda Pu Songling “Janubga sayohat” turkumidagi she’rlar va qisqa hikoyalar ustida samarali ishlagan. U o‘z hikoyalarida xizmat qilgan paytidagi guvoh bo‘lgan voqealardan ilhomlangan. Bu yerda yozuvchiga feodal jamiyatining yashirin hayoti oshkor bo‘lib, asarlarini hayvonlar obrazida aks ettirgan.

Yozuvchi 1670-1700 yillar davomida “Liao Zhayning she’rlari” to‘plamini, “barcha vazirlar”, “barcha amaldorlar” nomidan yozilgan imperatorga “minnatdorchilik hisobotlari” ni qisqa hikoyalar ustida ishlashni davom ettirdi. U “Tulki orzusi” 1682 yilda, “Gullar ruhi” va “Oliy avliyo” - 1683 yilda, “To‘fon” - 1695 yilda, “Yozning qorida” – kabi asarlar muallifidir. Oddiy odamlar orasida yashagan va xalq tilini yaxshi biladigan konfutsiy olimi Pu Songling Konfutsiy va klassik hikoyalar mavzusidan yiroqlashgan holda, Xitoy xalqi tushunadigan sodda tilada ijod qilib xalq e’tiborini qozondi. U davlat tili, olimlar tilini soddalashtirgan holda, uni dunyoga ochdi, bu odamlarga olimlarning tilidan qanday foydalanishni o‘rganish imkoniyatini berdi va shu tariqa odamlar orasida ta’lim tarqalishiga hissa qo‘shti. O‘zining barcha ilmiy, adabiy va filologik bilimlaridan va boy hayotiy tajribasidan foydalangan holda, yozuvchi ajoyib ma’lumotga ega bo‘lgan - “Liao Zhayning g‘ayriiddiy ertaklari” qisqa hikoyalar to‘plamini yaratdi. Ushbu novellalar to‘plami (“Liao Zhayning g‘ayriiddiy ertaklari”) tufayli Pu Songling o‘z vatanida va keyinchalik butun dunyoda mashhur bo‘lgan.

“Liao Zhayning g‘ayriiddiy ertaklari” to‘plamining qisqa hikoyalari asosan g‘ayriiddiy voqealar bilan to‘lgan. Ushbu hikoyalarda Pu Songling bo‘ri tulkilarining tavsifidan foydalanib, feodal axloqning buzilishi va davlat imtihonlari tizimining pasayishini fosh qilgan holda, kitob shaxsiy erkinlikka intilish hissi bilan uyg‘unlashgan. Bu holda, Pu Songling amaldorlar amaliyotini masxara qilgan, davlat siyosiy tizimi, Xitoydagi zo‘ravonlik haqida hikoya qiladi. Barcha novella qahramonlari hayvonlar timsolida aks etgan.

XVII asrda Xitoyni chet el bosqinchilari boshqargan. Manjurlar Xitoyni zabit etib, o‘zlarining Qing sulolasini yaratdilar. Ularning istilo

qilingan mamlakatga joylashtirilishi harbiy harakatlar, qon to‘kish bilan birga bo‘lgan. Xitoy adabiyoti ham ta’qib qilindi. Bu shafqatsiz davr natijada o‘sha davrning ko‘plab yozuvchilari, shoirlari, olimlari qatl etilgan, yuzlab jildli klassik Xitoy adabiyoti yoqib yuborilgan. Ba’zi qisqa hikoyalar bosqinchilarning shafqatsizligi haqida hikoya qilingan edi. Shuning uchun ham Pu Songling to‘plami oltmis yildan ko‘proq vaqt davomida nashr qilinmagan, qo‘lyozma shaklida bo‘lgan. Yirtqich haykalning hikoyasi 1661 yildagi qonli voqealarni aks ettirgan. Pu Songling zamonaviy Xitoyning boshqa illatlarini fosh qiladi. Ayrim qisqa hikoyalar - Qing davridagi Xitoy sud tizimidagi nobop xatti-harakatlar satirasi aks etganiga guvoh bo‘lishingiz mumkin.

Epiloglar an’anasi miloddan avvalgi II asrning buyuk Xitoy tarixshunosi 司马迁 *Sima Qian*¹⁶⁶ ga borib taqaladi. “聊斋 *liao zhai*, tarixchi 司马迁 *Sima Qian* taqlid qilib o‘z novellalarida qat’iy so‘zlar bilan aniq ifoda etgan. Bu axloqiy jumlalar insoniyatning yomon xatti-harakatlariga olib keladi, ba’zan esa ularni kichkina ba’zan esa katta hayvonlarga hatto fillar bilan taqqoslaydi”¹⁶⁷.

Quyida Pu Songling novellasidan “Chanqing rohibining ruhi” haqida qisqacha hikoya qiladi: marhum rohibning ruhi minglab kilometrlarni tashlab, ovda o‘lgan merosxo‘r yosh bolani jasadiga ko‘chib o‘tdi. Keyingi so‘zda nima bo‘lganini sharhlab, muallif rohibning mo‘jizaviy ravishda qayta tug‘ilishidan kitobxoni hayratda qoldirish emas balki, go‘zallik va hashamat hukmon bo‘lgan joyda o‘zini yoqotmay, odamlardan uzoqlashishga va o‘zining eski rohiblar uyiga qochishga muvaffaq bo‘lishi insollarda tarbiyaviy ahamiyatni kuchaytirish, o‘zligini unutmaslik g‘oyalarini ilgari surgan”¹⁶⁸.

“Tajima orqali xalqlar bir-birlari bilan muomala qilganlar, olimlar bir birlari bilan fikrlashganlar, adiblar bir birlari bilan muloqotda bo‘lganlar. Hamma zamonlarda xoh adabiy, xoh ilmiy, xoh siyosiy kitoblar tarjimasi bo‘lsin xalq u yaratgan yoki yaratayotgan madaniyat, fan, adabiyot va san’at bundan faqat naf ko‘rgan”¹⁶⁹. Darhaqiqat bu kabi hikoyalar kitobxonda ibratli hamda ezgu ishlarni ko‘paytirishiga xizmat

¹⁶⁶ 司马迁 Sima Qian miloddan avalgi II asrda yashab o‘tgan tarixchi.

¹⁶⁷ Royallib.ru Пу Сунлин Рассказы Ляо Чжая о необычайном Василий Михайлович Алексеев и его Ляо Чжай

¹⁶⁸ Royallib.ru Пу Сунлин Рассказы Ляо Чжая о необычайном Василий Михайлович Алексеев и его Ляо Чжай

¹⁶⁹ G‘aybull Salomov. Tarjima nazariyasi asoslari. –Т.: O‘qituvchi 1983, 16-b.

qiladigan satira bo‘la oladi. Keyinchalik Pu Songling novellalari tadqiqotchilarga shuningdek XVII asr roman muallifining noyob asarlarini yagona mafkuraviy va badiiy obraz asosida hikoyalar g‘ayri oddiy tarzda ifoda etilganligi sifatida talqin qilindi.

Biz tarixni varaqlar ekanmiz bevosita Pu Songling XVII asrdagi Xitoy hayotining entsiklopedik yozuvchi deya baralla ayta olamiz. Unafaqat ijtimoiyadolatsizlik va odamlarning azoblari haqida gapiradi balki, kundalik hayotning tafsilotlarini, kiyim-kechak va oilaviy munosabatlarning ierarxiyasini aniq tasvirlagan. Oddiy xalqni kechirayotgan qiyinchiliklarga qaramay, mardlik, sezgirlik, jasorat, topqirlik, halollik, hayotga ishonch, oilaviy an’ana va ijtimoiy urfodatlar kabi axloqiy fazilatlar yo‘qolib ketmasligini va odamlar orasda umid uchqunini tarqatishga uringanligi shunday ko‘rinib turadi.

Pu Songling ko‘plab she’rlar, qo‘shiqlar, bir nechta pyesalar qalamiga mansub bo‘lib, uning 431 (ba’zi mabalarda 500 dan ortiq) qisqa hikoyani o‘z ichiga olgan “Liao Zhayning g‘ayrioddii ertaklari” to‘plami yozuvchiga haqiqiy shon-sharaf olib keldi. Ushbu to‘plam ro‘yxatlarda, xususiy nashrlarda tarqatildi va katta shuhrat qozondi. Novellalarni o‘qimishli odamlar, hikoyanavislardan o‘qib, ularni xalq og‘zaki ijodi tilga aylantirdilar. To‘plamning birinchi qo‘lyozma nashri 聊斋志异 (Liao Zhaining g‘ayrioddii ertaklari) 1679 yilga to‘g‘ri keladi. Uning hikoyalari sahnada va rasmlarda aks ettirilgan.

Foydalilanigan adabiyotlar ro‘yxati

1. Salomov G‘aybulla. Tarjima nazariyasi asoslari. –T.: O‘qituvchi 1983
 2. G‘ofurov Ibrohim. Tarjimonlik mutaxassisligiga kirish. – Toshkent: 2008
 3. Royallib.ru Пу Сунлин Рассказы Ляо Чжая о необычайном Василий Михайлович Алексеев и его Ляо Чжай
 4. Royallib.ru Alekseev V.M.
 5. Royallib.ru Menshikov L.N., 1962, 1963.
-

YAPON SHE'RIYATIDA “GUL” OBRAZI VA MA’NO KO‘CHISHI HODISASI

Diyora ABDURAXIMOVA,

TDSHU “Tarjimashunoslik va xalqaro jurnalistika” kafedrasi o‘qituvchi

Til ma’lum hududning tabiiy iqlimi va geografik joylashuvi, jamiyat, madaniyati, insonlarning dunyoqarashi asosiga shakllanib, bu omillar tilda o‘ziga xos so‘z, ibora, ma’lum ramzlarni yuzaga keltiradi. Bu esa bir tilning boshqa tillardan farq qilishi, uning lug‘ati boyishini ta’minlovchi omil hisoblanadi. Bir til boshqalaridan so‘z o‘zlashtirish, mavjud so‘zdan yangisini yasash va bir so‘z ma’nosining boshqasiga ko‘chishi evaziga boyiydi. Bular orasida, ma’lum tilda so‘zlovchilarning badiiy tafakkuri, tasavvur qobiliyati va borliqga nisbatan munosabati yaqqol namoyon bo‘ladigani metaforik yo‘l bilan ma’no ko‘chishi natijasida so‘z yuzaga kelishi hisoblanadi.

Metafora umumiy o‘xshashlik asosida ma’no ko‘chish bo‘lsada, so‘zlovchi yashayotgan jamoyatidagi o‘ziga xos tafakkur, narsa va hodisalarni baholashdagi farqlar so‘zlarning lug‘aviy ma’nosini xil bo‘lishiga qaramay, ma’no ko‘chishida o‘xshashliklar bilan bir qatorda farqlar ham ko‘zga tashlanadi. Masalan, “gul” leksemasining o‘z ma’nosini “o‘simplik”ni bildiradi. O‘zbek tilida “gul” tushunchasi ko‘chma ma’noda “go‘zal qiz”, “sevikli yor” ma’nolarida ham qo’llanilsa, yapon tilida u (gul) “o’tkinchilik” ma’nosini ham bildiradi. Badiiy adabiyotda muallif qo‘llagan ko‘chma ma’noli so‘zlarning tarjimada berish tarjimonlar ishini birmuncha qiyinlashtiradi.

Har bir tilning o‘ziga xosligidan kelib chiqqan holda bir obraz turli tilda boshqacha ma’no anglatishi mumkin. Shu sababli ushbu maqoladan ko‘zlangan asosiy maqsad – yapon tilidagi qadimgi davr va bugungi kunda “gul” tushunchasi qanday ko‘chma ma’nolarda qo’llanilayotganini, ular orasidagi farq va o‘xshashliklarni aniqlash, ularning metafora sifatidagi ma’no kengayishiga ta’sir etuvchi omillarni tahlil qilishdan iboratdir. Buning uchun o‘rta asrlarga oid 「古今和歌集」 (“Konkinkakashu”) she’riy to‘plami va zamonaviy haikulardagi “gul” so‘zining ishlatilishi, ma’no ko‘chishiga ta’sir etuvchi omillarni hamda ularning tarjimasini tahlil qilish usulidan foydalaniladi.

Chie Fukada¹⁷⁰ “Inson tasavvurining bir qismi bir tajriba bilan yana boshqa tajriba orasidagi o‘xshashlikni ajratib, bir hodisa orqali boshqasini tushunish degan tafakkur jarayoniga asoslangan holat, til hodisasi metafora deb ataladi. Metafora taqqoslash qobiliyati va taqqoslash mezonlariga bog’liq tasavvur jarayoni bilan aloqador” deb ta’kidlaydi. “Nima asosida o‘xshashlikni topish so‘zlovchining subyektiv tahlil jarayoni bilan bog’liq bo‘ladi”. Ushbu ta’rifdan metafora jarayonida so‘zlovchining tasavvur qobiliyati va mavzuga oid subyektiv tahlili muhim degan xulosaga kelinadi. Buni yapon vaka¹⁷¹ va haikularida¹⁷² shoirning tasavvur olami va hissiyotlari sezilib turishidan ko‘rishimiz mumkin. Insonning tafakkur olamiga uning yashab turgan muhiti ta’sir ko‘rsatishi sir emas. Shuning uchun ham, turli millatlarda bir tushuncha turli ma’nolarni anglatadi.

Dastlab quyidagi vakada qo’llanilgan “gul” so‘zining ko‘chma ma’nolariga to‘xtalib o‘tamiz.

1. 年ふればよはひは老いぬしかはあれど花をし見れば物思ひもなし [Toshi fureba yovai va oinu shikava aredo hana o shi mireba mono omoimo nashi] Ma’noviy tarjimasi: Yillar o‘tib men ham qarib qoldim. Lekin shu gulimni ko‘rgach armonim qolmadi.

Bu yerda ishlatilgan 「花」 “gul” so‘zi 「娘」 “qizim” ma’nosida metafora hodisasiga uchragan. “Gul” chiroyli bo‘lib, ko‘rgan odamga quvonch baxsh etadi, qari ota-onha uchun ham “yosh qizi” gul kabi ko‘ringanligi, xursandchilik omili bo‘lganligi har ikkovining umumiyl xususiyati hisoblanadi.

2. 梓弓春の山べを越えくれば道もさりあへず花ぞ散りける [Azusayumi haru no yamabe o koete kureba michi mo sariaezu hanazo chirikeru] Ma’noviy tarjimasi: Bahoriy tog‘ yo‘llaridan tushib kelsam o‘tib bo‘lmas darajada hamma yerni gullar qoplagan edi.

Bu yerda 「花」 “gul” so‘zi 「女性」 “go‘zal kiyingan ayollar” ga o‘xhatilmoqda. 「女性の数の多さ」 “Ayolning soni ko‘pligi”, 「花ぞ散りける」 “gulning to‘kilishi” jumlesi bilan berilmoqda. 「散る」 (to‘kilmoq) so‘zi yapon adabiyotida “yo‘q bo‘lmoq” ma’nosida

¹⁷⁰深田智「概念化と意味の世界」2008年/ Chie Fukada Tafakkur va ma’no olami Tokyo, - 2008 yil 8-9-bet

¹⁷¹ Vaka – “yapon qo’shiqlari” degan ma’noni bildiradi. O’rta asrlardagi she’riy jarn.

¹⁷² Haiku – yapon she’riy janri. 5-7-5 shaklida yozilgan qisqa she’rlar.

qo'llanilishi ko'p uchraydi, lekin bu o'rinda aynan mohiyatan "ko'p" degan mazmunni ifodalagan.

3. 花見れば心さへにぞ移りける色にはいでじ人もこそ知れ
[Hana mireba kokoro sae nizo utsurikeru iro niva ideji hitomo koso shire] Ma'noviy tarjimasi: To'kilayotgan rangi o'zgarayotgan gullarni ko'rib mening qalbim ham o'zgaruvchan bo'lib qoldi. Lekin bu yuzaga chiqsa insonlar mening o'zgaruvchanligimni sezib qoladi.

Bu yerda 「花」 "gul" 「移りける色」 "rangini o'zgartirish" orqali 「花は変化する」 "gul o'zgaruvchan" degan ma'no kelib chiqadi. Bundan tashqari, 「心さへに」 "qalbim kabi" jumlasidan

「私の心も変わる」 "mening qalbim ham o'zgaradi" degan ma'no kelib chiqib, "gul" bilan "inson qalbi"ning o'xshashligi keltirilgan. Bu o'xshash mohiyatlarni tajriba asosida ma'no ko'chirishning konpetuallashgan metafora hisoblanadi.

4. 桜散る花の所は春ながら雪ぞ降りつつ消えがてにする
[Sakura chiru hana no tokoro va harunagara yukizo furitsutsu kiegate ni suru] Ma'noviy tarjimasi: akura gullari to'kilayotgan joyda bahor bo'lishiga qaramay qor yog'ib, ustiga-ustak bu qor hech ham erimayapti. Bu vakada 「花」 "gul" 「解けない雪」 "erimas qor" ma'nosida kelmoqda. Ya'ni, 「桜散る花」 "sakuraning to'kilishi", 「雪ぞ降りつつ」 "yog'ayotgan qor" va 「消えがてにする」 "o'chmas" jumlalari kalit so'z bo'lib, "to'kilayotgan sakura guli"ni "yog'ayotgan, ammo erimas qor" deb ifodalamoqda.

5. うつせみの世にも似たるか花ざくら咲くと見しまにかつ散りけり
[Utsusem no yo nimo nitaru ka hanza zakura sakutoo mishimani katsu chiri keri] Ma'noviy tarjimasi: Inson hayotiga o'xshaganidek, sakura gullari ham gullashi bilan to'kilib yo'q bo'ladi.

Ushbu vakada 「うつせみの世にも似たる」 "inson hayotiga o'xshaganidek" jumlesi bilan 「花かつ散りけり」 "gul ham nihoyat to'kiladi" degani ma'no bilan birga kelib, "inson hayoti kabi sakura gulining hayoti ham bir kun tugaydi" degan ma'noda kelgan. Bundan ko'rinadiki, "gul" to'kilib yo'q bo'ladi, ya'ni "o'tkinchilik" ma'nosiga kengayganini kuzatishimiz mumkin.

Endi esa, zamonaviy she'r shakli bo'lmish haikuda "gul" ning ko'chma ma'nolarini ko'rib chiqamiz.

1. 手庇を越へ舞ひ来たる花吹雪 (長尾 眞理子) [Tebisa o koe maikitaru hanafubuki] Ma’noviy tarjimasi: Quyosh nurlaridan yuzinmi to‘ssam qor bo‘ronidek gullar yog‘ib kelmoqda.

Bu yerda 「花吹雪」 “gul qorli bo‘roni” jumlasida gul va qor bir vaqtda foydalanimoqda. Ya’ni, “qor” va “gul yaproqlari” asta - sekin o‘ynoqlab tushishini shoir ko‘z oldigan keltirib, ma’no ko‘chirgan degan xulosaga kelish mumkin.

2. 感嘆のあとみな無口花の下 (河野 路子) [Kantan no ato mina mukuchi hana no shita] Ma’noviy tarjimasi: Hayratlanish sadolaridan so‘ng hamma sassiz gullagan daraxt ostidan joy oldi.

Ushbu haikuda 「花」 ya’ni “gul” so‘zi 「感嘆」 ya’ni “hayratlanib maqtash” so‘zi bilan birga ishlatilishidan “go‘zallik” ma’nosini ifodalamoqda degan xulosaga kelish mumkin. Bu jarayon metaforaning hissiy tasavvur bilan bog‘liq holatda yuz beradi. Ya’ni “gul” “go‘zallik” timsolini ifodalaydi.

3. 開花宣言もう意地悪な風が待つ [Kaika sengen mou ijiwaruna kaze ga matsu] Ma’noviy tarjimasi: Gullar ochildi degan xabarni o‘ynoqi shamol kutmoqda.

「開花」 “ochilgan gul” 「意地悪な風」 “o‘ynoqi shamol” ta’sirida to‘kilib ketadi. Bundan ko‘rinadiki, ochilgan gulning umri qisqa va u “o‘tkinchilik”ni ifodalaydi. Ya’ni, “gul” asl ma’nosida kengaygan holda “o‘tkinchilik” ma’nosini anglatmoqda.

Xulosa. Tahlil qilingan vaka va haiku uslubidagi she’rlardan ko‘rinib turibganidek, yapon tilidagi “gul” obrazi o‘zbek tili bilan biroz farq qiladi. “Kokinvakashu” va zamonaviy haikularda “gul” tushunchasi “o‘tkinchilik” va “qor” ma’nolarida ishlatilish jihatidan o‘xshashdir. “Kokinvakashu” she’riy to‘plamida “gul” “go‘zal kiyingan ayollar”, “insonning o‘zgaruvchanligi” ma’nolarini ham anglatadi. Ammo o‘zbek tilida bu ma’noni anglatish holatlari uchramaydi. O‘zbek tili bilan yapon tilidagi umumiyligi ma’no “gul”ni “qiz”ga o‘xshatish, yoki “go‘zallik”ni ifodalash holatidagina ko‘rishimiz mumkin. She’rlardan tashqari, yapon maqollarida ham “gul” obrazi “go‘zal ayol” ma’nosida ishlatilish holati mavjud. Misol uchun 「両手に花」 [ryouteni hana] so‘zma-so‘z tarjima qilganda: ikki qo‘lida gul, ya’ni ikki go‘zal ayolning o‘rtasida, degan ma’noda qo‘llaniladi. Tarjima jarayonida ma’no ko‘chishdagi o‘xshashlik va farqlarga alohida e’tibor berish

lozimdir. Maqolada tahlil qilinganidek, ma'no ko'chishda har bir tilning o'ziga xosliklaridan kelib chiqadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. 深田智「概念化と意味の世界」2008年/ Chie Fukada. Tafakkur va ma'no olami. - Tokyo.: Kenkyuusha, 2008. 8-9-bet
 2. 日本古典文学全集11「古今和歌集」1994年2月20日小学館 / Yapon mumtoz adabiyoti to'plami 11. Kokinvakashu. –Tokyo.: Shougakukan, 1994.
 3. [tps://wakastream.jp/article/10000306tKFh](http://wakastream.jp/article/10000306tKFh)
-

O'ZBEK VA DARIY TILLARIDA DARAK GAPLAR: UMUMIYLIK VA TAFOVUTLAR

Botir MAMARAJABOV,

TDSHU “Tarjimashunoslik va xalqaro jurnalistika” kafedrasasi o'qituvchisi

O'zbek tilshunosligida sodda gaplar kuzatilgan maqsadiga ko'ra to'rt guruhga (darak, so'roq, buyruq va undov gaplar yoki uch guruhga (darak, so'roq, buyruq gaplar) ajratib tadqiq etiladi. Ikkinchi holda sodda gaplar emotsionallikka ko'ra emotsional (his-hayajonli) va emotsional bo'limgan (his-hayajonsiz) gaplarga ajraladi. Shuningdek, ayrim hollarda sodda gaplar ifoda maqsadiga ko'ra to'rt guruhga – darak, so'roq, buyruq, istak gaplarga ham ajratiladi¹⁷³.

Dariy tilida gap – (جمله) boshqa tillardagi kabi kishi fikrini, tuyg'u va istaklarini boshqalarga bildirishda ishlataladi¹⁷⁴. Gapni tuzish uchun zarur so'zlar va so'z birliklari tanlab olinadi va ular grammatik qoidalar asosida bir-biri bilan bog'lanadi.

Dariy tilida gap maqsadga ko'ra quyidagi turlardan iborat:

- 1) جمله اخباری yoki ساده بیانی – darak gap –
- 2) جمله ساده پرسشی so'roq gap –
- 3) جمله ساده امری buyruq gap –
- 4) جمله خطابی undov gap –

¹⁷³ Ҳозирги ўзбек адабий тили. –Ж.И. –Т.: ФАН, 1966; Ўзбек тили грамматикаси: Икки жилдлик. –Ж. И. Синтаксис. –Т.: Фан, 1976; Турниёзов Н.К., Муинова К.А. Гап ва унинг структураси. –Самарқанд: СамДУ нашриёти, 1985; Маҳмудов Н., Нурмонов А. Ўзбек тили назарий грамматикаси. –Т.: Ўқитувчи, 1995.

¹⁷⁴ Shokirov O.Z. DARIY TILI (2-qism). –Т.: ToshDSHI nashriyoti, 2010; Shokirov O.Z. Умарова С.М. Dariy tili синтаксиси. –Т.: ToshDSHI nashriyoti, 2011.

Darak gaplar real voqelikdagi biror narsa-predmet, voqeа-hodisa yoki jarayon to‘g‘risida xabar bildiradi, informatsiya beradi, biror fakt-ni, belgini konstatatsiya qiladi, bayon etadi. O‘zbek tilshunosligida, ma’lumki, darak gaplar sodda gapning ifoda maqsadiga ko‘ra turlaridan biri sanaladi va bu borada ziddiyatli fikrlar mavjud emas.

Masalan: *Balki ertaga uchrasharmiz*(S.A.).

Dariy tilida ham darak gapda biror narsa ma’lum qilinishi va xabar berilishi ta’kidlanadi. Masalan:

دەكىدە ھنۇز انتظار بارىدىن باران را مېشىد

Qishloq hali ham yomg‘ir yog‘ishini kutardi.

Darak gapning kesimi aniq mayldagi fe'l bo‘ladi. Unda ohang-doshlik bo‘ladi. Darak gap nutqda ko‘p qo‘llaniladi. Darak gap oxirida nuqta qo‘yiladi.

چىمانش مثل چىمان گەھكاران بە زەمىن دوختە شدە بود. Uning ko‘zлari xuddi gunohkorning ko‘zlaridek yerga qadalgan edi.

O‘zbek tilida darak gaplar ikki turga ajratiladi: fe’lli darak gaplar va otli darak gaplar. Fe’lli darak gaplarning kesimi quyidagi ko‘rinishlarda bo‘lishi mumkin:

- xabar maylining zamon shakllari ko‘rinishida:

a) kesimi o‘tgan zamon fe’llari bilan ifodalangan gaplar: *Bundan ikkovlari kulib yuborishdi*(P.Q.). *Roziya ularga kerakli ma’lumotlarni berib qaytmoqda edi*(P.Q.).

b) kesimi hozirgi zamon fe’llari bilan ifodalangan gaplar: *Bekatda turgan odamlar ularga qarab-qarab qo‘ymoqdalar*(P.Q.). *Moskvalik mehmonlar kelgandan beri biz kechalari ham qolib ishlayapmiz* (P.Q.).

v) kesimi hozirgi-kelasi zamon fe’llari bilan ifodalangan gaplar: *Siz bu bo‘shliqning qarshisida yakkayu yolg‘iz qolganingizda, atrofingizdan tutib qolish uchun joy izlaysiz.*

g) kesimi kelasi zamon fe’llari bilan ifodalangan gaplar: *Aftidan, mehmon u bilan hali yana birga sayr qilishni istaydi*(P.Q.).

* o‘zbek tilidagi kesimi maqsad maylidagi fe’llar bilan ifodalangan gaplar: *Faqat oddiy yo‘lovchi bo‘lib shahar kezmoqchiman, xolos*(P.Q.).

O‘zbek tilidagi otli darak gaplarning kesimi quyidagi ko‘rinishlarda bo‘ladi:

* kesimi ot bilan ifodalangan gaplar: *Dunyoda insonni yomonlik qilishga majburlovchi yagona vosita bo‘sadir.*

* kesimi olmosh, ravish, son, sifat bilan ifodalangan gaplar: *Metroni loyihalashga ishqiboz*(P.Q.). *Biroq Parij bizga uzoq*(P.Q.).

* kesimi modal so‘zlar bilan ifodalangan gaplar: *Uning lablarida tabiiy bir qizillik va lola bargini eslatuvchi nafislik bor*(P.Q.).

* kesimi harakat nomi yoki «harakat nomi + kerak, zarur» qolipidagi birikuvar bilan ifodalangan gaplar: *Haqiqiy o‘lim unutilishdir*.

* «shart maylidagi fe’l+kerak» qolipidagi kesimli darak gaplar: *Bugungi tunni hech unutmasam kerak*(O.Yo.).

Dariy tilida esa ikki zamon shakli mavjud: o‘tgan zamon va hozirgi kelasi zamon. Shuningdek, har bir zamon shaklidan yangi zamon yoki mayl shakllari yasalishi qayd etilgan: 1. *O‘tgan zamon fe’l negizidan*: A. Aniq o‘tgan zamon fe’li. V. O‘tgan zamon davom fe’li. 2. *Hozirgi zamon fe’l negizidan*: A. Hozirgi-kelasi zamon. V. Hozirgi zamon shart-istak mayli. S. Buyruq mayli.

Aniq o‘tgan zamon fe’li ish-harakatning o‘tgan zamonda bo‘lib o‘tganligini, tugallanganligini bildiradi. Ish-harakat muayyan bir vaqt ichida bo‘lib o‘tganligini anglatadi. Masalan: اضلہ بے ساعت یک برای تماشا نندارتون - رفت - Fozila soat birda tomosha qilish uchun ko‘rgazmaga bordi.

O‘tgan zamon davom fe’li gapda quyidagi holatlarni ifodalaydi:

1. Ish-harakatining o‘tgan zamonda davom etishi va takrorlanishini. Masalan: پیر مرد ساز میزد و افسانه ها میگفت. Keksa chol soz chalar va ertaklar aytardi.

2. Ish-harakatining davom etganligi, irreal (real bo‘lmagan, mavjud bo‘lmagan) harakatni bajarishdagi orzu istakni ifodalaydi. اگر درسهای خودرا خوب یاد میگرفتی در امتحانات نتایج خوبی به دست میاوردی. Agar dars-laringni yaxshi o‘rganganingda edi, imtihonlardan yaxshi natijalarni qo‘lga kiritarding. Misollarga diqqat qaratsak, barcha vaziyatlarda ham darak gap hosil bo‘lmasligi kuzatiladi. Masalan, dariy tilidagi hozirgi-kelasi zamon shart-istak mayli فعل حال التزامی fe’l-e hol-e eltezomi ish-harakatning bajarish-bajarmaslik haqidagi istak, iltimos, maslahat, chaqirish-da’vat, orzu qilish kabi ma’nolarni ifodalaydi.

Demak, birinchi navbatda shuni ta’kidlab o‘tish kerakki, solishtirilayotgan tillarda darak gaplar gapning ifoda maqsadiga ko‘ra turi sifatida ajratilgan. Biroq o‘zbek tilshunosligida darak gaplar kesimning morfolo-gik belgisiga ko‘ra ikki turga bo‘linadi –otli darak gap va fe’lli darak gap. Dariy tilshunosligidan bunday yondashuv mavjud emas. Faktik materiallar tahliliga ko‘ra, o‘zbek va dariy tillaridagi darak gaplar mazmu-niga ko‘ra emas, balki bu gap turini shakllantiruvchi vositalarga ko‘ra

farqlanadi. O‘zbek tilida fe’lning to‘rt zamon – o‘tgan zamon, hozirgi zamon, kelasi zamon, hozirgi-kelasi zamon yasalishi e’tirof etiladi. Shuningdek, ularga to‘liqsiz fe’llarni qo‘sish orqali uzoq o‘tgan zamon fe’li, o‘tgan zamon davom fe’li kabi fe’l shakllari yasaladi. Dariy tilida esa ikki zamon shakli mavjud: o‘tgan zamon va hozirgi kelasi zamon. Shuningdek, har bir zamon shaklidan yangi zamon yoki mayl shakllari yasalishi qayd etilgan. O‘tgan zamon fe’l negizidan aniq o‘tgan zamon fe’li, o‘tgan zamon davom fe’li, hozirgi zamon fe’l negizidan hozirgi-kelasi zamon, hozirgi zamon shart-istik mayli, buyruq mayli yasaladi. Demak, bu vaziyatda dariy tilidagi fe’lning zamon negizlaridan yasalgan shakllar darak gapni shakllantiradi, deb bo‘lmaydi. Hozirgi zamon fe’l negizidan shart-istik va buyruq mayllaridagi fe’l hosil qilinganida, o‘z-o‘zidan gapning buyruq gap turi shakllanishi misollardan ma’lum bo’ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

5. Хозирги ўзбек адабий тили. –Ж.И. –Т.: ФАН, 1966; Ўзбек тили грамматикиси: Икки жилдлик. -Ж. II.
 6. Синтаксис. –Т.: Фан, 1976.
 7. Турниёзов Н.К., Муинова К.А. Гап ва унинг структураси. -Самарқанд: СамДУ нашриёти, 1985.
 8. Махмудов Н., Нурмонов А. Ўзбек тили назарий грамматикаси. –Т.: Ўқитувчи, 1995.
 9. Shokirov O.Z. Dariy tili (2-qism). –Т.: ToshDSHI nashriyoti, 2010.
 10. Shokirov O.Z. Умарова С.М. Dariy tili синтаксиси. –Т.: TDSHI, 2011.
-

O‘ZBEKCHA TAOM NOMLARINING RUS VA URDU TILLARIDAGI TARJIMALARDА BERILISHI (XX asr o‘zbek nasri namunalari misolida)

Mohira UMAROVA,

“Tarjimashunoslik va xalqaro jurnalistika” kafedrasi tayanch doktoranti

O‘zbek nasrining sara namunalarini boshqa tillarga tarjima qilish tarjimonlardan ulkan mahorat, sabr va har ikki tilni mukammal bilishni talab etadi. Tarjimonlar nafaqat tilni har taraflama mukammal bilishi, balki o‘sha mamlakat udumlari, an’analari va qadriyatlari ya’ni, madaniyati bilan maksimal darajada tanish bo‘lishi darkor. Chunki tarjima jarayonida uchraydigan frazeologizmlarni, milliy koloritga oid so‘zlarni o‘z ona tiliga o‘girishda ortiqcha muammolar, ikkilanishlar yuzaga keladi. Mana shunday holatlarda eng to‘g‘ri, haqqoniy variantni

qo'llash juda muhim. Birgina qilingan noto'g'ri tarjima o'quvchining u mamlakat haqida tushunchasini o'zgartirishi, yoki hayolida boshqa manzarani hosil qilishga sabab bo'lib qolish ehtimoli yuqori.

Ushbu maqolada milliy xos so'zlar – realiyalar, ularning tarjimada qanday berilganligi masalasida so'z yuritildi.

Tarjimashunos Q.Musayev realiyalarga quyidagicha ta'rif beradi: "Xalqlar turmush tushunchalarini anglatadigan lisoniy vositalar xos so'zlar deyiladi. Muayyan bir xalq, millat va elatga xos tushuncha, narsa va hodisalarni aks ettiradigan lisoniy vositalar badiiy asarning milliy xususiyatini belgilaydigan asosiy vositalardan hisoblanadi "¹⁷⁵. Ergash Ochilov esa realiyalarni milliy koloritga oid so'zlar deya ta'riflaydi (Kolorit deganda tasviriy san'atda real hayotni haqqoniy aks ettirish uchun ishlatiladigan ranglarning o'zaro mutanosibligi tushuniladi).

Adabiyotda badiiy asarning o'ziga xos xarakterli xususiyati: milliylik, davr, ma'lum joyning o'ziga xos jihatlari ifodasi ko'zda tutiladi"¹⁷⁶. Milliy koloritni anglatuvchi so'zlar – realiyalar deyiladi. "Realiya" so'zining ma'nosi – narsaga, buyumga oid degani.

"Realiyalar asar tilining ajralmas qismi bo'lib, ular yordamida muallif qahramon obrazini yaratadi, xalqning milliy xususiyatini tasvirlab beradi. Ular badiiy asarning milliy koloritini ifoda etadi, turli uslubiy vazifalarni bajaradi, hodisa va predmetlarning xususiyatini haqqoniy, to'g'ri tasvirlashga yordam beradi"¹⁷⁷.

Demak, milliy xos so'zlar – u yoki bu millatga tegishli, mazkur millatning milliyligini ifodalovchi so'zlar sanaladi. Ushbu so'zlarni eshitish, ko'rish orqali inson ko'z oldiga o'sha millat keladi. Misol uchun, "sari" so'zini eshitgach Hindistonni, "kimono", "sake" so'zlarini eshitgach esa Yaponiyani eslaymiz.

Milliy koloritga oid so'zlarni bir nechta guruhg'a ajratish mumkin. Masalan, taom nomlari bilan bog'liq so'zlar, antroponimlar bilan, urf-odat, an'analar hamda kiyim kechaklar bilan bog'liq xos so'zlar.

Mazkur maqolada biz taom nomlari bilan bog'liq xos so'zlar hamda ularning rus va urdu tillarida qanday aks etganinin misollar orqali keltirib o'tganmiz. G.G. ulomning "Shum bola" romanihamda uning rus tiliga Aleksandr Naumov tomonidan urdu tiliga esa rus tili

¹⁷⁵ Мусаев Қ. Таржима назарияси асослари: дарслик. – Т; „Фан”, 2005.

¹⁷⁶ E.Ochilov. Tarjimashunoslikning nazariy masalalari. O'quv qo'llanma. - Т; 2014.

¹⁷⁷ Намроев Н. Миллий хос сўзлар – реалиялар ва бадиий таржима // Таржима маданияти (Мақолалар тўплами). – Тошкент, 1982. 158-бет.

yordamida Manzar Salim tomonidan qilingan tarjimalardan olingan quyidagi misolda taom bilan bog‘liq milliy xos so‘z keltirilgan:

Domla ikkita qo‘rga ko‘milgan jo‘xori bilsn bitta sopol tovoqda moshxo‘rda chiqarib berdi. Ruscha tarjiması: *Имам вынес два початка кукурузы, испеченных в золе и немного супа.* Urdu tiliga tarjiması: پھر اس نے میرے لئے مٹی کے پیالے مکئی کا شوربا انڈیلا اور کلچے کے دو ٹکرے دے دئے۔

Asliyatda “moshxo‘rda” taom nomi keltirilgan bo‘lib, u moshdan tayyorlanadigan ovqat sanaladi. Uni rus tiliga tarjimon shunchaki “суп” ya’ni sho‘rva deb tarjima qilgan. Uni aynan qayday sho‘rva ekanligiga aniqlik kiritilmagan. Urdu tiliga esa ushbu taom nomi “مکئی کا شوربا” ya’ni “makkajo‘xoridan tayyorlangan sho‘rva” singari tarjima qilingan. Bu esa asliyatdagi ma’nodan butunlay boshqacha. Kitobxon ushbu taom orqali tarkibida makkajo‘xori mavjud bo‘lgan taomni tushunadi. Fikrimizcha, har ikkala tarjima ham ma’noni to‘liq keltirib bera olmagan.

P.Qodirovning “Yulduzli tunlar” romani hamda uning Yuriy Surovtsev tomonidan rus tiliga va Manzar Salim tomonidan rus tili orqali urdu tiliga qilingan tarjimalaridan olingan taom nomi bilan bog‘liq misol keltirilgan: *Yo ‘lda qattiq toliqqanligi uchun durust ovqat ham yemadi. Faqat ikki tilim handalak yedi-yu, uch-to ‘rt piyola choy ichdi.* Ruscha tarjiması: Он так устал в дороге, что не тронул **маставу**, съел два кусочка хандаляка да опорожнил несколько пиалушек чая. Urdu tiliga tarjiması: تھا کہ اس نے **مستاوے** کو چھوراتک نہیں سر دے کی دو قاشین کھائیں، چائے کے چند Mazkur misol orqali asliyatdagi “ovqat” so‘zining rus va urdu tillarida boshqacha tarjima qilinganligini kuzatishimiz mumkin. Rus tiliga ham, urdu tiliga ham ushbu so‘z “мастава” – “**مستاوے**” kabi tarjima qilingan. Bizga ma'lumki, mastava – guruch solib pishiriladigan taom nomi sanaladi. Asliyatdagi jumlada esa, buni anglatadigan hech qanday tushuncha yo‘q. ushbu holatda har ikkala tarjimon tarjimaning transformatsiya usulida tarjima qilgan. Umumiyyadan bo‘lakni hosil qilish – konkretlashtirish usuli qo‘llangan. Ammo, u qanday taom ekanligiga hech qanday aniqlik kiritilmagan. Bizning fikrimizcha, yoki havola, yoki yonida ushbu so‘zning sharhini – interpretatsiyasini berib o‘tish maqsadga muvofiq bo‘lar edi.

Xulosa qilganda, milliy koloritga oid so‘zlarni tarjima qilish eng mushkul jarayonlardan biridir. Ushbu so‘zlarni to‘g‘ri, aniq va ma’nodan chiqib ketmagan holda tarjima qilish tarjimondan katta mahorat,

ko‘nikma va albatta katta bilim talab qiladi. Bunday so‘zlar millatning madaniyatini aks ettiradi. Asarlardan olingan misollarni tahlil qilishda tarjimonlar tomonidan biroz asl ma’nodan uzoqlashilgani kuzatildi. Bunday so‘zlarni tarjima qilish jarayonida, fikrimizcha eng ma’qul usul – so‘zning yoki jumlaning sharhini berib ketishdir. Ushbu usul eng tushunarli va universal usullardan biri sanaladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Очилов Эргаш. Таржима назарияси (ўқув қўлланма). – Т.: 2014.
2. Мусаев Қудрат. Мусаев Қ. Таржима назарияси асослари: дарслик. – Т., “Фан”, 2005.
3. Qodirov P. Yulduzli tunlar – Toshkent: Sharq, 2016 – 543 b.
4. G‘ulom G. Shum bola – Toshkent: Sharq, 2016 – 155 b.
1. غفور غلام . سرگزشت ایک لڑکے کی۔ - تاشقند شاخ محفوظ۔ ۱۹۸۲
ص۔ - تاشقند : رادوگا ۱۹۸۶ ۶ - قادر وفپ . ظہیر الدین بابر ۶۴۴
7. Кадыров П. Бабур – Москва: Писатель, 1983 – 463 с
8. Гулям Г..Озорник. Ташкент: Янги аср авлоди, 2017 – 238 с.

“YOSH TARJIMASHUNOS-5” ИЛМИЙ МАҚОЛАЛАР ТҮПЛАМИГА ТАҚРИЗ

ТДШУнинг “Таржимашунослик ва халқаро журналистика” кафедраси режасига мувофиқ ўтказилган “Қиёсий тилшунослик, лингвистик таржимашунослик”, “Синхрон таржима” магистратура мутахассисликлари ҳамда “Таржима назарияси ва амалиёти” бакалавриат йўналиши талабалари иштирокида ўтказилган анъанавий йиллик илмий-амалий анжуман материалларини ўз ичига олган мазкур түплам “Yosh tarjimashunos-5” деб номланган. Ундан кафедра талаба ва магистрантларининг таржима тарихи, назарияси, амалиёти ва танқиди, умуман, таржимашуносликнинг турли масалалари ёритилган маъruzalar асосида тайёрланган илмий мақолалар ўрин олган. Мақолаларнинг бир қисмида оғзаки таржиманинг синхрон ва кетма-кет таржима турларининг ўзига хос жиҳатлари кўриб чиқилган бўлса, яна бир қисмида шарқ халқлари адабиётидан ўзбек тилига ва ўзбек адабиётидан шарқ тилларига ўгирилган таржималар таҳлилга тортилиб, таржималарга ёш таржимашунос талабалар томонидан баҳоли қудрат, холисона баҳо берилган.

Сўнгги йилларда кафедрада, университетда ва республикамиз миқёсида таржимашуносликнинг тараққиёти мавзусида ўтказилаётган илмий анжуманларда таржима танқиди ҳақида жуда кўп гапириляпти. Талабаларнинг мақолалари ана шу соҳада олиб борилаётган ишлардан биридир. Ушбу түпламдан ўрин олган илмий мақолаларнинг мавзулари бир-биридан тубдан фарқ қилиши, масалаларга ёндашиш, илмий савиянинг турличалиги, ёш тадқиқотчи: магистрантлар ва бакалавриат талабаларимизнинг фикрлари илмий жиҳатдан ҳали унчалик етилмаган бўлса-да, барчasi ягона олийжаноб мақсад – таржима назарияси, амалиёти ва танқидини ривожлантиришга йўналтирилганлигини эътиборга олиш лозим.

Яна бир эътиборли жиҳати, Ўзбекистон Республикаси Мустақиллигининг 29 йиллигига бағишлиб тайёрланган музкур түпламга бу йил янгича ёндашилди. Тўпламга “Таржимашунослик ва халқаро журналистика” кафедрасида талаба ёшларга таржима сирларини ўргатаётган ёш муаллимлар, фаннинг турли мавзу-муаммолари тадқиқи устида иш олиб бораётган мустақил изланувчилар ва таянч докторантларнинг илмий мақолалари ҳам алоҳида руҳи остида киргизилди. Бу эса кафедрада йўлга қўйилган устоз-шогирд тизимининг самараси ва ёш тадқиқотчиларга берилаётган алоҳида эътибор намунаси сифатида баҳоланмоғи керак.

PhD. Н.Б.Ходжаева

MUNDARIJA

X.Hamidov	Tarjima – asarning boshqa tildagi to‘liq nusxasi (So‘zboshi o‘rnida)	3
P.Ko‘chimova	“Bachcha” so‘zi yoxud “vachcha” qo‘sishimchasining etimologiyasi xususida	9
D.Rahmonova	Tarjimada adaptatsiya masalasi	13
S.Norboyeva	Badiiy tarjimada o‘xshatishlar transferi	18
B.Allamurodov	Turkiyada sinxron tarjima maktabining tashkil etilishi va ilk sinxron tarjimonlar haqida	22
A.Shasalimova	Xitoy-o‘zbek tillari orasida sinxron tarjimaning sintaktik muammolari	31
M.Yoqubjonova	Konsept va uni o‘rganish metodlari xususida	35
M.Bahramova	Sinxron tarjimaga oid Rossiyada nashr etilgan o‘quv va ilmiy adabiyotlarga doir	41
A.Kudratov	Sinxron tarjimada strategiya va tarjima jarayonida turli strategiyalarining o‘zaro munosabati	46
III.Назарова	Особенности речевой компрессии в синхронном переводе	52
З.Шамсидинов	Форс тили сиёсий терминологиясида синонимия	56
N.Adilova	Xitoy tilida rasmiy va norasmiy shakllarning tarjima xususiyatlari	61
A.Tursunboev	Xitoy diplomatik terminologiyasini o‘zbek tiliga tarjima qilish murakkabliklari	65
O.Sattorova	XX-XXI asrlarda O‘zbekistonda qilingan Qur’oni karim ma’nolarining o‘zbek tilidagi tarjimalari xususida	71
L.Oripova	Lingvokulturema, lakuna va realiya tushunchalarining o‘zaro farqli jihatlari	78
X. Yunusova	Arab matbuot tilida “muzokara” ma’nosidagi so‘zlarning qo‘llanilishi	83
Z.Nomozova	Xitoy va o‘zbek tillarida sinxron tarjima muammolari va tarjimon mahorati	88
J.Mirzokirov	Xitoy tilida nutqiy etiket birliklarining ifodalanishi...	94
Z.Ravshanova	“O’tkan kunlar” romanidagi arabiyl o‘zlashmalar xususida	98
F.Rajabov	Said Ahmad hikoyalari turk tilida (“Mehribon” va “Qorako‘z Majnun” hikoyalari misolida)	102
F.Qulboyeva	Aziz Nesin asarlaridagi satiraning tarjimada berilishi	106
A.Ahmedova	Kunchiqar xalqning hikmatlari xususida	109
Д.Толипов	Об особенностях перевода идиом	112

**“TARJIMASHUNOSLIK VA XALQARO JURNALISTIKA”
KAFEDRASI IZLANUVCHILARI VA DOKTORANTLARINING
ILMIY IZLANISHLARI NATIJALARI**

M.Kayumova	Muhammad Yusuf she’rlarining turkchaga tarjimasida badiiy san’atlarning berilishi	117
D.Sodiqova	莫言Mo Yan asarlari o‘zbek tilida	122
Sh.Xasanova	Pu Songling novellalarining tarjimada berilishi	126
D.Abduraximova	Yapon she’riyatida “gul” obrazi va ma’no ko‘chishi hodisasi	130
B.Mamarajabov	O‘zbek va dariy tillarida darak gaplar: umumiylilik va tafovutlar	134
M.Umarova	O‘zbekcha taom nomlarining rus va urdu tillari-dagi tarjimalarda berilishi (XX asr o‘zbek nasri namunalari misolida)	137
Н.Ходжаева	“Yosh tarjimashunos-5” илмий мақолалар тўпламига тақриз	141

Yosh tarjimashunos, V. “Qiyosiy tilshunoslik, lingvistik tarjimashunoslik” va “Sinxron tarjima” mutaxassisliklari magistrantlari hamda “Tarjima nazariyasi va amaliyoti” yo‘nalishi talabalarining yillik an’anaviy ilmiy-amaliy anjumani materiallari. – T., 2020. – 144 b.

To‘plovchi va nashrga tayyorlovchi:
Shahzoda Xasanova

Mas’ul muharrir va so‘zboshi muallifi:
PhD. Xayrulla Hamidov

Taqrizchilar:
filologiya fanlari nomzodi, katta ilmiy xodim Ergash Ochilov
PhD. Nilufar Xodjayeva

Toshkent Davlat sharqshunoslik universiteti Sharq filologiyasi va tarjimashunoslik fakulteti kengashining 2020 yil 25 iyun kuni bo‘lib o‘tgan 10-sonli majlisida nashrga tavsiya etilgan.

Bosishga ruxsat etildi 02.07.2020.
Bichimi 60x84 1/16 Shartli 9 b.t. 100 nusxada bosildi.
Buyurtma №

© Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti, 2020